

એડનનો ઇતિહાસ.

પ્રકરણ ૪ થું.

ઈં સં પુર્વ ૩૦.-ઈં સં પુર્વ ૨૪ થી ઈં સં ૧ ત્રીં સાલ.-ઈં સં ૧ થી ઈં સં ૮૦.-ઈં સં ૮૦ થી ઈં સં ૧૪૦ થી ૧૫૦.-ઈં સં ૧૫૦ થી ૧૮૦.-ઈં સં ૨૦૦ થી ૨૩૬.-ઈં સં ૨૩૭.-ઈં સં ૨૩૭ થી ૨૫૦.-ઈં સં ૨૫૦ થી ૨૭૦.-ઈં સં ૨૭૦ થી ૨૭૨.-ઈં સં ૨૭૨.-ઈં સં ૨૭૩.-ઈં સં ૨૮૭.-ઈં સં ૩૨૦.-ઈં સં ૩૩૦.-ઈં સં ૩૫૦.-ઈં સં ૩૭૦.-ઈં સં ૪૦૦ થી ૪૪૦.-ઈં સં ૪૬૦.-ઈં સં ૪૭૮ થી ૪૮૮.-ઈં સં ૪૮૦.-ઈં સં ૫૨૫.-ઈં સં ૫૨૫.-ઈં સં ૫૩૭.-ઈં સં ૫૭૦.-ઈં સં ૫૭૦ થી ૫૭૨.

એડનનો ઇતિહાસ ૬ ભાગમાં વેંહચી નાખ્યો છે:-

૧ લો ભાગ-ઈં સં પુર્વ ૩૦ થી ઈં સં ૫૭૨ સુધી.

Capt. Playfair's History of Arabia Felix, or Yemen, pages 45 to 71.

૨ જો ભાગ-ઈં સં ૫૭૩ થી ઈં સં ૬૩૨ સુધી, ઇરાની રાજ્ય.

Capt. Playfair's History of Arabia Felix, or Yemen, pages 72 to 81.

૩ જો ભાગ-પેગમ્બર મહુમ્મદનો જન્મ.

મરહુમ અં ડોં મુનશીની “ પુરાતન પારસીઓની તવારીખ, ” સફે ૩૧ થી ૩૩.

૪ થો ભાગ-નોશેરવાને અદલની પારકાં રાજ્યો સાથની રાજ્યનિતી.

એં જીવનજી જ. મોદી “ જામે જમશેદનો ” ઉતારો.

૫ મો ભાગ-પારસીઓને મળેલાં કીમતી ફરમાનો.

મીં પા. બ. દેસાઈની “ તારીખે શાહાને ઇરાન, ” સફે ૨૨૮ થી ૨૩૨.

મરહુમ મીં બ. પા. દેસાઈનું “ સાસાની શાહનામુ, ”
આરબની ફરીઆદ સફે ૧૧૫-૧૧૬.

મરહુમ મીં બ. પા. દેસાઈનું “ સાસાની શાહનામુ, ”

અમીરની ફરીઆદ, સફે ૧૪૦.

મરહુમ મીં બ. પા. દેસાઈનું “ સાસાની શાહનામુ. ”

,, બેહરામ ગુર સફે ૪૭ થી ૫૮ તથા સફે ૯૧ થી ૯૬.

,, નોશીરવાન (આદલ) સફે ૧૧૫ થી ૧૧૮.

૬ ઠો ભાગ-૪૦ સં ૬૩૨ થી ૧૮૦૫ સુધી.

Capt. F. Hunter's Account of Aden,
pages 161 to 171.

ઉપલાં ચોપડી ચોપાન્યામાંથી લીધેલી વીગતો માટે તેમના કર્તા-
ઓનો આભાર માનીએ છીએ.

યમનમાં રાજ્ય*-ઇતિહાસ.

ભાગ ૧ ભા-૪૦ સં પુર્વે ૩૦ થી ૪૦ સં ની શરૂઆત સુધી.

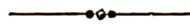
આ વરસમાં ઇજીપ્ટ રોમન લોકોના હાથમાં આવ્યું.
ઈ. સ. પુર્વે ૩૦ રોમન બાદશાહ ઓગસ્ટસે સાંભળ્યું હતું કે
અર્ધસ્તાનમાં તેજનો બને છે અને ઇથીઓપીઆમાં
સોનાની ખાણો છે, તેથી એ સંસ્થાનોને જીતી લેવાનો તેણે ઠરાવ કરીધો.

આ બે દેશને જીતવા, ઇકવેસ્ટ્રીઅન જનતન
ઈ. સ. પુર્વે ૨૪ થી ઈ. સ. ૧ રોમન સરદાર ઇલ્યસ ગેલસની સરદારી હેઠળ,
ની સાલ. એક ચઢાઈ મોકલવામાં આવી. ઇથીઓપીઆ

જીતવા જનાર લશ્કરની સરદારી પેટ્રોન્યસે લીધી હતી તથા અર્ધસ્તાન
જીતવાને જે લશ્કર ગયું હતું તેની સરદારી ગેલસે પોતે લીધી હતી.
નેબેથન આરબોના રાજા ઓબોડસના વજીર સીલેયસે આ સરદારના

* Capt. R. L. Playfair's History of Arabia Felix or Yemen,
pages 45 to 71.

ભોમીયા તરીકે કામ કરવાનું માથે લીધું, પણ આ વજરે પહોંચેથીજ લશ્કરને ખોટું રસ્તે ઉતારવાનો ઠરાવ કીધો હતો. આ પ્રમાણે ગેલસ દ્યુકે કોમેના બંદર ઉપર ઉતર્યો, પણ તેનું લશ્કર એક બિકટ દરદથી પીડાવા લાગ્યું જેથી આખો ઉનાળો તેને ત્યાં ખોટી થવું પડ્યું. સાર પછી તેણે નેગ્રાણી (નજરાન) શહેરને ઘેરો ઘાલ્યો, આ શહેરને છોડી દઇને ૬ દિવસ પછી તે એક નદીના કીનારા પાસે આવ્યો, જ્યાં આરખો સાથે તેને એક લડાઇ થઇ, તેમાં ૧૦,૦૦૦ આરખો માર્યા ગયા, અને રોમનોમાં માત્ર બેજ માણસો માર્યા ગયા. બીજી કેટલીએક જીત મેળવ્યા પછી મારીયાયા શહેર આગળ આવ્યો અને તે શહેરને ઘેરો ઘાલ્યો, પણ પાણી તથા ખોરાકની તંગીને લીધે ૬ દિવસ પછી ઘેરો ઉઠાવી લઇ, પાછાં ફરવાની ગેલસને ફરજ પડી. બે વરસની ગેરહાજરી પછી ગેલસ જ્યારે પોતાને વતન પાછો ફર્યો, ત્યારે તે પોતાની સાથે પોતાનાં લશ્કરનો એક ઘણોજ નાનો ભાગ પાછો લાવ્યો હતો. લડાઇમાં માત્ર ૭ માણસોજ માર્યા ગયાં પણ ભુખમરા અને પાણીની તંગીને લીધે ઘણાં માણસો માર્યા ગયાં હતાં. જે મરીયાયા શહેર આગળથી ગેલસ પાછો ફર્યો હતો તે સેપીયન્સ લોકોનું “મરીયખ” શહેર નથી એમ લોકો ધારે છે કારણ કે મરીયખ શહેર ખરેખર મરીયખ હતે તો ત્યાં ગેલસના લશ્કરને પુષ્કળ પાણી મળતે, પણ તે ખરેખરા મરીયખ અને નેજરાણ વચ્ચેનું બીજું કોઇ શહેર હતું. આ ચઢાઇ વખતે યમનનો પાદશાહ આફ્રીકુસના છોકરા અભરાનો છોકરો થુલ અધર હતો. થુલ અધર શબ્દનો અર્થ “ઘાસ્તીનો રાજા” થાય છે. આ રાજાનું આવું નામ પાડવાનું કારણ એ હતું કે તેણે યમનમાં એક વિકાસ જાતનાં માણસોને દાખલ કર્યાં તેથી લોકોને ઘણીજ ઘાસ્તી લાગી હતી. આ રાજાના જીવન અને ત્રાસથી લોકો કંટાળી ગયાં, તેથી તેઓ તેની સામે થયાં, અને તેના છોકરા ખુશરાખીલને રાજ્ય આપ્યું, તેના મરણ પછી હીદાદને ગાદી મળી અને તેની પછી બાલકીસ રાણી ગાદીએ આવી.

યમનમાં રાજ્ય.

ધસવી સનની શરૂઆતથી એખીસીન્યન હલ્લા સુધી

૪૦ સ૦ ૧ થી ૪૦ સ૦ પરખ.

“રાણી બાલકીસ”નું રાજ્ય જરાજર ખ્રીસ્તી સાલની શરૂઆતથી શરૂ થાય છે. બાલકીસનું ખરું નામ બાલકામા અથવા બાલકામા હતું. રાજ્યની શરૂઆતમાં થુલ અધરના હુમલાની સામું થવું પડ્યું હતું, પણ આ લડાઈનું છેવટ લાવવાને અને તખ્તનો કબજો મેળવવાને તેણી “થુલ અધરની” સાથે પરણી અને પરણ્યા પછી તરતજ તેને ઊંચ દરજ્જા મારી નાંખ્યો. તેણીએ મારેખના પાણીના પુસ્તાને સુધાર્યો અને મજબુત કરીધો. આ પાણીના બાંધકામનો પુસ્તો અખેદ શેમ્સે બાંધ્યો હતો એમ કેટલાએક લોક માને છે અને કેટલાએક લોકમાન રાજ્યએ બાંધ્યો એવું પણ માને છે.

“લોકમાન રાજ” ૪૦ સ૦ પુર્વે ૧૭૫૦ ના સાલમાં શાખામાં થઈ ગયો. તેણે જોયું કે કોઈ વખત દેશમાં જોઈએ તે કરતાં વધારે વરસાદ પડે છે તો કોઈ વખત દુકાળ પડે છે તેથી તેણે એ પર્વતની વચ્ચે એક ખીણમાં સઘળું પાણી એકઠું કરવા માટે એક માટું ટાંકું બાંધાવ્યું. તેમાં ત્રીસ મોટા દરવાજા હતા તેમાંથી જુદી જુદી નહેરો વહે મારેખ શહેરના બાગમાં પાણી લઈ જવામાં આવતું હતું. આથી મારેખ શહેર ઘણુંજ આબાદ થયું. ત્યાંના રહેવાશીઓને ઘણું સુખ મળ્યું, અને લોકમાન પછીના રાજ્યો ઘણા ન્યાયી તથા પરગજુ થઈ ગયા.

બાલકીસ રાણી પછી યાસીર જેને કોઈ વખત “મલીક” અથવા “નાસીર ઇન્યામ” એટલે ફાયદાનો આપનાર કહેતા હતા તે રાજ્ય ઘણું ભલો હતો. તે મગરેખ અથવા પશ્ચિમ દેશમાં ચઢાઈ લઈ ગયો અને “વાડી અર રામ્લ” અથવા “રેતીની ખીણ” સુધી તે પહોંચ્યો, જ્યાં અગાઉ કોઈ ગયું હતું નહિ. અહિં તેનું કેટલુંક લશ્કર નાશ પામ્યું તેથી તેણે ત્યાં એક લેખ લખ્યો છે કે “આગળ રસ્તો નથી.”

આ રાજ્ય પછી “શમીર યેરાશ” એટલે “તે ધુજે છે” નામનો બાદશાહ ગાદી ઉપર આવ્યો. આ રાજ્યને ધુજવાની આદત હતી તેથી તેનું નામ શમીર યેરાશ પાડ્યું હતું. આ યમનનો સઉથી મોટો રાજ હતો,

તેણે ધરાન અને બાબુના દેશો જીત્યા અને સોગદયાના દેશની રાજ્યધાનીનો નાશ કર્યો, અને તેનું નામ “શમરકંદ” એટલે “શામરે તેનો નાશ કીધો” કરી પડ્યું, તે શહેર હાલ સમરકંદને નામે પ્રખ્યાત છે. ત્યાર પછી આ રાજ્યએ ચીન જીતવાનો ઠરાવ કીધો અને તુકસ્થાનને રસ્તે થઈ, હિંદુસ્તાનના કીનારા ઉપર ઉતર્યો. બ્યારે તે ચીનની પાસે આવ્યો ત્યારે તે દેશના વજીરે તેના રાહબર તરીકે કામ કરવાની માગણી કરી, પણ ખરું જોતાં તેની ઇચ્છા રાજ્યને ખોટું રસ્તે ઉતારી, તેના લશ્કરનો નાશ કરવાની હતી, આથી તે પોતાનું નાક કાપી શમીર બાદશાહ પાસે હાજર થયો, અને ચીનના રાજ્યએ તેનું નાક કાપી નાંખ્યું છે એ પ્રમાણે શમીરને કહ્યું. શમીરે તેને પુછ્યું કે ત્યાંથી “ચીન કેટલું દુર છે?” તે ઉપરથી તેણે કહ્યું કે, “ત્રણ દિવસની મુસાફરી પછી તમે ચીન પહોંચશો.” આ ઉપરથી ત્રણ દિવસની ખોરાકી તથા પાણી લઈ તેઓ ત્યાંથી રવાના થયા, જેથી રેતીમાં તે બાદશાહ તથા તેનું લશ્કર રીબાધને નાશ પામ્યું. આ વખતે “સેબ્યન લોકો” હિંદુસ્તાન સાથેનો વેપાર એકલાથ કરી ચલાવતા હતા, અને ઇજીપ્ટ અને હિંદના વેપારીઓ વચ્ચે તેઓ આડતીઆ તરીકે કામ કરતા હતા.

શમીર ચેરાશની પછી તેનો ત્રીજો દીકરો અબુમલીક ગાદીએ આવ્યો, જેણે પોતાના બાપનું વેર લેવાનો ઠરાવ કર્યો, પણ તેની યુક્તિ બદલીને કેટલીક હીરાની ખાણની શોધ કરવા જતાં તે પોતાના લશ્કર સાથે નાશ પામ્યો.

“અબુમલીક” પછી તેનો છોકરો અબ્દ ગાદીએ આવ્યો. એના રાજ્ય સાથે એક ઇતિહાસ લખનાર “ઉમરાન” અને “અમ્ર”એ રાજ્ય ઇ. સ. ૯૦. કથું કરી લખી જાણ્યું છે. તેઓના વખતમાં દેશમાં અશાંતિ ફેલાઈ. “ઉમરાન” થોડો વખત પછી મરણ પામ્યો. બીજાઓ એમ કહે છે કે તેણે “અમ્રને” ગાદી આપી દીધી. ઉમ્રાન એક પેગમ્બર હતો. તેણે પોતાના ભાઈને ચેતાવ્યો કે થોડા વખતમાં દેશ ઉપર એક આક્રમક આવી પડશે જેથી અમ્રએ, એક યુક્તિથી પોતાના દેશ મારેબની સઘળી મીલકત વેચી નાંખી, પોતાના કુટુંબને લઈ ચાલ્યો ગયો; તેના પછી મલેક નામનો સરદાર “મારેબનો” ઘણી થયો. ઓમ્રાનના કહેવા મુજબ “મારેબ” શહેર ઉપર આક્રમક આવી પડી. જે પાણીનો પુશતો ૧૭૦૦ વરસ

રહ્યો હતો તે તુટી પડ્યો અને તે શહેર અને આજુબાજુનાં સઘળાં શહેરો પાણીમાં ડૂબી ગયાં, જેથી તે આખાદ અને અતિ ફળદ્રુપ પ્રગણાતો સદંતર નાશ થયો.

આ બનાવ અરેબ્યન વાર્તાઓમાં ઘણો જણીતો થઈ પડ્યો છે.

પવીત્ર ફોરાનમાં એ બનાવને “સેલઅલ અરમ” અથવા “તાંકાં-માંથી વહેતો પાણીનો ઘોઘ”ના નામથી જણાવ્યો છે.

જુદા જુદા તવારીખનવેશો એ હોનારતને જુદા જુદા સાલમાં મુકે છે.

આ પછી “ઉથુ હુબશાન” ગાદીએ આવ્યો, તે ટેસમ અને જદી લોકો ઈ. સ. ૧૪૦ થી ૧૫૦. ઉપર હુમલો લઈ ગયો અને તેમને કતલ કરી તેઓનો અંત લાવ્યો. ખીજા ઇતિહાસ લખનારા આ લોકોનો નાશ કરનાર “હસન તોખા” ઇ. સ. ૨૩૬ થી ૨૫૦ સુધી રાજ્ય કરનારને ગણે છે. આ ઉપરથી વાત એમ લાગે છે કે “ઉથુ હુબશા”ને જે કામ શરૂ કર્યું તે હસન તોખાએ પુરું કર્યું હશે.

“ઉથુ હુબશાન” પછી તેનો ભાઈ ગાદીએ આવ્યો અને ચાર પછી પોતાનો ઈ. સ. ૧૫૦ થી ૧૮૦. દીકરા કલીકારીએ ઇ. સ. ૧૮૦ થી ૨૦૦ સુધી રાજ્ય કર્યું, તે નબજો રાજા હતો, તેણે કાંઈ લડાઈઓ કરી નથી.

આ રાજા પછી અબુકરીએ રાજ્ય કર્યું છે, તે મહા પરાક્રમી રાજા ઈ. સ. ૨૦૦ થી ૨૩૬. થઈ ગયો છે. તેને “વચલો તોખા” કહે છે, તેણે પોતાનું રાજ્ય ઘણું લંબાવ્યું. તેનું વર્ણન પવીત્ર ફોરાનના ૪૪ થી ૫૦ પ્રકરણમાં આવે છે. ઇ. સ. ૨૦૬ માં તેણે ચેલદીયા લીધું, અને તુરકી લોકોના મુલકનો નાશ કરીને ઘણીજ છુટ મેળવી ચમન પાછો ફર્યો. ચાર પછી તેણે હેઝાઝ એટલે હાલનું મદીના લીધું, અને તેનાં ઉપર પોતાના એક છોકરાને સુબો ઠરાવીને તે સીરીઆ ગયો, પણ રસ્તામાં તેને ખબર મળી કે હેઝાઝના લોકોએ ખંડ ઉઠાવી તેના છોકરાને મારી નાખ્યો છે, તેથી તે પાછો ફર્યો અને તે શહેરને ઘેરો ઘાલ્યો. બે ચાહુદી ડોક્ટરો તેની પાસે આવ્યા, અને તેના છોકરાએ જે જીલમ અને તુકશાન મદીના શહેરના લોકોને કર્યું હતું, તે સઘળું સમજાવીને કહ્યું કે, તેના છોકરાનો ધાત કરવામાં તેઓએ ગેરવાજબી કામ કર્યું નથી અને જો આ શહેર ઉપર વધુ ત્રાસ વર્તાવવામાં આવશે તો, તેન

“અહેવાલે એડન.”

ઉપર પણ ધમ્મરનો ખોફ ઉતરશે, કારણકે આ શહેરના નશીબમાં એક પેગમ્બરને રક્ષણ આપવાનું લખ્યું છે, તે ઉપરથી તેણે આ શહેરનું રક્ષણ કર્યું, અને ટોળા એટલો ખુશી થયો કે મૂર્તિપૂજનનો પોતાનો ધર્મ છોડી દે, પોતે તેમજ પોતાના આખાં લશ્કરે યાહુદી ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો. ત્યાર પછી તેણે આ ડોક્ટરોને પોતાની સાથે પોતાના દેશ યમનના લોકોને ધર્મનો ઉપદેશ આપવા સાથે લીધા, રસ્તામાં ટોળાનો નાશ કરવાના ઇરાદાથી હોદ્દલ લોકોએ તેને મક્કાનું કબ્રાળા લુટવાની સલાહ આપી, પણ આ ડોક્ટરની સાચી સલાહથી તેણે એ વિચાર પસંદ કરી લીધો નહિ. યમનમાં તેના પાછા ફરવા પછી, તેણે લોકોમાં યાહુદી ધર્મનો ફેલાવો કરવાને પ્રયત્ન કર્યો, પહેલાંતો લોકો તેની સામે થયાં, પણ પાછળથી ઘણા લોકો તેને તાબે થયાં, યમનમાં એક જગાએ એક અગ્નયજ્ઞ જેવો બલતો આતશ હતો, જેમાંથી પસાર થતા ગુનેહગાર આદમીઓ બલી મરતાં પણ નીરદ્દાશ આદમીઓ કાંઈ પણ ઇજ્જત વગર પસાર થઈ જતાં તેમાંથી બન્ને પંથના લોકોને પસાર થવાનો હુકમ થયો; કહે છે કે મૂર્તિપૂજન કરનારા તેમાં સઘળાં બળી ખાખ થયા, અને યાહુદીઓ સહીસલામત રીતે પસાર થઈ ગયા, આથી યમનમાં આ ધર્મનો ઘણો ફેલાવો થયો. ત્યાર પછી અબુ કરીબ હિંદુસ્થાન જતવા નીકળ્યો, પણ તે રસ્તામાં મરણ પામ્યો અથવા કોઈએ તેને મારી નાંખ્યો.

ટોળા પછી, રાખીયા નામનો રાજા ગાદી ઉપર આવ્યો, પણ એક વરસ રાજ્ય કર્યા પછી, તેણે એક વિચિત્ર સ્વપ્નનું ઈ. સ. ૨૩૭. જોયું. રાજ્યના સારાં સારાં માણસોને બોલાવીને તેણે આ સ્વપ્નના તાસીર વિષે પુછ્યું. અંતે સાકીહ નામનો એક જુઝોરગ નજુમી આવ્યો તેણે કહ્યું, “રાજા તેં યમનના તહામા ઉપર એક બળતો કેલસો પડતાં જોયો છે, તે ત્યાર પછી સળગ્યો, અને સઘળાં પ્રાણીઓને બાળી નાંખ્યાં,” રાજાએ કબૂલ કર્યું અને તેનો શું અર્થ છે, એમ પૂછતાં તે જુઝોરગ માણસે કહ્યું, “એખીસીન્યન લોકો આપણા દેશ ઉપર હુમલો કરશે અને અગ્નયન (એડન) થી જેરાશ સુધી આખા દેશના ઘણી થઈ પડશે,” આ ઉપરથી રાજા રેખીઆએ પોતાના કુટુંબને ખારઝાદના દીકરા ઇરાની શહુબદા “શાપુર” ઉપર મોકળી આપ્યું જેણે “હીરા”ના મુલકમાં તેઓનો વસવાટ કરાવ્યો.

પાસી પાદશાહતના પહેલા પાદશાહ અરદેશર બાબેકાનના બેટા શાપુરના* જનમ બાબે ફીદુસીએ એક કહાણી લખી છે, અને તે ઉપરથી એ શાહબદો કેવું બુનિયાદી ફર્જ હતું તે માલુમ પડી આવે છે. અર્દશીરે માણ પાદશાહ અદવાનની બેટી સાથે શાદી કરી લીધી હતી અને તેને પેટનું આ ફર્જ હતું, પણ શાહબદોએ પાદશાહને ઝેર આપવાની તદબીર કરવાનો વાંક પકડાઈ આવ્યાથી અર્દશીરે તેણીને કે આ વેળા હમેલદાર હતી તે છતાં તેનો જીવ લેવાનો હુકમ આપેલો હોવાથી તે તેણીને તેનાં બાળક સુધાં મરી ગયલી સમજતો હતો, પણ પાછળથી શાહબદો ૭ વરસની ઉંમરે પોતાનીજ વયના છોકરાઓ સાથે દડી દાવ રમતો હતો તે વેળા દડી પાદશાહની નજદીક જઈ પડી તે સાંથી લાવવાની કોઈની હિમત ચાલી નહિ, ત્યારે ઉપલો શાહબદો—જેનું નામ તે પાદશાહી પુત્ર હોવાથી શાપુર રાખેલું હતું તે—દડી લેવા હિમતથી પાદશાહની નજદીક ગયો, જે વેળા તેનો ચેહરો, છટા અને દમામ બેઠને અર્દશીરે જોઈ થઈ ગયો, અને પરપુષ્ટ કરતાં તે તેનોજ પુત્ર જાહેર થયો. શાપુર પોતાના બાપનાં મરણ વખતે માત્ર ૧૪ વરસની ઉંમરનો હતો માટે ઉપલી કહાણી તરફ રૅલિન્સન શકે બતાવે છે, કારણ કે એક ગમ તખ્ત મળ્યું કે બીજી ગમ શાપુરને રૂમીઓ સાથે લડાઈમાં ઉતરવું પડ્યું હતું, તે પોતે લડવા ગયો હતો, અને તેણે પોતાના એ બાહદુર શત્રુઓને હરાવ્યા હતા. પણ તે જમાનામાં પાદશાહો પોતેજ લડાઈમાં બીપલાવતા હતા તેથી તેમજ શાપુર જાતે બાહદુર અને લડાયક હતો તેથી તે રૂમીઓ સામેની લડાઈમાં મેદાન પડ્યો હતો. વળી તેનો હરીફ રૂમી શેહેનશાહ પણ તેનીજ ઉંમરનો જવાન હતો, અને તે પોતે પણ જાતે લડવા આવ્યો હતો.

હવે શાપુરના સંબંધમાં આટલી વાત જાણવા બેગ છે કે તે પોતે રોમ કે બીજા શત્રુઓ ઉપર લડાઈ લઈ ગયો ન હતો, પણ તેને નાદાન જાણીનેજ જુદી જુદી તરફથી શત્રુઓ તેનું રાજ્ય જીતવા ઉતરી પડ્યા હતા. આવા લોભી શત્રુઓમાંનો સર્વથી પહેલો તો આમીન્યાનો રાજા હતો, જેણે શાપુરની નાદાનીની તક લઈને સ્વતંત્ર થવા ચહાયું. પણ આપણા જવાન પાદશાહે બાહદુરી દેખાડીને આમીન્યા ખાતેનો બળવા બેસાડી દીધો. આ બળવો બેસી ગયો કે હાત્રા અથવા અલહદ્ર ખાતેના આરબ રાજા માનીજને ધરાનથી સ્વતંત્ર થવા માગ્યું, તથા મેસોપોટે-

મ્યાનો મુલક હાથ કરી લીધો. હાત્રાના લોકો ઘણા બળવાન હતાં. તેમનો મજબૂત કિલ્લો રૂમી શેહેનશાહ ત્રેજન પણ લેવા પામ્યો ન હતો. તોપણ શાપુર નાની વયનો હોવા છતાં કેટલો બાહદુર હશે તે આ ઉપરથી જણાય છે કે તે આ કિલ્લો લેવામાં ફતેહ પામ્યો. તેણે અલહુદના રાજાને હરાવ્યો, મેસોપોટેમ્યાનો પ્રાંત પાછો સર કર્યો અને રાજાનો મુલક લઈ મુક્યો. કહે છે કે રાજાની બેટીએ, ધરાનની રાણી થવાની લાલચે પોતાના બાપને પકડી આપ્યો હતો, જે નિમકહરામીને થકી પાદશાહ તેણીને બેજન કરાવી હતી.

મેસોપોટેમ્યાનો પ્રાંત આગળ અશ્કાની પાદશાહના કબજામાં હતો તે પાછળથી તેમની નબળાઈનો લાભ લઈને રૂમીઓએ લૂટી લીધો હતો. તે પ્રાંત ઉપલા આરબ રાજાને હરાવીને શાપુરે પોતાના તાબામાં કરી લીધો તેથી રૂમીઓને ભારી ગુસ્સો ચડ્યો, અને તેમનો શેહેનશાહ ગોર્ડિયન, જે ધરાનના પાદશાહ કરતાં માત્ર બેજ વરસ વડો હતો, તે શાપુર સાથે લડવા એશિયા ખાતે આવ્યો, પણ તે આગમજ તેનો સરદાર પાદશાહના હાથ ઉપર માર ખાઈ મુક્યો હતો, અને ઘણાં શેહેરો ધરાની લશ્કરના હાથમાં આવી મુક્યાં હતાં. હવે જ્યારે ગોર્ડિયન જાતે લડવા આવ્યો ત્યારે તેની જોડે તેનો સસરો હતો તેણે રૂમી શેહેરો પાછાં જીતી લીધાં, એટલુંજ નહિ પણ હવે પોતાની પેદરપે હાર થતી જોઈને શાપુર મેસોપોટેમ્યા પડતું નાખીને પોતાનાં પાયતખ્ત મદાઈન ખાતે આવતો રહ્યો, પણ એટલામાં શેહેનશાહનો સસરો માર્યો ગયો અને ફિલિપ નામે એક સરદારે ગોર્ડિયનનું પોતાનું જી ખૂન કરીને પોતે નવો શેહેનશાહ થયો. તેણે પાદશાહ શાપુર રાજી થાય એવી રીતના કોલકરાર કરવા માંડ્યા અને એ રીતે સુલેહ થઈ. રૂમી લખનારાઓ મુજબ આર્મીન્યા ધરાનને આપવું અને મેસોપોટેમ્યા રોમને આપવું એવા કરાર થયા હતા. પણ એ કરારોથી ધરાન કદી રાજી થાય એમ ન હતું, કેમકે જ્યારે પહેલો પ્રાંત ધરાનના તાબામાંજ હતો ત્યારે તે શાપુરને આપી દીધેલો કેમ કહેવાય ?

આ બનાવ પછી ૧૪ વરસનો ગાળો પડે છે, જે પછી રોમ અને ધરાન વચ્ચે પાછું મોટું યુદ્ધ જગ્યું. આ યુદ્ધમાં શાપુરે પોતાની બળતવારી એટલી બધી બતાવી કે તેથી એશિયામાંજ નહિ પણ યુરોપમાં પણ ધાસ્તી પંદા થઈ. ઉપલી મુદ્દતમાં રોમ ખાતે ૬ શેહેનશાહો બદલાઈ ગયા અને વેલયન નામે ૬૦ વરસનો જૂદા સરદાર તખ્ત ઉપર આવ્યો.

આ એક નાના અધિકાર ઉપર શેહનશાહની પદવી સુધીના મરતબાએ ધીમેધીમે ચઢેલો ધણી હતો તેથી તે સઘળી જાતની ખબરદારી જોડે નેકી અને નીતિ માટે વખણાઈ ગયો છે. આ શેહનશાહના અમલ દરમ્યાન શાપુરે એકવાર ફરીને નદી પસાર કરી મેસોપોટેમ્યામાં પગ મૂક્યો અને આગળ જીતેલાં શહેરો પાછાં તાબે કરીધાં. આ વેળા એશિયા માંહેલાં રૂમી પ્રાંતોનું મુખ્ય શહેર એન્ટીઓક અથવા અન્ટાકિયા ગણાતું હતું. એ પાયતખ્ત પણ શાતોરે જીતી લીધું ત્યારે શેહનશાહ ગભરાયો, અને રફતે રફતે સઘળા રૂમી પ્રાંતો જતા રહેશે એમ સમજીને પોતેજ લડવા આવ્યો. તેણે પાયતખ્ત પાછું મેળવ્યું ખરું પણ વધુ જીત કરવાની તેની સર્જત ન હતી, તેનું લશ્કર ઘેરાઈ ગયું અને તે પોતે સપડાઈ ગયો. શાપુરને તેણે મોટી બક્ષેશો આપવા માંગી પણ તે કબૂલ નહિ રાખતા પાદશાહે તેને પોતાનો બંધવો બનાવ્યો.

વેલેર્યને પોતાના બેટા ગોલિયેનશને પોતાની જોડે તખ્ત ઉપર બેસાડ્યો હતો, પણ તેની સામે રૂમી તખ્તને માટે મેક્રિમસ નામે સરદારે માથું ઉંચક્યું. શાપુરે આ બેઉમાંનાં એકનેજી કબૂલ નહિ રાખતાં રૂમી પાયતખ્ત અન્ટાકિયાની પોતાની ફતેહ સહેલ કરી આપવા ત્યાંના એક સરદાર સિરિયેડિસને શેહનશાહી પદ બક્ષ્યું, અને તેને કમબખ્ત વેલેર્યને પોતેજી કબૂલ રાખ્યો. શાપુરે હવે પોતાની ફતેહ આગળ લંબાવીને અન્ટાકિયાનો ત્રીજો મરતબે કબજે લીધો, જ્યાંથી કેપેડોશિયામાં દાખલ થયો અને ત્યાંનાં પાયતખ્ત કયસરિયાનો કબજે લીધો, અને પછી આખો સીર્યા દેશ તાબે કરીધો. તે હવે આખા એશિયા મૈનરનો ધણી થવા પામ્યો, તોપણ પાદશીરાના આરબ રાજા ઓડિનેથસે તેને બહુ હિરાન કરીધો. એ રાજા સ્વતંત્ર હતો, કેમકે તે બાહદુર હતો, તોપણ તેણે શાપુર ઉપર કીમતી હદિયો મોકલાવી તેની દોસ્તી ઇચ્છી. પાદશાહે તેનો તુચ્છકાર કરીધો, જે ઉપરથી તેણે શાપુરને પોતાનાં પાયતખ્ત ખાતે પાછા ફરતી વેળા તેની પુઠ પકડીને ઘણો પજવ્યો.

* હસન ટોબાએ યમનનું રાજ્ય લીધું, ઇ. સ. ૨૩૭, પણ તે એક બાળક હોવાથી તેનું રાજ્ય બેનુલખીમ જાતના એક યાહુદીના હાથમાં હતું. જ્યારે રાજા ઉમરમાં આવ્યો ત્યારે આ યાહુદી તેને રાજ્ય સોંપી, પોતાને વતન હીરા ગયો. તે રાજાએ જદીશ નામની જાતને મારી નાંખી તેનો અંત લાવ્યો. આ

* Capt. Playfair's History of Arabia Felix or Yemen.

રાજને પણ તેના બાપની માફક યુક્તીસના મુલક આગળ તેના ભાઈ અમ્રએ મારી નાંખ્યો.

આ પછી તેનો ભાઈ અમ્ર ગાદીએ આવ્યો, તેણે ૨૦ વરસ રાજ્ય કર્યું. પોતાના ભાઈને મારી નાંખીને તેણે રાજ્ય લીધું હતું, એવા વિચારથી તે હમેશાં ઘણો દુઃખી રહેતો હતો, તેથી તેણે તેનો ઉપાય પોતાના રાજ્યના

વિદ્વાન માણસોને પૂછ્યો, તેઓએ કહ્યું કે, “જેઓએ તમને તમારા ભાઈને મારી નાંખવાની સલાહ આપી છે, તે સઘળાનો નાશ કરવો જોઈએ,” તે ઉપરથી અમ્ર રાજ્યએ તેઓને મારી નાંખ્યા. પાછળથી તેને તેના લોકોએ મારી નાંખ્યો.

પછી તેના ચાર છોકરાઓએ સાથે મળી બે વરસ રાજ્ય કર્યું, મક્કાનો કાલો પથ્થર જેને સઘલા આરમો ધણું માન આપતા હતા તે પથ્થર સના લઈ જઈ દર વરસ સનામાં હજ કરવા માટે તેઓ મક્કા ઉપર ચઢાઈ લઈ ગયા, પણ તેઓના લશ્કરને એતુકીનાની જતે હરાવ્યું. ત્રણ રાજ્યો માર્યા ગયા, અને ચોથો કેદ રહ્યો.

ત્યારબાદ તેઓનો ભાઈ અબ્બા ગાદીએ આવ્યો, પણ લોકો તેના ખરાબ રાજ્યથી કંટાળી ગયાં, અને તેને મારી નાંખ્યો. તેની પછી અબ્દ કેલાલ, જેને ઇતિહાસ લખનારા અમ્ર પાદશાહનો છોકરો કહે છે. તે યમનની ગાદીએ આવ્યો. તેણે ૪૦

સં ૨૭૩ થી ૨૭૬ સુધી રાજ્ય કર્યું. તેને માટે કહે છે કે ખ્રીસ્તી ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો હતો, પણ લોકોના ત્રાસથી તેણે એ બાબત કાંઈને જણાવી હતી નહીં. આ ધર્મ પહેલાં આ દેશમાં કાણે શરૂ કર્યો તે કહેવું મુશ્કેલ છે. કેટલાકો કહે છે કે સેંટ થોમસે હિંદુસ્તાન જતાં અર્ધસ્તાનમાં આ ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો. બીજાઓ કહે છે કે સેંટ બાર્થોલોમીઓએ દાખલ કર્યો. પણ હસનના છોકરા ટોબાના રાજ્યમાં ૪૦ સં ૨૮૭ થી ૩૨૦ સુધી

ખ્રીસ્તી ધર્મનો ઘણો ફેલાવો થયો. આ શાહ-જાદો તેના બાપના મારી નાખવા પછી નહાસી ગયો. પણ તે યમનમાં પાછો ફર્યો ત્યાર પછી લોકોએ તેને તુરત ગાદીનશીન કર્યો. આ રાજ્યના વખતમાં અબ્બીસીન્યામાં એક ખ્રીસ્તી દેવલની સ્થાપના થઈ. ત્યાર પછી હરીથ તેનો ભત્રીજો

૪૦ સં ૩૨૦. રાજ્ય ગાદીએ આવ્યો, તેણે ૪૦ સં ૩૨૦ થી ૩૩૦ સુધી રાજ્ય કર્યું. તે યાદુદી ધર્મ પાળતો હતો.

ત્યાર પછી અબ્દ-કીલાલનો છોકરો મરથાદ ગાદી ઉપર આવ્યો, તેણે ૪૦ સં ૩૩૦ થી ૩૫૦ સુધી રાજ્ય કર્યું. તે ડાહ્યો ૪૦ સં ૩૩૦. અને ધર્મની છુટ આપનાર રાજા હતો. આ રાજાના વખતમાં ૪૦ સં ૩૪૨ માં કેન્સ્ટેન્ટીઅસ શહેનશાહ

તરફથી પોતાનો એલચી “ થીઓડોસ ઇન્ડસ ” મોકલવામાં આવ્યો હતો. આ એલચી મોકલવાનો શહેનશાહનો ઇરાદો હીમાયરાઇટીસ લોકો સાથે સલાહ કરી પોતાને ઇરાનીઓથી વધુ બળવાન બનાવવાનો હતો. તેમજ યમનના લોકોને પોતાના ધર્મમાં વટલાવવાની મતલબ હતી. તે મોટી ભેટો લાવ્યો હતો અને તેની બોલવાની છટાથી ભોલવાઇ જઇ મરથાદ રાજાએ ખ્રીસ્તી ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો એમ કહેવાય છે. વળી કેટલાંએક ખ્રીસ્તી દેવળો પણ બાંધવામાં આવ્યાં હતાં. હિંદુસ્થાન અને યુરોપ વચ્ચેના વેપારના મથક તરીકે તે વેળા એડન ઘણું જાણીતું થયું હતું ત્યાં એક ખ્રીસ્તી દેવળ બાંધ્યું હતું તથા અરેબિયન સમુદ્રમાં હોર્મઝદ નામના ઇરાનીઓના હાથ તળેના બંદરમાં પણ એક ખ્રીસ્તી દેવલ બાંધ્યું હોય એમ માલમ પડે છે.

વલીયા અથવા વાકીયા કે જે મરથાદનો છોકરો હતો, તે તેના બાપની પછી ગાદીએ આવ્યો. તેણે ૨૦ વરસ રાજ્ય ૪૦ સં ૩૫૦. કર્યું, તેના વખતમાં રાજ્યમાં ઘણું અંધરે ચાલ્યું. જેથી અર્જસ્થાનનો કેટલોક ભાગ અંબીસીન્યનોએ જીતી લીધો હતો.

આ રાજા પછી સાબાનો છોકરો અબરા ગાદીએ બેઠો. તેણે ૪૦ સં ૩૭૦ થી ૪૦૦ સુધી રાજ્ય કર્યું. તે ઉદાર અને ૪૦ સં ૩૭૦. સારા સ્વભાવનો રાજા હતો અને તેણે ડહાપણથી રાજ્ય કર્યું. તે વેળા ઇરાનમાં શાપુર બીજો રાજ્ય કરતો હતો.

પછી મુબરીથનો છોકરો સાહબાન ગાદીએ આવ્યો. તેણે ૪૦ વરસ ૪૦ સં ૪૦૦ રાજ્ય કર્યું. તે વેળા ઇરાનમાં યઝદજરદ પેહલો તથા ૪૪૦ થી ૪૪૦. તેનો દીકરો બેહરામગોર રાજ્ય કરતો હતો તે પછી અબ્રાનો પૌત્ર સાબા ગાદીએ આવ્યો. તેણે ૪૦ સં ૪૪૦ થી ૪૬૦ સુધી રાજ્ય કર્યું. તે વેળા ઇરાનમાં યઝદજરદ બીજો રાજ્ય કરતો હતો. તે બહાદુર અને ચતુર રાજા હતો, તેના રાજ્યમાં અમ્રથુ-કીશત યમનના મોટા ભાગ ઉપર રાજ્ય કરતો હતો.

અમ્રનો છોકરો હસન થુ મોહરે ૪૦ સં ૪૬૦ થી ૪૭૮ સુધી રાજ્ય કર્યું. તેની પાસે “સમસમા” નામની એક પ્રખ્યાત તરવાર હતી, તે જોડે ઘણો સારો રાજા હતો તોપણ તે પોતાનું રાજ્ય ટકાવી શક્યો નહિ. તેના વખતમાં થુસ અને કેલ્સ લોકો પોતાનું સ્વતંત્રપણું કાયમ રાખી શક્યા હતા.

આ રાજા પછી લખનીયા ટનુક નામનો રાજા ગાદીએ આવ્યો, તે બાદશાહી એલાદનો નહી હતો છતાં તેણે યમનની ગાદી પરવાવી પાડી હતી. તે ઘણાજ નિર્દય હતો, તેણે બાદશાહી કુટુંબના જે સઘળા શખ્સો તેના હકની સામે થાય તેવાઓને મારી નાંખ્યા. અસાદ અબુકરીબના કુટુંબનો એક શાહજાદો જીવતો રહ્યો, તે ઘણાજ ખુશસુરત જુવાન હતો. તેને પકડવામાં આવ્યો પણ તેની પાસે છુપાવેલું ખંજર હતું, જે વતી તેણે આ નિર્દય રાજાને મારી નાંખ્યો. આ ખબરથી સર્વે પ્રજા ખુશી થઈ.

થઈ ડ્યુનવાસ નામના આ શાહજાદાને એક અવાજે ૪૦ સં ૪૮૦. સૌએ યમનના રાજા તરીકે પસંદ કીધો. તેણે ૪૦ સં ૪૮૦ થી પરપ સુધી રાજ્ય કર્યું અને યાહુદી ધર્મનો ચુસ્ત હીમાયતી થયો, તેના વખતમાં આ ધર્મનો ઘણો ફેલાવો થયો. આ રાજા એટલો ધર્માધ હતો કે તેણે પોતાના રાજ્યમાં સઘળા ખ્રીસ્તી ધર્મ માનનારાઓને મારી નાંખાવ્યા. ખાસ કરીને બેની થાલેબની એક જાત જેણે એક સીરયન પાદરીના ઉપદેશથી ખ્રીસ્તી ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો, તે આખી જાતનો ઘણીજ ઘાતકી રીતે નાશ કીધો, પરંતુ આ લોકોએ પોતાના ધર્મને માટે બળતા આતશમાં દાખલ થવા ધાર્તી રાખી નહિ, અને સઘળા બળી મુઝ્યા. આ જાતમાંથી એક માણસ કે જેનું નામ હુસ થુ થલીબાન હતું, તે બચી જઈ, ક્રાન્સ્ટન્ટીનોપલની દરબારમાં પહોંચ્યો અને ત્યાંના રાજા જસ્ટીનને પોતાના ખ્રીસ્તી ભાઈઓનું વેર લેવાને આગ્રહ કર્યો. યમન ઘણું દુર હોવાથી જસ્ટીન પોતે ત્યાં જઈ શક્યો નહિ, પણ તેણે ડ્યુ નવાસ ઉપર વેર લેવાને એખીસીન્યાના રાજા ઉપર પત્ર લખ્યો, અને તેમાં તેને અરજ કરી કે યમન જીતવા એક લશ્કર મોકલવું. આ વખતે એખીસીન્યામાં એક ખ્રીસ્તી રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેણે યમનની સામે લડાઈ લઈ જવા માટે તૈયારી કરવા માંડી. તેણે ૭૦૦ વહાણો

બંધાવ્યાં તથા આ ઉપરાંત બીજાં કેટલાંક વહાણો
 ઈ. સ. ૫૨૫. રોમન બાદશાહે મોકલી આપ્યાં. આ પ્રમાણે ૬૦,૦૦૦
 માણસનું લશ્કર લઈ તે ગાલીરીકાના બંદર ઉપર
 ઉતર્યો. ઇ. સ. ૫૨૫. જ્યારે થુનવાસે આ ખબર સાંભળી ત્યારે તે
 એક મોટું લશ્કર એકઠું કરી લડવા સામે ગયો, પણ એક લડાઈ થઈ,
 તેમાં તે હાર્યો, જેથી રણસંગ્રામમાંથી નહાઠો, અને દુશ્મનો તેની પાછળ
 પડવાથી, તે દરીયામાં પડી મુઓ. એખીસીન્યાનો રાજા ત્યાર પછી
 યમન દેશમાં દાખલ થયો અને વગર હરકતે દેશનો ધણી થઈ પડ્યો.
 થુજદાંન નામનો એક હીમાયરાષ્ટ્ર શાહબદો તેની સામે થયો, પણ
 તે લડાઈમાં હારી ગયો અને તે પણ દરીયામાં પડી હુખી મુઓ.
 એખીસીન્યન લોકોના યમન જીતવા પછી કેટલાક હીમાયરાષ્ટ્ર બાદ-
 શાહોએ રાજ્ય કર્યું હતું, તેઓમાં મરથાદ, અલકામા થુકીદાન હતા
 પણ તેઓ સઘળા એખીસીન્યન લોકોના તાબા નીચે રાજ્ય કરતા હતા.

આ પ્રમાણે જે હીમાયરાષ્ટ્ર કુટુંબે યમન દેશ ઉપર ૨,૦૦૦ વરસ
 સુધી રાજ્ય કર્યું હતું તેનો અંત આવ્યો. તેની સત્તા ધણા વખતથી
 ઓછી થઈ હતી પણ તેની પડતીનું મુખ્ય કારણ ચાહુદી ટોળા રાજાએ
 ધર્મની બાબતમાં લોકો ઉપર જીલમ ગુજાર્યો હતો તેને લીધે હતું.

એખીસીન્યન લોકોના હાથમાં યમનનું રાજ્ય.

એખીસીન્યન સરદાર એરીયાતની ફતેહથી તેને યમનના સુબા તરીકે
 નેમવામાં આવ્યો હતો. તેણે ઇ. સ. ૫૨૫ થી ૫૩૭ સુધી
 ઇ. સ. ૫૨૫. એખીસીન્યાના રાજાના સુબા તરીકે યમન ઉપર રાજ્ય
 કર્યું. એમ કહેવાય છે કે એખીસીન્યાના રાજાએ તેને યમન
 દેશના ૩ ભાગનાં પુરૂષોને મારી નાંખવા, તથા ૩ સ્ત્રીઓને કેદ
 કરી એખીસીન્યા મોકળવા હુકમ કર્યો હતો અને એરીયાતે, તે ફરમાન
 મુજબ અમલ કર્યો હતો. આ સરદારે વળી પોતાના લશ્કરના સરદારોને
 યમનની છુટનો ધણો ભાગ આપી શ્રીમંત બનાવ્યા,
 ઇ. સ. ૫૩૭. અને લશ્કરના સીપાઈઓની ઉપર સખ્ત વેરો નાંખી,
 તેમને જાહેર કામો ઉપર રોક્યા અને તેમને ખાવાનું
 વટીક પુરું પાડ્યું નહિ. તેઓમાં અસંતોષ ફેલાયો જેથી તેઓએ
 અબ્રા નામના અમલદારને પોતાનો ઉપરી નેમ્યો. આ પ્રમાણે એરી-
 યાત અને અબ્રા બંને હરીફા વચ્ચે એક લડાઈ થવાની હતી, પણ

તેઓએ લડાઈ કરવાને બદલે પોતે બન્ને જણે હાથોહાથની લડાઈ કરવા વિચાર કર્યો, અને આ લડાઈમાં અબ્રાનો જય થયો. તેથી સઘળું લશ્કર તેની પક્ષમાં ગયું જેથી તે યમનનો આદશાહ થયો. તેણે ઇ. સ. ૫૩૭ થી ૫૭૦ સુધી રાજ્ય કર્યું.

જ્યારે એરીયાતના મરણની ખબર એખીસીન્યન રાજાને મળી, ત્યારે તે અબ્રા ઉપર ઘણોજ ગુસ્સો થયો અને તેનો નાશ કરવાનો વિચાર કર્યો, પણ તેણે ઘણાજ મીઠાશથી એક પત્ર લખી રાજાના ગુસ્સાને શાંત પાડ્યો, અને એખીસીન્યન રાજાએ તેને સુખા તરીકે મંજૂર કર્યો.

આ રાજાના વખતમાં ખ્રીસ્તી ધર્મનો ઘણો ફેલાવો થયો, તેના રાજ્યમાં ખ્રીસ્તી ધર્મગુરૂ વચ્ચે ધર્મનો એક વાદવીવાદ થયો, જેમાં ખ્રીસ્તી ધર્મગુરૂ જીતવાથી ચાહુદીઓ ખ્રીસ્તી થયા. અબ્રાએ સના આગળ એક ઘણુંજ સુંદર ખ્રીસ્તી દેવળ બંધાવ્યું છે. અબ્રા પોતાના મનથી એવી ઇચ્છા રાખતો હતો કે સઘળા આરબ લોકો મક્કામાં જવાનું છોડી દઈ, સનાના દેવળની હજજો કરવા આવે. આ ઉપરથી તેણે આરબ લોકો ઉપર આ મુજબનું એક ફરમાન ફેરવ્યું. આરબ લોકો ઘણા ઉશ્કેરાઈ ગયા અને અબ્રાના ખેપીઆને મારી નાખ્યા. વળી એક આરબ સેનાના દેવળમાં જઈ તોફારી રહ્યો અને એક મોટા ખાનાને દિવસે રાતે દેવળની ઉપર કાદવ લગાડ્યો. આ ઉપરથી અબ્રા ઘણોજ ગુસ્સો થયો અને મક્કા અને તેના કાળાનો સદંતર નાશ કરવાનો ઠરાવ કર્યો.

આ પ્રમાણે તેણે ૪૦,૦૦૦ માણસનું એક લશ્કર એકઠું કર્યું અને મક્કા તરફ કુચ કરી એકજ લડાઈમાં તેણે તેહા-
ઈ. સ. ૫૭૦. માના રહેવાશીઓને હરાવ્યા, મક્કા આગળ આ મોટું લશ્કર આવવાથી ત્યાંના લોકોમાં મોટો ગભરાટ ફેલાય અને તેઓએ આ લડાઈ છોડી દેવાને વાસ્તે અબ્રાને એક મોટી રકમ આપવા કહ્યું પણ તેણે તે માન્યું નહિ અને મક્કા આગળ આવ્યો, ત્યારે ત્યાંના રહેવાશીઓ ડુંગર ઉપર જઈ ખોદાની બંદગી કરી, જે ઉપરથી અબ્રાના લશ્કરનો એક અન્નયજ્ઞ જેવી રીતે નાશ

થયો. આ પ્રમાણે પોતાના લશ્કરનો એક ઘણોજ થોડો ભાગ પાછો લઈ તે સના પાછો ફર્યો, પણ એક ભયંકર દરદની બીમારીથી મરણ પામ્યો આ બનાવને આરબ ઇતિહાસમાં “હાથીની લડાઈ” કહે છે.

અથવા પછી યસ્કુમ નામનો તેનો છોકરો ગાદીએ આવ્યો, તેપણ ૬. સ. ૫૭૦ થી ૫૭૨. જીલમી અને નિર્દય બાદશાહ હતો. તે યમનનો છેલ્લો એબીસીન્યન બાદશાહ હતો.

યમન પરગણાની જીતથી એબીસીન્યન રાજાને કાંઈ ઘણો ફાયદો થયો નહિ. કારણ કે તેણે મોકલાવેલાં લશ્કરને યમન દેશ એટલું પસંદ પડ્યું, કે તેઓ ત્યાં કાયમને વાસ્તે ધર કરી રહ્યા, અને એબીસીન્યા સાથેનો સંબંધ છોડી દીધો. તેના સુબાઓ પણ રાજ્યની લગામ સ્વતંત્રપણે ચલાવવા લાગ્યા અને પોતાને એબીસીન્યન રાજથી તદ્દન સ્વતંત્ર શાહુબદ્દા ગણવા લાગ્યા.

ભાગ ૨ ને.

પ્રકરણ ૪ થું.

ઈં સં ૫૭૩.—ઈં સં ૫૭૪.—ઈં સં ૫૭૪.—ઈં સં ૫૮૫.—ઈં સં ૬૦૬.—
ઈં સં ૬૨૨.—ઈં સં ૬૩૧.—ઈં સં ૬૩૨.—ઈં સં ૬૩૩.—

યમન ધરાનના શાહની* હકુમત હેઠલ.

અબીસીન્યન રાજના મોકલાવેલા સુબા મશરૂકની હકુમત હેઠળ
ખ્રીસ્તી જુસરીમાં આરબ લોકો બેચેન થવા લાગ્યા. આર-
ઈ. સ. ૫૭૩. બેચેન બેચું કે તેઓના જીતનારા હબશીઓનું રાજ્ય હમેશ-
ગીનું થઈ પડ્યું હતું, અને બાપથી દીકરાને સીલસીલા-
બંધ ઉતરતું આવ્યું હતું; જેથી તેઓ પરદેશની હકુમતમાંથી ફારેગ થવાને
ઇચ્છતા હતા. એ પરદેશીઓ પોતાની રૈયત સાથે એવી વર્તણૂક ચલાવતા
હતા કે જેથી તેઓ જીલમગાર અને પચાવી પાડનારા થઈ પડ્યા હતા.
આખરે તેઓને એક છુટકો કરનાર મળી આવ્યો. હીમીયારાષ્ટ
જાતનો છેલ્લો માણસ સૈફ હતો, અને તેનો છોકરો માડીકારીબ
હતો. સૈફની સ્ત્રી રીહીમાને અબ્રહાએ પકડી હતી. હીમીયારાષ્ટ

* Captain Playfair's History of Arabia, Felix or Yemen, pages 72 to 81.

MS. No. 6930 of the Additional Manuscripts in the British Museum entitled “Excerpta de Historia Arabum;” Arabic Text and English Translation—Anon without date.

Caussin de Percival—Paris 1847—Essai sur l'Histoire des Arabes avant Islamisme.

Translations of the above Work in the Bombay Quarterly Magazine and Review 1851 to 1853. Vol. II, III.

Early Christianity in Arabia, by Thomas Wright, M.A., F.S.A., London 1855.

Specimen Historial Arabum Auctore Edwards Pocock.

Descripte Peninsulae Arabiae—Abou'l-Feda.

Modern Universal History, 1759, London.

અમીરોએ જોઈતાં સાંધનો પુરાં પાડી ઉશ્કેરણી કરવાથી આ જેહ શાહઝાદાએ યમનમાંથી નાશી ગયા, અને કેન્સ્ટેન્ટીનોપલ જઈને શહેનશાહ બીજા જુસ્ટીન યાને હીરાકલીઅસને મદદને માટે આજીજી કીધી.

આશાવંત સૈફ જેઝેનટાઇનની દરબારમાં તક મળતાં સૂધી ધીરજ રાખી થોડ્યો, તથા આયંદે પોતાના જાતલાઇઓનાં દુઃખનું વીગતવાર બ્યાન શહેનશાહને કીધું અને એખીસીન્યનો ત્યાંથી હંકારી કાઢવા માટે એક લશ્કર મોકલવાને કાલાવાલા કીધા.

શહેનશાહે જવાબ વાલ્યો, કે “તમે ચાહુદી મજબૂબ પાળો છો; એખીસીન્યનો ખ્રીસ્તી ધર્મ પાળો છો, જે ધર્મ હું પણ પાલું છું તેથી કરીને તમારી ખીદમતમાં તેઓને ઇજા કરવાને હું માથે લઇ શકતો નથી.” આયંદે રોમન લોકો તરફથી કાંઇખી મદદ તેને મળવાની નથી એવું માલમ પડતાં, સૈફે ઇસ્તમબોલ છોડ્યું અને હીરા તરફ કુચ કીધી, જ્યાં મુનધીરના દીકરા નામાનએ તેને ઘણો સારો આવકાર દીધો, અને ઇરાની શાહ નૌશેરવાનની દરબારમાં તેની સાથે પોતે રવાના થયો.

શાહ નૌશેરવાનને પોતાની દરબાર હમેશાં એક કુશાદે દિવાનખાનામાં ભરવાની તબેહ હતી, અને ત્યાંજ તે પોતાનું તાજ મુકતો હતો. પહેલી મુલાકાત દરમીયાન, સૈફે દરબારમાં આવવાની પોતાની મતલબ શાહને કહી અને તેના જાતલાઇઓ એખીસીન્યનોના જુલમથી કેવા દુઃખમાં ગરકાવ હતા તે વિષે સવિસ્તર બ્યાન શાહને કર્યું, તેમજ જે યમનનો મુલક શાહને મળે તો કેટલો મોટો ફાયદો થાય તે વિષે પણ ઇસારો કીધો; પણ યમનનો મુલક એટલો બધો ફળદ્રુપ ન હશે તેમજ તે ઇરાનથી ઘણા દુર આવેલો હોવાથી. શાહે તેની માંગણીને વજુદ આપ્યું નહી, પણ તેને સરપાવ આપી તથા રૂપાના ૬૦૦૦ દીરમ એનાયત કરી રૂખસદ આપી.

જેવો સૈફ શાહની હજુરમાંથી બહાર નીકળ્યો કે તરતજ તેને મળેલો સઘજો ખજનો મહેલના હજુરીઆઓમાં વહેંચી આપ્યો. આ ઉદારતાની ખબર શાહને કાને આવતાં સૈફને બોલાવી મંગાવી તેનો સબબ પુછ્યો. સૈફે જવાબ દીધો:—“મારા મુલકમાં સોનું અને રૂપું બેશુમાર છે; હું સોનું રૂપું લઇને શું કરું? અમારા દરેક પહાડની અંદર સોના તથા રૂપાનો બેશુમાર ખજનો સમાયલો છે. હું અત્રે કાંઇ પૈસાની મદદ લેવા આવ્યો નથી, પણ મારા હુમલતનીઓ તર-

ફથી તમે નામવર પાસ દાદ ચાહવા આવ્યો છું.” આ ખુલાસાથી ધરાનના શાહનો લોભ સમાયો નહી, અને સૈફને રૂખસદ આપ્યા પછેલાં તેને મદદ કરવાનો કોલ આપ્યો પણ રૂમી લોકો સાથે લડાઈમાં મશ્ગુલ રહેવાથી શાહ પોતાનો કોલ તુરત પાળી શક્યો નહી, જે અરસામાં સૈફ મરણ પામ્યો.

સૈફનાં મરણ બાદ તેનો દીકરો માડીકારીબ પણ પોતાના બાપ તરફથી ઉતરી આવેલી ઉમેદ પાર પાડવાને ધરાની શાહની દરબારમાં એકવાર ફરીથી હાજર થયો અને ઘણી મીનતબરીથી નીચલાં શખુનો શાહની હજુરમાં કહી સંભળાવ્યા:—“અય નામવર! હું સૈફનો હકદાર વારસ છું, અને મારા બાપને તમેજે જે વચન આપ્યું છે તે બળ લાવવાને હું હકદાર વારસ તરીકે દાવો કરવાને આવ્યો છું.”

આખરે શાહ નૌશિરવાને પોતાના દરબારીઓની સલાહ લઈ બંદીબાને પડેલા ૩૬૦૦ જવાન કેદીઓનું એક લશ્કર ઉભું કર્યું, અને તેની સરદારી એક ખાનદાની અને કેળવણી પામેલા દયલનના રહેવાસી હોરઝાદ નારસી વાહરાઝ નામના એક કેદીને આપી શાહ બોલ્યો, “જો તેઓ આ મુલકો જીતી આવશે તો મારી સલતનતમાં એક વધુ મુલકનો ઉમેરો થશે; જો તેઓ નાશ પામશે તો તેઓના ગુનાહની વાજબી તોજેશ તેઓને મળેલી કહેવાશે.” આ લશ્કરની ટુકડી માડીકારીબની રખેવાલી હેઠળ આંક વહાણોપર સ્વાર થઈ યમન તરફ હંકારી ગઈ; તે માંહેના બે વહાણો ડુબી ગયાં અને બાકીનાં વહાણો કેટલાક તવારીખ લખનારાઓના કહેવા મુજબ એડન જઈ પુગાં અને ગ્રંથકાર મસૂદીના કહેવા મુજબ કેટલાંક હેડ્રેમોટના કોસ્ટા ઉપર મથુન આગળ જઈ પુગ્યાં.

આ લશ્કરના દેખાવથી તેમજ પોતાના આગળા રાખઓના એક વારસની હાજરીથી દેશી આરબો અને ખસુસ કરીને મશરૂકના જુલમથી કંટાળેલા આરબોમાં હિંમત આવી. માડીકારીબના જુંડા તરફ તેઓ ધસ્યા અને ટુંક અરસામાં ૨૦,૦૦૦ માણસનું લશ્કર તેની સરદારી હેઠળ ભેગું થયું. આ લશ્કર લઈ તે વાહરાઝ તરફ ગયો અને નીચલાં શખુનો કહી સંભળાવ્યા:—“આપણે હમેશા એકમેકની બાજુમાં રહીશું અને આપણે સાથે જીતશું યા તો સાથે મરશું.” વાહરાઝે સઘળાં વહાણોને સળગાવી મૂક્યાં અને ધરાની સિપાઈઓને બતાવી આપ્યું કે તેઓની પોતાની

ખહાદુરી શિવાય આશરો લેવાને બીજો કશોએ માર્ગ રહ્યો નથી. સારખાદ તેઓ સના તરફ કુચ કરી ગયા.

મશરૂકને કાને આ જોરેમંદ લશ્કરનાં આવવાની ખબર પુગવાથી તેણે તરતજ ૧૨૦,૦૦૦ માણસોની ફાજ ભેગી કીધી અને હુમલો લાવનારની સામે થવાને સજ્જ થઈ રહ્યો. વાહરાએ પોતાના દીકરા ધ્યુદાદને એખીસીન્યનો મારી હાવવાને મોકલી આપ્યો. અપાઝપીમાં તે જવાંમદ નીચે પડ્યો; તેનાં મરણનો કીનો લેવાને વાહરાએ વધુ ખુન ચઢ્યું.

જ્યારે બંને લશ્કર સામસામા આવી પહોંચ્યાં અને લડાઈ શરૂ થઈ ત્યારે વાહરાએ એખીસીન્યન સુબો દેખાડવાને પોતાના સેપાહોને જણાવ્યું. સુબા સાહેબ હાથીની અંબાડી ઉપર બેઠા હતા; તેમનાં સર ઉપર તાજ હતું અને એક મોટું માણેક તેનાં કપાળ ઉપર ચક્રમકી રહ્યું હતું. ધરાનીઓ તે તરફ નીગાહ કરી રહ્યા હતા. હાથી ઉપરથી તે ઉતર્યો અને એક ઉંટ ઉપર તે ચઢ્યો. તરતજ તેણે ઉંટ મૂકી દધ એક ઘોડો લીધો અને આખરે એક ગધેડાં ઉપર સ્વાર થયો. આ જોઈ ધરાની સરદાર બોલી ઉઠ્યો કે:—“તેની પાદશાહીની પડતીના આ અપશુકન છે. હવે હું તેની ઉપર એક તીર ફેંકું છું; જ્યારે તમને માલમ પડે કે તેની આસપાસ બધું શાંત છે, તો તમે એવું માનજો કે તેની તરફ ટાંકેલો તીર છટકી ગયો છે, પણ જો તેઓ શોરબકાર કરી મૂકે તો તમે જાણજો કે મેં મારેલો તીર તેને લાગો છે. એવી વખતે તેઓની નાશભાગનો લાભ લેજો અને પુર જોશથી દુશ્મનો પર હલ્લો કરજો.”

ધરાની લશ્કરના સરદાર વાહરાએ તીર સુબાને આખાદ લાગ્યો: તે માણેકને અથડ્યો, મશરૂકની બે આંખો વચ્ચે તે પેવશ થયો અને તેનાં માથાંની ખોપરી વીધી નાંખી. એખીસીન્યન લશ્કરમાં ભારે ગભરાટ મચી રહ્યો અને કાપાકાપી ચાલવાથી નાશભાગમાં પડ્યા.

વાહરાએ, સનાની રાજધાની તરફ આવ્યો અને પોતાના ધરાની લશ્કર સાથે શહેરમાં ફતેહમંદીભરેલી કુચ કરવાને ચાલ્યો, પણ ભાગલનો દરવાજો નાનો હોવાથી તે બોલ્યો:—“મારો વાવટો કદીબી નીચે ઉતરશે નહીં,” જેથી તેણે દરવાજો ભાંગી નાખવાનો હુકમ કીધો. દરવાજો ભાંગી આ ધરાની સપેહસાલાર ઉંચે પકડેલા

વાવટાની સાથે શહેરમાં દાખલ થયો. કતલમાંથી બચવા પામેલા એખીસીન્યનો પોતાનાં વતન તરફ નાઠા. કેટલાકે ધરાનીઓને તાબે થયા, અને શાહુ નૌશિરવાનનાં ફરમાન મુજબ માડીકારીબને યમનની હાકમી મળી. તેનાં સર ઉપર એક તાજ મુકવામાં આવ્યું અને એક રૂપેરી બખ્તરમાં સજ્જ કર્યો, તેણે ધરાનના શાહને ખંડણી આપવાને કબુલ કીધું અને વાહરાઝ પોતાનું થોડું લશ્કર રહેવા દઈ પોતાને મુલક ધરાન પાછો ફર્યો.

માડીકારીબને પોતાના બાપદાદાનું રાજપાટ મળ્યું ત્યારે પ્રાચીન કાળના ગુનદાન હીમીઆરાષ્ટ મહેલની જુની દેવાળો ખુશી ખુશી ગાજી રહી. આરબોએ કવિતા રચી તેની કીર્તિ ગાવા માંડી. અબુ અસ-સટના દીકરા ઓમીઆ કવિએ એક ગીત રચ્યું જેમાં સૈફની ઇસ્તમખોલ તરફની ખીનફેકટની મુસાફરીનું વર્ણન કર્યું, અને યમનમાં હીમીઆરાષ્ટ વંશની પાછી સ્થાપના થઈ તેનું બ્યાન આપ્યું. મસુદીએ રચેલા એક ગ્રંથમાં એક ધરાની કવિએ જેડેલી વાહરાઝનાં સાહસ કામોની કવિતા નીચે મુજબ મળી આવે છે:—

*કવિતા:—

I

We embarked on the sea and steered for the coasts of Yemen,

To free the Himyarites from the curse of Soudan.

II

Warriors, like lions fierce, of the race of Sassan,
Encircling the sacred shrine with our poised javelins ;

III

And our white shields irradiate like the splendour of lightning,
Midst the flashes of moving armed men.

IV

Then killed we Masrook, when, elate, he was glorying,
And giving orders to the tribes of the Habeshi.

*(Playfair's History of Yemen, page 74.)

V

And we cleft the ruby pendant between his eyes,
By the arrow of a Sassanian hero.

VI

Waharaz the Dailani, who, when he had observed him fall,
Renewed in courage, and invincible in strength;

VII

Possessed himself in battle of the towns of Kahtan
Then penetrated we to the hills of Ghoomdan ;

VIII

And there imbued in endless delights,
We enjoyed nuptial blessings with the daughters of Kahtan.

અબુલ ફદ્દ અને બીજા ગ્રંથકારો એવું કહે છે કે ડયુ યઝનનો છોકરો સૈફ ધરાની દરબારમાં મરણ પામ્યો નહતો. પણ તેના બાપદાદાની ગાદી ઉપર સપહુસાદાર વાહરાએ તેને બેસાડ્યો હતો, જ્યારે મસુદી અને અહમદ દીલીસ્કી માડીકારીબને બનેલો ઉપલો બનાવ લાગુ પાડે છે, પણ બધા ગ્રંથકર્તાઓ એકમતે જણાવે છે કે જે ધરાની રાજ્યએ હીમીઆરાઇટ શાહજાદાને મદદ આપી હતી, તે કોઇજ નહી પણ ધરાનનો શાહ નૌશેરવાન અદલ હતો, જેણે ૪૦ સં ૫૩૧ થી ૫૭૯ સુધી રાજ કર્યું હતું. હાજી ખલીફા પણ એવું કહે છે કે આ બનાવો નૌશેરવાનનાં મરણની ચાર વરસ આગળ અથવા આશરે ૪૦ સને ૫૭૫ માં બન્યા હતા.

યમનમાં ખ્રિસ્તી સત્તા નાશ પામી હીમીઆરાઇટ વંશની એકવાર ફરી સ્થાપના થઇ. આ ખુશ ખબર આખા અરબસ્તાનમાં પૂર ઝડપથી ફેલાઇ ગઇ; માડીકારીબને મુઆરક્યાદી આપવાને અર્બસ્તાનના સઘળા ભાગોમાંથી શાહજાદાઓ અને એલચીઓ આવી લાગ્યા, જેઓને સનાની રાજવાનીમાં યુમદાનના મહેલમાં માડીકારીબે આવકાર આપ્યો.

મક્કાથી આવેલા પ્રતિનિધીઓમાં હઝરત મહમદ પેગમ્બરનો બપાવો અબ્દુલ મોતેલીબ અને કોરીઆશનો શાહજાદો હતો, જેઓએ પોતાનો પુષ્કળ હર્ષ દરશાવ્યો અને આ નવા સુબાને નીચે મુજબ એલકાબ આપ્યો. — “ સઘળા આરબોનો વડો; તેઓની વસંતનો ખહાર; જેમાંથી સઘળી સુખશાંતી ઉત્પન્ન થાય છે; તેઓનો સરદાર; એક સ્થંભ કે જેની ઉપર સઘળાનો આધાર છે, અને ખુદાને માનનારાઓના આશરા માટે ઉંચો કાંધેલો ઝુંડો. ”

માડીકારીએ મોટા માન મરતખાથી ઉપલા પ્રતિનીધીઓને જ્યાંકત આપી, અને દરેક જણને એકસો ઉંટ, વીસ ગુલામ, સોના અને રૂપાના બે લાથા, તથા ફેરખાનો એક કોથલો આપ્યો, પણ અબ્દુલ મોતેલીબને આથી દશગણી નવાજેશ કરી.

કેટલાક એખીસીન્યનો હજી પણ યમનમાં રહ્યા; આ લોકોને માડીકારીએ સતાવવા માંડ્યા, ને જેઓને કતલ નહી કીધા તેઓને ગુલામ બનાવ્યા. આખરે તેણે પોતાની રીત બદલી, તેનો વિશ્વાસ ઉઠી ગયો, અને વગર વિચારે અને વગર ડાહપણે ખીજઓ ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો. પોતાનાં બદનની જાળવણી માટે એખીસીન્યન સિપાઇઓ રાખ્યા અને જ્યારે તે મેહલ છોડી બહાર જતો, ત્યારે તેઓ હમેશાં તેની સાથે જતા. એક દહાડે જ્યારે તે શેકારગાહે ગયો, ત્યારે તેની સાથે આ રખેવાલો ગયા, અને તેની ઉપર તુટી પડી તેને કતલ કર્યો અને પહાડો ભણી નાશી ગયા.

એક એખીસીન્યન કે જેનું નામ દરશાબ્યું નથી, તેણે આ તકનો લાભ લઈ મોટી સત્તા અખ્તાર કીધી, અને કેટલોક વખત સૂધી યમનમાં ખુનરેજી અને તોફાન ચાલુ રહ્યું. હીમીઆરાઇટ લોકોને ખીદમતગારીની ટેવ હોવાથી ધરાનીઓ અને એખીસીન્યન રાજકર્તાઓના ટંટા ફેસાદમાં કશોએ ભાગ લીધો નહી, તેથી કેટલાક વર્ષો સૂધી એખીસીન્યનોના હાથની અંદર આ દેશ રહ્યો.

આખરે નૌશેરવાનની ગાદીએ આવેલા ખુશરૂ પરવીઝે આગળ આવી ગયલા સપેહસાહાર વાહરાઝની સરદારી હેઠળ ૪૦૦૦ માણસોનું લશ્કર યમનનો કબ્જો પાછો લવાને મોકલી આપ્યું. એ સરદાર જોકે ખુબરંગ ઉમરે પહોંચેલો હતો, તોપણ તેની જવાનીનો કશોએ બહાર તેણે ખોલ્યો હતો નહી. કેટલાક ગ્રંથકારો કહે છે કે તેના આવવા અગાઉ તેના મદદનીશ અમલદારે આરખોને હરાવ્યા હતા. ખીજઓ કહે છે કે તે પોતે તેઓની સામે લડ્યો હતો, પણ આ તો ચોક્કસ છે કે તેઓમાં ભારે કતલ થઈ અને નાશભાગમાં પડ્યા.

શાહના હુકમ મુજબ વાહરાઝે એખીસીન્યનો ઉપર બહુ ઘાતકીપણું ગુજાર્યું. કરચલીવાળા બાલોના અને કાળા ચામડીવાલાં સઘળાં

માણસો તથા આરબ મા અને એખીસીન્યન આપોને પેટે અવતરેલાં સઘળાં મળી ૩૦૦૦ છોકરાંઓને મારી નાંખાવ્યાં.

ધરાનનો શાહ વાહરાઝની ચાલચલણથી એટલો તો ખુશ થઈ ગયો કે વાહરાઝને જે મુલક એણે તાબે કર્યો હતો, તે મુલકનો એને સુખો બનાવ્યો. આ રીતે હીમીઆરનો વંશ એકદમ નાબુદ થયો અને યમન તેની સાથના ખંડણી આપનાર મુલકો હેડેમોટ, મહારાં અને એમાન સઘળાઓ ધરાની શહેનશાહત નીચે આવ્યા.

એખીસીન્યનોએ યમન ખોહયું એટલુંજ નહી, પણ તેઓની દરીયાઈ સતા પણ ઘણુંક દરજ્જે ઉતરતી ગઈ. ધરાનીઓએ રાતા સમુદ્રની સરદારી મેળવી, અને એડન, તેની પડોશનાં બંદરો, તેમજ સઘળાં આફ્રીકન કિનારા ઉપરનાં બંદરો અને ટાપુઓ ધરાનીઓના કબજામાં પુરેપુરાં આવી રહ્યાં.

વાહરાઝના સિપાઈઓ આરબ સ્ત્રીઓ સાથે લગ્ન કરવા લાગ્યા, અને અબ્બને ઇશાક નામનો ગ્રંથકાર કહે છે તેમ આ લગ્નોથી ‘અબ્બના’ નામની જાત ઉત્પન્ન થઈ કે જે હજીસુધી યમનમાં હસ્તી ભોગવે છે. કંપટન પ્લેક્ટર જણાવે છે કે ઘણું કરીને તે જાત ‘ખાદમ’ (બહુવચન અખદામ) કરીને અહીં આ દરશાવેલી છે. એબ્બના નામ હાલ યમનમાં જાણીતું નથી.

વાહરાઝ સનાતી રાજધાનીમાં મરણ પામ્યો, અને તેની પછી કેટલાક ધરાની હાકેમોએ હકુમત ચલાવી. તેઓનાં નામો અને સંખ્યા માટે તવારીખ લખનારાઓમાં મતફેર છે. નામો;—

*એડનના મુલકો ઉપર હકુમત કરી ગયેલા અજમ અથવા ધરાની રાજાઓનાં નામો તથા ખેતાઓ.

૧ સુલતાન શાહ બીન જમશીદ બીન અસાદ અબ્બન કયસર

૨ અબુ સીમાન સીઆવશ બીન અસાદ બીન કયસર

કસીન અમીર અલ મોમીનીન

૩ અબુ અલ મોઝફ્ફર અસાદ બીન કયસર બરકત

અમીર અલ મોમીનીન.

*Extract from Capt. F. M. Hunter's account of Aden, page 188.

- ૪ અણુ શાહ જાહ નમશેદ બીન અસાદ બીન કયસર નસરા
અમીર અલ મોમીનીન.
- ૫ અણુ અલ ફતેહ કૈકાબાદ બીન મહમદ બીન કયસર મોઘઝ
અમીર અલ મોમીનીન.
- ૬ અણુ સહયદ કયસર બીન રસતમ બીન કયસર અમદાત
અમીર અલ મોમીનીન.
- ૭ અમીર સમસુ અદ બીન શદાદ બીન જમશીદ બીન અસાદ
અબ્ન કયસર યમીન અમીર અલ મોમીનીન.
- ૮ અણુ અલ મુલક તજ અલદીન જમશેદ બીન અસાદ બીન
કયસર ઝબર અમીર અલ મોમીનીન.
- ૯ અણુ અલ વાફા કદર શાહ બીન બઝુરત યમીન
અમીર અલ મોમીનીન.

૪. સ. ૬૦૬ માં ઇસ્લામી મજલિસ દાખલ થયો તેની શરૂઆત
અગાઉ ઇરાની શાહ ખુશરૂ પરવેઝને ખંડણી
ઈ. સ. ૬૦૬ આપતો બુધન નામનો સુબો રાજ કરતો હતો. તેને
મહાન મુસલમાન પયગમ્બરે યમનનો સુબો બનાવ્યો હતો.

ઇરાનીઓનું રાજ ઘણું નમ્ર અને માયાળુ હતું, જેમાં
આરબોને કશુંએ દુઃખ નહતું; છતાં કેદસ, દુઝ અને બીજાં
પરગણાઓના નાના મુખીઓને પોતાના દેશમાં જુદી સત્તા વાપરવાની
રજા મળી હતી.

ત્રણ ધરમો—પાગન, યાહુદી અને ખ્રીસ્તી, એ ત્રણે સરખી
રીતે પળાતા હતા, અને તે પાળવામાં કાંઈખી ટટો ફેસાદ થતો હતો
નહી. ખ્રીસ્તી ધર્મ મુખ્ય કરીને બેનોલ, હરીદ, અબ્ન, કાઆબ લોકોમાં
નજરાનમાં પળાતો હતો.

આ વખતે ઔલાદ અબ્દલ મદાન અબ્ન દયાન નામનું એક ઉંચું
ખ્રીસ્તી કુટુંબ નજરાનમાં રાજ ભોગવતું હતું. તે
ઈ. સ. ૬૨૨. કુટુંબ પોતાની સખાવત અને પોતાની દૌલત માટે પ્રખ્યાત
હતું, તે મક્કાના કબાહના નમુના પ્રમાણે નજરાનમાં એક
દેવળ બાંધ્યું હતું. કેટલાક લખનારાઓ કહે છે કે ૩૦૦ ચામડાંઓને
સાથે સીવીને એક મહાભારત તંબુ બનાવ્યો હતો, કે જેમાં જે લોકો
ભયમાં આવી પડતા તે આશરો લેતા, અને કમનસીબ માણસોને ત્યાં
આવકાર તથા મદદ મળતી.

યમન.—હીજરી સનેથી તે સુલતાનીયા ઇસ્લામી વંશ સુધી.

ઇ. સ. ૬૨૨ ની જુલાઇની ૧૬ મીથી મહમદ પયગમ્બર મક્કાથી મદીને ગયો, ત્યારથી હીજરી સને શરૂ થાય છે. તે મુદત બાદ મહમદ અર્ધસ્તાનના ઉત્તર ભાગે સૂધી જત મેળવતો ગયો, પણ યમન તે વખતે ઇરાની સુબા બુધનનાજ કબજામાં હતું.

મહમદે મદીનાથી આસપાસના ઘણાએક મુલકોના રાજાઓ ઉપર મુસલમીન મજબૂબ અખત્યાર કરવાને લગતા સંદેશા મોકલાવ્યા, અને તેમાં ઇરાનના શાહ ખુશરૂ પરવેઝપર પણ એવો એક સંદેશો તેણે મોકલાવ્યો હતો. શાહે ધીકાર સાથે તેની આ માગણી તુચ્છકારી કાઢી અને યમનના સુબા બુધનને મહમદનું માથું કાપી પોતા ઉપર મોકલવાને ફરમાવ્યું. પણ મહમદને પારકા મુલકોના રાજાઓના ગુસ્સાની સ્લેજબી શીકર હતી નહી, કેમકે આરબોનો ઘણો ચાહ અને માન તેણે ખેંચી લીધાં હતાં; તેમજ ઇરાની શાહનું આ ફરમાન બળ લાવવાને બુધન પણ તાકાત ધરાવતો નહતો.

ખુશરૂ પરવેઝની શહેનશાહતનો અંત તેની અતિ બેદાદીથી થયો. રૈયત તેને ધીકારવા લાગી, અને પાછળથી તેની સામે થઇને તેને કેદ કરી તેના દીકરાને તખ્તનશીન કીધો.

ઇરાની દરબારમાં મહમદ પૈગમ્બરના લાગતાવળગતા હતા, તેઓએ મહમદને ઉપલી બીનાથી તુરત વાકેફ કીધો. આ ઉપરથી મહમદે જાહેરમાં એવું જણાવ્યું કે ઉપલા બનાવની હકીકત તેણે કોઇ ગેબી બસારતથી જાણી લીધી હતી, અને એવાંજ કહેણ સાથે ઉપલા બનાવનો એક અહેવાલ યમનના ઇરાની સુબા ઉપર તેણે તાકીદે મોકલાવ્યો.

યમનનો સુબો મહમદના આ ચમત્કારી સંદેશાથી અંજન થયો અને મકકાના સરદાર મહમદ સાથે તેણે દ્વાસ્તી કરી દીધી, તેમજ પોતે ઇસ્લામી મજબૂબ સ્વીકાર્યો. તેની રૈયતના પણ મોટા ભાગે તે સ્વીકાર્યો હતો. ત્યારબાદ મહમદે તેની હાકમી કાયમની કરી આપી, જે તેણે પોતાનાં મરણ તુલીક ભોગવી.

ખ્રીસ્તીઓમાં માંહોમાંહે કુસંપ હોવાથી ઇસ્લામી ધરમનો ફેલાવો ચાલુ રહ્યો. બુધન આ મજબૂબમાં વટલાયા પછી, મહમદ, હીરાના

“અહેવાલે એડન.”

૬૧

મોનેધરને પણ પોતાના મજબૂતમાં લાવ્યો, અને આયદે થીમામાના ખ્રીસ્તી રાજા હવડા અગ્ન અલીને પણ મુસલમાન બનાવ્યો.

અર્ધસ્તાનના ખ્રીસ્તીઓ મહમદ સાથે દોસ્તી રાખવાથી ખુશી થતા હતા, અને તેઓના પાદરીઓ અને ધર્મગુરુઓ મહમદ સાથે ઘાડી દોસ્તી રાખતા, તથા તેને ખંડણી આપવા જતા. નજરાનનો શાહબદો સૈયદ અને પાદરી મુસુન્નઅસે મહમદ સાથે નીચલી મતલબના કાલ કરાર કીધા કે:—

- (૧) હઝરત મહમદે તેઓને દુશમનોથી બચાવવા.
- (૨) તેઓને પોતાનો ધરમ બદલવા તથા લડવા મહમદે કદીબી ફરજ પાડવી નહીં.
- (૩) ધરમગુરુઓને ખંડણીમાંથી મોકળા કરવા.
- (૪) બહેદીનો ઉપર ભારે કર નાખવો નહીં.
- (૫) તેઓનાં દેવલો સમા કરવાને તેઓને રજા આપવી.
- (૬) ખ્રીસ્તી ગુલામોને પોતાનો ધરમ બદલ્યા વગર આરબ લોકોનાં ઘેરમાં નોકરી કરવા દેવી.

હીજરી સને ૧૦ માં યમનની અંદર કાંઈ ખટપટ જાગવાથી હઝરત મહમદે અલી અગ્ન અબુ થલીબને ત્યાંની રૈયતને શાંત રાખવા ૩૦૦ ઘોડેસ્વાર સાથે યમન મોકલી આપ્યો, તેણે પહોંચ્યાં સમજાવટથી કામ લીધું, પણ તેમ કાંઈ વળ્યું નહીં, અને આખરે સઘળી ભાંજગડનો અંત કાપાકાપીમાં આવ્યો. આશરે વીસેક “નાફરમાનો” ને છટકાવી કાઢતાંજ બાકીના બધા શરણુ થઈ ગયા. એવું કહેવાય છે કે અલીએ એક દિવસમાં હમદાનનો આખો ટોળો વટલાવી નાંખ્યો. અબુલ ફેદાના કહેવા મુજબ આ દાખલો જાણે તે પરગણાના સઘળા રહીશોને લાગુ પડ્યો હોય તેમ સર્વે વતનીઓ વટલાઈ ગયા. નીજરાનના રહેવાશીઓએ વટલાવાના કરતાં ખંડણી આપવાનું વધારે પસંદ કીધું.

મહમદ પયગમ્બર કાબા તરફ હજ કરવા જનાર હતો, તેથી તેની સફરની સલામતી ચાહવા અલી વખતસર મકકા પાછો ફર્યો. અલીએ પોતાની ફરજો પુરેપુરી બજાવી મહમદને સંતોષ આપ્યો હતો. હઝરત મહમદ આથી ખુશ થયો અને તેને ઘણું ચાહવા લાગ્યો.

ખીજે વરસે યમનમાં બે હરીફ પયગમ્બરો હતા થયા, જેમાં એકનું નામ મોસાઇલમા અને ખીજનું નામ એલ-અસ્વાદ ઈ. સ. ૬૩૨ હતું, જેઓને મુસલમાની ઇતિહાસમાં “ઢાંગીઓ” નો એલકાળ મળ્યો છે. પહેલો હનીફાના ટોળાનો યમામા પરગણાનો વતની હતો; ત્યાંના રહેવાશીઓમાં તે ઠીક વળુદ ધરાવતો હતો. હીજરી સને ૯ માં, મહમદ પયગમ્બર આગળ ગયલા પ્રતિનીધીઓનો તે મુખી હતો, અને તે પ્રસંગે ઇસ્લામી મજહબ અખતયાર કીધો હતો, પણ પોતાનાં વતન તરફ પાછો ફરતાંજ તેણે પોતાને એક સ્વતંત્ર પયગમ્બર તરીકે જાહેર કીધો હતો; મહમદ ખીજાં અગતનાં કામોમાં રોકાયેલો હોવાથી તે અરસામાં મોસાઇલમાના ઢાંગ સોંગ મહમદ દાખી શક્યો નહીં.

એલઅસ્વાદ અજનકાઆળ પેગમ્બરનો દાવો કરનાર ખીજે ઢાંગી હતો. આનસના ટોળાનો તે મુખી હતો, અને તે એક શ્યાણો, હાજર જવાખી અને છટાદાર બેલનાર હતો. તે પહેલાં તો મુર્તિપૂજક ધરમ પાળતો હતો, પણ પાછળથી એક મુસલમાન થયો, ત્યારે તેને પોતાનો મજહબ ફેલાવવાનો લોભ થઇ આવ્યો.

યમનના વતનીઓ ઉપર એલઅસ્વાદ બહુ વગ ધરાવતો હતો, અને ‘અબુલ ફેદા’ ના કહેવા મુજબ તેને “દયુ-એલ-હમાર” યાને “ગધેડાંનો સરદાર” એવો એલકાળ આપવામાં આવ્યો હતો, કારણકે તે વારંવાર કહેતો કે,—ગધેડાંનો સરદાર મારી તરફ આવે છે; તેણે એવું જાહેર કીધું કે, ‘સોહાઇક અને શરિહાઇક નામના બે શીરેસ્તાઓ મારફતે મારો ધરમ સ્થાપવાને મને આગાહી થઇ છે. ૧ લા શીરેસ્તાએ મને એક એવો ગધેડો વેચ્યો છે કે જે સધળી બાજુઓ ખેલી શકે છે, જ્યારે ખીજે શીરેસ્તા મને વારંવાર આંખ આંજ નાખે એવા ચમત્કારો બતાવ્યો જાય છે.’ ખરેખર તો એ હતું કે તે હાથચાલાકી અને કુદરતી જાદુમાં પ્રવીણ હતો, અને નજરબંદીના ખેલોથી જોનારાઓની આંખોને આંજ નાખતો હતો. તેની આ ઠગબાજ કેટલોક વખત સુધી ફતેહમંદ ઉતરી.

બુધન આ વરસમાં મરણ પામ્યો, અને મહમદે યમનની રાજગાદીના ભાગલા કીધા. અર્ધી હીસ્સો બુધનના વારેસ દીકરા શહેરને આપ્યો, અને બાકીના હીસ્સાના છ પરગણા કીધાં, અને તેમાંથી એક એક પરગણું પોતાના છ સાથીઓને આપ્યું.

અસ્વાદ આ વખતે એક જોરેમંદ દુકડીનો ઉપરી થયો હતો. તેણે શહેરને કતલ કીધો, તેની વીધવા રાણીને પકડી, અને સઘળા હાકમી પોતાના હાથમાં લીધી. નીજરાનના વતનીઓએ પોતાના શહેરમાં તેને બોલાવ્યો. સનાના દરવાજા તેને માટે ખુલ્લા મુકાયા, અને દુકં અરસામાં આખું યમન તેને તાબે થઈ ગયું.

અસ્વાદે યમન પચાવી પાડવાની ખબર મહમદને થતાંને વારજ તેણે પહોલો બહોલો ગમ ખાધો, અને આખરે તેજ ગમથી તેનું મરણ નીપજ્યું. તેણે ફેલાવેલા મજહબને અસ્વાદ નુકસાન પુગાડશે એવી તેને ધાસ્તી લાગી. હિમીઆરાઈટ વડાઓ ઉપર તેમજ હમદાનના વતનીઓ ઉપર તેણે એવી મતલબના સંદેશાઓ મોકલાવ્યા કે અસ્વાદની ઉપર અચખુચ ધસારો લઈ જઈને યાતો ખુલ્લી જખરજસ્તીથી તેનું કાટલું કાઢી નાંખવું.

મહમદના દોસ્તોની એક ટોળીએ મનસુબો કરી અસ્વાદને મારી નાખવાની સઘળી તૈયારી કાએસ અબ્ન અબ્દ-અલ-યાકુથ અને અસ્વાદની ઓરત ફીરૂઝ સાથે કીધી. કાએસ અસ્વાદ તરફ બહુજ કીનાની નજરેથી જોતો, અને અસ્વાદનું કાટલું કાઢવાની આ તક તેને મલી. એક રાત્રે કાએસ અને ફીરૂઝ અસ્વાદનાં મકાનમાં પેઢા. અને તેને કાપી નાંખ્યો. મરતી વખતે અસ્વાદે બારીક ચીચ્યારીઓ પાડી, જેથી મકાનના પોહરેગીરો તેનાં દિવાનખાના તરફ આવી લાગા, પણ ફીરૂઝે તેઓને એવો સધ્યારો આપ્યો કે, અસ્વાદને પયગમ્બરી આગાહીની કાંઈક બસારત થઈ આવવાથી તેણે ચીસો પાડી હતી.

આમદાદમાં તો મહમદીઆન ઝુંડો સનાના દરવાજા ઉપર ઉડવા લાગો, અને એક બાંગીએ એલ અસ્વાદને એક ‘ઢોંગી ધુતારા’ તરીકે બહોર કરી તેનાં મરણની ખબર ફેલાવી.

પયગમ્બર મહમદનાં મરણની એક બે દિવસ આગમજ આ બનાવ બન્યો. આ વિષેના સંદેશાઓ સવીસ્તર હકીકત સાથે તેના તરફ તાકીદે રવાના કરવામાં આવ્યા, પણ એવું કહેવાય છે કે એક આકાશી (ખુદા તરફનો) પયગામચી તે ખબર મહમદ આગળ લઈ ગયો, જે તેણે પોતાનાં મરણની સ્થિતિ આગમજ પોતાના શાગીરદોને કહી. અખુ-

બકરને ખલીફ તરીકે નેમવામાં આવ્યો; ત્યાર બાદ આ સંદેશાઓ આવી લાગા. એલ-અસ્વાદનું પચાવેલું રાજ બધું મળી ચાર મહિના પણ ચાલ્યું નહીં.

આગળ દરશાવ્યા મુજબ, એલ-અસ્વાદનાજ વખતમાં મોસાઇદમા પણ મહમદના એક હરીફ દાખલ પયગમ્બરનો દાવો કરતો હતો, અને તે હનીફાના વંશનો હતો. મોસાઇદમાએ એવું ધાર્યું કે, મહમદ પયગમ્બર સાથે જે તે સુલેહથી કામ લેશે તો તેનો પયગમ્બરીનો દાવો રદ થવાને કાંઈ ભય નથી. આ ધરાદાથી તેણે મહમદ ઉપર, તેઓ બંને વચ્ચે આ દુનયા વહેંચી લેવાનું એક કહેણ મોકલ્યું, જે નીચલા બોલોમાં હતું:—“ખુદાના પયગમ્બર મોસાઇદમાની તરફથી, ખુદાના પયગમ્બર મહમદ ઉપર! હવે અર્ધી દુન્યા તારી થવા દે, અને અર્ધી મારી થવા દે!”—આનો જવાબ નીચલા સખુનોમાં મહમદે વાળ્યો;—“ખુદાના પયગમ્બર મહમદ તરફથી મોસાઇદમા ખુદાને પ્હોંચે! દુન્યા ખુદાની છે; જે નોકરો ઉપર ખુદાતાલા ખુશી હોય તેને વારસા તરીકે તે મળેલી છે, અને જે તેનાથી ડરીને ચાલે તેને આનું શુભ ફળ મળે છે!”

આ બંડ પછી મહમદની જીંદગીના થોડાક બાકી રહેલા મહિનાઓમાં મોસાઇદમા વધુ સત્તા મેળવતો ગયો. તેણે પોતાના શાગીરદોની સંખ્યામાં વધારો કર્યો, અને યમામા ઉપર બાદશાહી સત્તા ચલાવવા માંડી. હીજરી સને ૧૧ માં યાને ઇ. સ. ૬૨૨ માં મહમદનું મરણ નીપજ્યું, જ્યારે અબુબકરને મહમદની જગાએ ખલીફ બનાવ્યો. અબુબકરે મોસાઇદમાને તાબે કરવાનો કસદ કર્યો.

ઈતિહાસ ભાગ ૩ જી.*

નૌશીરવાને આદલના હેવાલમાં લખ્યું છે કે મુસલમાનોનો
ઈ. સ. ૬૩૩ પૈગમબર હઝરત મહમદ એ આદેલ પાદશાહના
જમાનામાં જનમ પામ્યો તેથી ઘણોજ હરખમંદ થયો.

એ પૈગમબરે પોતાની હદીશે શરીફમાં ફરમાવ્યું છે તેની
અસલ અરખી તથા તેના ઉચ્ચાર તથા ગુજરાતી તરજુમો નીચે
લખ્યોછે તે સાથે મૌલાના શેખશાદીએ બોસતનના દીબાચામાં જે
બેતો કેહેલાછે તે તથા એજ બાબદમાં એક શાએર સલીમીએ ફારસી
બેત બનાવ્યાછે તે નીચે ટાંક્યાછે તે વાંચ્યાથી વાંચનારની ખાતરી
થશે કે એ પાદશાહએ અદલ ધનસાફથી કેવી કીરતી મેલવીછે.

અરખી ફકરાનો ઉચ્ચાર.

કમા કાલઅન નખી અલેહસ શલાતો વસ સલામ.

અ ર થ .

જેમકે કહ્યું નખી સાહેબે જેની ઉપર દરદ અને સલામ હોજો.

મુનશી સલીમીની બનાવેલી ગઝલ, ફારસી ઉચ્ચાર.

દર ઝમાને શહે સતુદે સયર,
આદેલો બાઝીલો હુનર પરવર.
ધ્યાને નૌશીરવાન ધબને કોબાદ,
દાદે મઝલુમો બેકસાંન મીદાદ.
વાહ કે પૈગમબરે મુસલમાનાં,
શુદ તવલલુદ બ અહદે શાહે કયાં.
દર કેતાબે બયાંને મૌલુદશ,
હસત મરકુમ હાલે મસઉદશ.
હમ બ કોતબે હદીસ હસત ખબર,
ગુ સલીમી બકાલે પૈગમબર.

મુનશી સલીમીની બેતોનો તરજુમો.

નેક અને તારીફ લાએક પાદશાહના જમાનામાં કે જે પાદશાહ
આદેલ, સખી, અને હુનરપરવર હતો તે કોણ એટલે જે નૌશીરવાન કોબા-

* મી. અરદેશર ડોસાલાઈ મુનશીની રચેલી પુરાતન પારસીઝાની તવારીખ સફે ૩૧ થી ૩૩.

† હદીશ એટલે જે પૈગમબર પોતે પોતાની તરફથી લખી ગયા હોય તેને કહેછે.
કોરાંન એટલે જે આસમાની કેતાબ જેને વીશે મુસલમાનો કહેછે કે હઝરત મહમદ ખોદાની
દરગાહથી લાવ્યો હતો. મોહલુદે નખાનો અરથ એ જે પૈગમબરની પેદાશનો હેવાલ.

દનો દીકરો કે જે ગરીબોની દાદ અને બેકશોની ક્યાદ સાંભળતો હતો, આફ્રીન કે મુસલમાનોનો પૈગમબર આ ક્યાની પાદશાહના જમાનામાં પેદા થયો, એના (હઝરત મહમદના) જનમારાનાં બચાવની કેતાબમાં એની નેકબખ્તીનો એહવાલ લખેલો છે, હદીસની કેતાબમાં પણ એની (નૌશીરવાનની) ખબર આપેલી છે, અએ સલીમી હું પણ પૈગમબરના કહા પ્રમાંણે બોલ.

ઉપલી આરખી તથા ફારસી તથા તેનો તરજુમો વાંચી અમારા અસરાફ વાંચનારા ઘણાજ ખુશી થયા વગર રહેશે નહી, જ્યારે તેવોના ક્યાની પાદશાહની આટલી બધી તારીફ થઈ છે. એક સાધારણ શખસ અથવા એક કાબેલ શાએર તારીફ કરે તે જુદી વાત છે, પણ આતો પૈગમબર પોતે ફખરની રાહ કહે છે કે હું નૌશીરવાન આદેલના વખતમાં પેદા થયો તાંહાં હદ થાઈ, એ પાદશાહની તારીફ અંગ્રેજ ગ્રંથકારો પણ જગે જગે ઘણી સારી રીતે કરી ગયા છે.

અરખી ફકરાનો ઉચ્ચાર.

અના વુલીદ તોશી ઝમાનીલ મલીકીલ આદીલે નૌશીરવાન.

અ ર થ .

હું પેદા થયો પાદશાહ નૌશીરવાને આદેલના અમલમાં.

હઝરત શેખસાદી શીરાઝીની બનાવેલી બુસતાંન કેતાબના દીબાચા માહેલી ફારસી બેતોનો ઉચ્ચાર.

કે સાદી કે ગુએ બલાગત રખુદ,
દર અઇઆમે બુબકર ખીનશાઅદ બુદ.
સઝદ ગર બ દૌરખ બેનાઝમ ચુનાં,
કે સઇયદ બદૌરાને નૌશીરવાં.

ઉપલી ફારસી બેતોનો ગુજરાતી તરજુમો.

શેખસાદી કે જે (વખત) કાબેલીઅતમાં મશહુર થયો તે વખતે અબુબકર ખીન શાઅદ નામના પાદશાહનો અમલ હતો (એ પાદશાહ પણ ઘણો આદેલ અને નેક ખસલતનો હતો) જ્યારે આપણો પૈગમબર (હઝરત મહમદ) નૌશીરવાનના અમલમાં પેદા થયો તેથી આટલો બધો મગન થયો તારે હું પણ એની માફક ઇગન થાઉં તો તે પણ વાજબી છે.

ઈતિહાસ ભાગ ૪ થો.*

“આરબોનો ધરાન સાથે સંબંધ ઘણો પુરાણો હતો. આપણા પહેલવી પુસ્તકો પ્રમાણે ફરેદુને પોતાના ત્રણ બેટાઓને યમન (Arabia Felix) ના પાદશાહની ત્રણ બેટીઓ સાથે પરણાવ્યા હતા. ઘણા અસલી વખતથી અરબસ્તાન ધરાનના તાબા તળે હતું. સાધારણ ખ્યાલ અરબસ્તાનને એક વેરાન મુલક ધારે છે, પણ તેમ નથી. તેનો કેટલોક ભાગ ઘણો સુંદર અને આબાદ છે. તેમાં યમનની આબોહવા તો તન્દ-રોસ્તી માટે એટલી બધી જાણીતી હતી કે યઝ્દેજ્દર પહેલાએ પોતાના ફરજંદો લાંબો વખત જીવતાં ન હોવાથી પોતાના બેટા બેહરમગોરને બચપણથી એ મુલકના પોતાનાં આરબ ખંડણી આપનાર રાજાને ત્યાં મોકલી દીધો હતો કે ત્યાંની સુંદર આબોહવામાં ઉધરે. પાછલા વખતમાં આરબો બે ભાગમાં વહેંચાઈ ગયા હતા. એક ટોળાના આરબો ધરાનના શાહને પોતાનો વડો પાદશાહ ગણતા અને બીજા ટોળાના આરબો રૂમના કચસરને પોતાનો પાદશાહ ગણતા, હવે ઉપલો આરબ સરદાર મનઝર આ ધરાની આરબોનો વડો હતો. રૂમન આરબોનો સરદાર અરેથસ (Arethas) નામનો હતો.

હવે આ વખત આગમજ રૂમ અને ધરાન બેઉને સુલેહ હતી. આ વખતે જેમ ધરાન ઉપર આદેલના નામથી જણાયલો એક ધનસાશી પાદશાહ અમલ કરતો હતો, તેમ રૂમમાં ધનસાશી (Just) ગણાતો પાદશાહ અમલ કરતો હતો. એ રૂમન પાદશાહને નોશેરવાનના બાપ કાબાદ સાથે લડાઈ ચાલ્યા કરતી હતી પણ નોશેરવાન ગાદી ઉપર આવતાં તેણે તેની સાથે સુલેહ કરી. એમ સુલેહ કરવાની રૂમી શાહનશાહની મુખ્ય મતલબ આ હતી કે તેથી પોતાનો અમલ ઘટલી, સીસીલી વીગેરેના મુલકમાં પોતાના સરદાર બેલાસેરીયુસ

* શમસુલઝમાલમાં ઐરવદ જીવનજી જમશેદજી મોદી “નોશેરવાન અદલ,” તેની પાસે રાજ્યો સાથની રાજનીતીની બાબત વીશે બહુમે જશને રૂઝે અહુરમજ્દ મંડલી તરફથી શાહનામાયું વાંચન કરતાં જણાવે છે કે:—આરબોનો ધરાન સાથે સંબંધ પુરાણો હતો. આરબો ધરાનને તાબે હતા તે હવે ધરાનના માલિકો થયા.

(Belisarius) જે શીરદોશીનો ફરફરુસ છે તેની મારફતે મજા ખુત કરી લે. તેણે તેમ કયું.

હવે આ વખતે પેલા ઉપલા ધરાની આરખો અને રૂમી આરખો વચ્ચે પાલમાઇરા (Palmyra)નાં મુલકનાં દક્ષીણે આવેલાં એક રણુ બાબે વાંધો ઉઠ્યો. ધરાની આરખોનો સરદાર મનઝર એ રણુમાં પોતાનાં ગોસ્પદો ચરાવાના હકનો દાવો કરતો હતો અને તેના ટેકામાં દલીલ રણુ કરતો કે “હું એ હક માટે ધરાને વરસો થયાં ખંડણી આપતો રહ્યો છું.” બીજા હાથ ઉપર રૂમી આરખોનો સરદાર અરેથસ કહેતો કે એ રણુના એક ભાગને સ્ટ્રેટા (strata) એવા લાટીન શબ્દથી ઓળખવામાં આવે છે અને એ શબ્દ પોતે રૂમી (Latin) છે તેજ દેખાડે છે કે એ મુલક ઉપર રૂમીઓનો હક છે અને રૂમના આરખોનો હક પહોંચે છે.

ગીબન પોતાનાં “રોમન શેહેનશાહતની પડતી” (The Decline and Fall of Roman Empire) નામનાં પુસ્તકમાં ઘણીક બાબતમાં ધરાનીઓ માટે કોઇક જાતના અભાવથી લખે છે. તે કહે છે કે નોશેરવાને આરખ સરદાર મનઝરને ઉશકેર્યો હતો, પણ શીરદોશી કહે છે તેમ એ સરદાર પોતે ઉપર જણાવ્યું તેમ નોશેરવાનના મુલકમાં ગયો. તેણે તેની આગળ જઇ તેને પોતાના ઉપલા હકને સખખે અને બીજા સખખે રૂમ સામે લડવાને ઉશકેર્યો. ગીબન પ્રમાણે આરમીનીયન અને ગોથ લોકોએ પણ નોશેરવાનને જસ્ટીનીયન સામે લડવાને ઉશકેર્યો. શીરદોશી એ ઉશકેરણી માટે આરખ સરદાર મનઝરનાં મોંઢમાં જે શબ્દો મેલે છે અને ગીબન જે શબ્દો આરખો, ગોથો અને આરમીનીયોનાં પ્રતીનીધીઓનાં મોંઢમાં મેલે છે તે મતલબમાં લગભગ મળતા છે.

એ ઉપરથી નોશેરવાને જસ્ટીનીયન ઉપર એક પત્ર લખ્યો કે તે ધરાની આરખોના હકને આડે આવે નહીં. જસ્ટીનીયને સંતોશકારક જવાબ વાળ્યો નહીં ત્યારે નોશેરવાને ૩૦૦૦૦ ઘોડેસ્વાર લશ્કર મનઝરને તેની મદદ માટે સોંપ્યું. લશ્કર ઉભું કરવા પછી પણ નોશેરવાને રૂમના કયસર ઉપર એક બીજો કાગળ લખી તેની આરખો સામેની વર્તણૂકથી હાથ ઉઠાવવા કહ્યું. પણ જસ્ટીનીયને તેને મચક આપી નહીં. ત્યારે હવે લડાઇ જાહેર થઇ અને લડાઇનાં નગારાં નોશેરવાનના મેહેલના દરવાજા આગળ વાગવા લાગ્યાં.

લડાઈ ઉપર જવા આગમજ પાદશાહ આજર આખાદગાન ખાતે આદર ગુશસપનાં આતશબેહરમને સેજદો કરવા ગયો. આતશબેહરમનાં મકાનને દુરથી જોતાં તેનાં તરફનાં માનને ખાતર પાદશાહ અને તેના દરબારીઓ ઘોડા ઉપરથી ઉતરી પાઉંખ્યાદા ત્યાં ગયા. ત્યાં હાથ મોઢું ઘોઘ ત્યાંના દસ્તુર પાસે બરસમ માગી, ખોદાતાલા હજુર બંદગી કીધી. દસ્તુર અને મોબેદો ઝંદ અવસ્તા લણ્યા. શાહે આતશની નેઆએશ કરી દસ્તુર મોબેદોને આશોદાદ આપી. પછી થોડો વખત લાંજ પડાવ નાખ્યો.

શીરદોશી પ્રમાણે પાદશાહે બંદગી માટે બરસમ માંગી હતી. અસલી ધરાની પાદશાહે બરસમની ક્રીયા કરતા હતા, તેના સાસાનીયન જમાનાના કેટલાક દાખલા આપણને મળે છે. યઝ્દેજરદ શેહરીયાર આરબોને હાથે હાર ખાઈ નાઠો અને પછી પોતાના દગલબાજ સરદાર માહમસુરીની ખુરી વર્તણુકથી એક ગરીબ ચક્રીયાનના ધરમાં ભરાયો. ત્યારે તે ગરીબ ચક્રીયાને તેની હજુર પોતાનું ગરીબ ખાણું હાજર કર્યું. તે ખાણું ખાવા માટે બાજ ધરવા યઝ્દેજરદે બરસમ માગી. તે બરસમ લેવાને ચક્રીયાન પડોશની દરેમેહુરમાં ગયો. તે ઉપરથી યઝ્દેજરદની ભરાઈ બેસવાની જગ્યા માહમસુરીને ખબર પડી અને તે બીચારો શાહ પોતાના ધારમીક રીવાજ પ્રમાણે ખાણું ખાવા જતાં માર્યો ગયો.

ખાણા ઉપર બરસમ સાથે બાજ ધરવાનો બીજો અગતનો દાખલો ખુશરો પરવીજનો મળે છે. એ પાદશાહની રાણી શીરીન કહે છે કે એક ખ્રીસતી બાનુ હતી. કહે છે કે તે રોમન શાહનશાહ મોરીસ (Maurice) ની બેટી હતી. તેણીની સાથે પરણવા પછી એક વખત રૂમના શાહનશાહનો નયાતુસ (Nyatus) નામનો એલચી ખુશરો પરવીજની દરબારમાં આવ્યો. પાદશાહે તેના માનમાં એક પાદશાહી ખાણું આપ્યું. તે ખાણું ઉપર પાદશાહનો માનીતો દરબારી બનદવી ખાણાની બાજ ધરવા માટે બરસમ લાવ્યો. તે ઉપરથી પેલા ખ્રીસતી એલચીનો મીજબાજ ગયો કે, “હું ખ્રીસતી ખાણા ઉપર હાજર છું ત્યારે ત્યાં જરથોસતી ધરમની ક્રીયા શા માટે કરવી જોઈએ ?” એમ કહી તેણે વાંધો લીધો. તેથી પાદશાહનો ઉપલો દરબારી ગુસે થયો કે, “એક જરથોસતી પાદશાહ પોતાના મેહુલમાં

પોતાના ખાણા ઉપર જરથોસતી રીવાજ પ્રમાણે ખાણું ખાવા માટે બાજુ ધરે તેને માટે એ પ્રીસતીએ શા કાળે વાંધો લેવો જોઈએ ?” એમ વીચાર કરી ગુસ્સામાં તેણે રોમન એલચી નયાતુસને એક તમાચો ખેંચી કહાડ્યો. તે ઉપરથી ખાણાની મીજલસમાં રંગમાં ભંગ થયો પણ પાદશાહની ડાહી રાણી શીરીને રોમન એલચીને સમજાવી લઈ ઉઠી ઉભા થયલા કજીઆ પર ઠંડુ પાણી રેડ્યું.

આતશબેહરામવાળાં શેહરથી નીકળી પાદશાહે લડાઈ પર જવા કુચ કીધી. તેણે પોતાનાં સરસામાનતું (Commissariate) ખાતું ગુશસપ નામના અમલદારને સોંપ્યું. તલાયા લશકર (Scouts)ની સરદારી ઓહરમઝદ નામના સરદારને આપી. પછી તેણે લશકરમાં જાહેરનામું બાહર પાડ્યું કે “ખબરદાર કોઈ સીપાહે મારગમાં કોઈપણ લોકોને હેરાન કરવા નહી. ખેડુતોના પાકતું તુકસાન કરવું નહી. કોઈ ગરીબનો પણ માલ દામ આપ્યા વગર લેવો નહી. જેઓ તેમ નહી કરશે તેઓને મોતની સજા કરવામાં આવશે.”

એવી તક્યારી સાથે પશ્ચિમ ભણી આગળ વધી તેણે ઘણાંક રૂમનાં શેહેરો જીતી લીધાં. તેમાં જાણીતું સુંદર એનટીઓક (Antioch) શેહેર હતું. તે શેહેરથી નોશેરવાન ઘણો ખુશી થયો હતો અને તેણે તેના જેવું એક શેહેર મદાયન ખાતે પાછો ફરતાં બાંધ્યું, અને તેનું નામ “જઈએ ખુશર” એટલે “ખુશરનો શણુગાર” આપ્યું. પોતાની કેટલીક હાર પછી જસટીનીયને સુલેહ કરવા માંગી. નોશેરવાને તે સુલેહ કરી, એવી શરતે કે, “હવે રોમનોએ આરબોના યમનના મુલક પર કાંઈપણ લશકર મોકલવું નહી અને દર વરસે રૂમના કચસરે ૧૦૦ બળદના ચામડાંના કોથળા ભરી દીનાર ખંડણી તરીકે આપવા.”

નોશેરવાન અદલતી રોમના કચસર જસટીનીયન સાથની અને જસટીનીયન પછી જસટીન સાથની લડાઈની હકાકત ઉપરથી માલમ પડે છે કે ધરાન અને રૂમ વચ્ચેની ચાલુ લડાઈઓએ આરબોની ફતેહનો મારગ ખુલ્લો કર્યો હતો. એ બેઉ દેશ એકમેક સાથે ઘણાંક વરસો સુધી લડી નબળા પડ્યા ત્યારે આરબો પગભેર થઈ તે બેઉ ઉપર સેહેલાઈથી ફાવી ગયા. આરબો ધરાનને તાબે હતા તે હવે ધરાનના માલેકો થયા.

ઈતિહાસ ભાગ ૫ મો.*

પાર્સીઓને મળેલાં કીમતી ફરમાનો.

૧—સલમાને ફાસી—હજરત મોહમદનો એક અસ્હાબ—તે જરતોસ્તી હતો કે મહમદિયન ?—દસ્તુર દીન્યાર કોણ હતો ? તેણે મોહમદની બજાવેલી સેવા—“ખોદાના પેગામ્બરનો સલાહકાર”—એહદનામું—તેની મતલબ—મોહમદે કરેલી પાર્સીઓની સિક્કારસ—તેણે મોહમદે દિલ દેખાડનારા વચનો—તેણે મહમદિયાનોને આપેલા કસમ—એહદનામાના સખુનો.

૨—ખેહરામશાહ—આદરબાદ મારેસ્કુંદનો વંશજ—તેને લખી આપેલું હજરત અલીનું ફરમાન—પાર્સીઓ ઉપર તેની રહેમ નજર—તેઓને પોતાનો મજહબ પાળવા અને જકાત નાહ આપવાની છુટ—તેમના સંબંધમાં મુસલમાનોને વસીહત—કોરાન મુજબ “દીનનાં કામમાં જોર જુદમ વાપરવો નહિ”—ઈમાન અને પાર્સીઓ બાબે પેગામ્બરનો વિચાર.

કુસલ ૧—હજરત મોહમદ તરફનું દસ્તુર દીન્યારને મળેલું એહદનામું.

યજ્ઞદેજદે શેહરિયારની પાદશાહી વખતે હજરત મોહમદના ચાર યારોમાંના બીજનો અમલ ચાલતો હતો. એ મહાપુરૂષના બીજ બાર મિજલસીઓ અથવા અસ્હાબો હતા, જેઓમાંનો એક સલમાને ફાસી નામનો એક જરતોસ્તી હતો. અન્નંયબ જેવું છે કે આ એક જરતોસ્તી, જે પોતાના બાપદાદાનો મજહબ આસાનીથી પાળતો હતો, તે છતાં હજરત મોહમદે તેને પોતાના એક દોસ્ત જેવો ગણીને પોતાની નજદીક રાખ્યો હતો, એટલુંજ નહિ પણ તેને ઘટતું માનઅકરામ આપી તેની બહુ ખાતરદારી કીધી હતી, એમ એ જરતોસ્તીને તથા તેના ભાઈ મેહદીફરૂગ બિન શાખસાનને તથા તેની ઓલાદ વગેરેની પરવરશીને માટે મોહમદે પોતે એક એહદનામું અથવા ફરમાન લખી આપ્યું હતું, એમ તવારીખનવેશો જણાવી બીજ છે, તે ઉપરથી માલુમ પડે છે. આ સલમાને ફાસીને આપણા લોકો દસ્તુર દીન્યારને નામે ઓળખી ગયા છે, જેને માટે એમ પણ કહેવાય છે કે તેણે ઇસ્લામી મજહબ અખ્ત્યાર

* મી. પાહલનજ બરજેરજ દેસાઈએ રચેલી “તારીખે શાહાને ઇરાન” સફે ર૨૮ થી ર૩૨.

કાઠો હતો. પણ જે એહદનામું હજરત મોહમદ તરફથી તેને લખી આપવામાં આવ્યું હતું તે ઉપરથી તે ઇસ્લામી હતો એમ તો સાબેત થતું જ નથી, પણ તે પોતાના આપદાદાની દીન પાળતો હતો એમ સિદ્ધ થાય છે. આ એહદનામા ઉપરથી આપણા જરતોસ્તી લોકો ઉપર હજરત મોહમદ કેવો મેહરબાન હતો તે પણ માલુમ પડી આવે છે. તેણે ઉપલું ફરમાન સલમાને ફાસીનાજ નહિ પણ આખા જરતોસ્તી ટોળાની સંભાળને માટે કરી આપેલું ચોકસ ઠરે છે, અને તેથી તેનો જાણવા-જોગ ઇતેખાઅ આ પ્રકરણમાં ઉતારી લેવો દરસ્ત ધારિયે છિયે. પણ તે આગમજ આ દસ્તુર દીન્યાર અથવા સલમાને ફાસી કાણુ હતો તે બાબે મહમદિયાન લખનારાઓને આધારે જે હેવાલ મળી આવે છે તેની દુક નોંધ આ ઠેકાણે કરીશું.

હજરત મોહમદના કાકા અબ્બાસનો બેટો અબ્દલ્લા પોતાના જમાનામાં ઘણો ભણેલો ગણાયો હતો. તે સલમાનને માટે લખી જાય છે^૧ કે તે ઇસ્ફહાનને લગતાં હય નામે એક ગામડાંમાં વસતા એક ખેતી-બાનનો બેટો હતો, જે સઘળી વાતે અકલમંદ અને વળી તવંગર હતો, અને આતશને કેળવેલો માનનારો હતો. આપની ઘણી માયા હોવાથી સલમાનને બહારજવા નહિ દેતાં આતશની જાળવણી માટે તેણે તેને ઘરમાં જ રાખ્યો હતો. મોહમદને જ્યારે મક્કા છોડીને મદીને જવું પડ્યું ત્યારે જેઓ પોતાના ઘરબાર છોડીને તેની જોડે ગયા હતા તેઓ “મોહાજર” ને નામે, અને જેઓ મદીના ખાતે તે હજરતને પોતાના જાન માલથી હાથ ઉઠાવી આવી મળ્યા તેઓ “અનસાર” ને નામે તવારીખમાં ઓળખાયા છે. હવે આ બંને ટોળકીવાળાઓ દાવો કરે છે કે સલમાને ફાસી અમારી તરફવાળો છે. પહેલા કહેતા કે તે અમને મકકેજ આવી મળ્યો; બીજા કહેતા કે તે મદીને આવી મળ્યો હતો. પણ મોહમદે આ બંનેની લડત ભાંજવા ચુકાદો આપ્યો કે, “સલમાન અમારા પોતાના ઘરનું માણસ છે.” વળી બીજે ઠેકાણે એજ હજરત જણાવી ગયો છે કે સલમાન મારો “નસીહત કરનારો હતો.”

આવી સીફારસ કરવાનું મોહમદને શું કારણ મળ્યું તે બાબે તવારીખનવેશ એમ જણાવી જાય છે કે—ઇસવી ૬૨૬-૨૭ નાં સાલમાં

૧ રોજતસ સફા, ૬૩૦ રજુ, સં ૮૬, ૮૮ અને ૧૪૯.

મજાના રહેવાસીઓ યહુદી પાડોશીઓની કુમકથી હાજરત મોહમદના મદીને જઈ રહ્યા પછી પાંચમે વરસે ચહાઈ લઈ ગયા. આ વેળા તે સાહેબે પોતાના મિત્રોની સલાહ પુછી કે “હવે આપણે શું કરવું? શત્રુઓની ફેજ આપણા કરતાં દશ ગણી જોરાવર છે માટે તેઓ સામે કેમ લડી શકાશે?” અબ્દુલ્લા અબી સલુલ નામના એક અસ્હાબે હિમત આપી કે “મદીના છોડી નહિ જતાં આપણે શત્રુઓ સામે લડી તેમને મારી કહાડવા જોઈએ.” કેટલાક મિત્રોને આ વાત પસંદ આવી, પણ બીજાઓએ સૂચવ્યું કે, “મદીનામાં નહિ રહેતાં પહાડો ઉપર જઈ ત્યાંથી દુશ્મનો સામે લડવું.” પણ આ બંને સલાહ હજરત મોહમદને પસંદ આવી નહિ, ત્યારે તેણે સલમાને ફારસીનો વિચાર પુછ્યો. તેણે સલાહ આપી કે આપણી છાવણીની આસપાસ એક ઉંડી પહોળી નેહર અથવા ચર ખોદીને આપણો બચાવ કરવો. તેણે જણાવ્યું કે, “અમારાં ધરાનમાં જ્યારે દુશ્મનો ભારી ફેજ લઈ ચહડી આવે અને બચાવનો કે લડવાનો માર્ગ નહિ જણાય ત્યારે શેહરની આસપાસ ખાઈ ખોદવામાં આવતી હતી.” હજરત મોહમદને આ સૂચના પસંદ આવી, અને તે મુજબ સર્વ રહેવાસીઓએ દશ દશ માણસોની ટોળકી થઈ મદીનાની આસપાસ ખાઈ ખોદવા માંડી. મોહમદ પોતે પણ આ ખોદકામમાં શામેલ થયો, પણ સલમાનને માટે કહે છે કે તે એકલો દશ માણસનું કામ બજાવતો હતો. જ દહાડામાં આ ચરનું કામ પૂરું થયું, અને શત્રુઓ ધસારો લાવ્યા ખરા, પણ અંતે શિકસ્ત ખાઈ નાઉમેદી સાથે નાઠા.

આ રીતે સલમાને ફારસીની અકલથી હજરત મોહમદ શત્રુઓના હુમલામાંથી બચ્યો તેટલા માટે તેણે આ જરતોસ્તીને આપણે ઉપર જોયું તેમ “ખોદાના પેગામ્બરનો સલાહકાર” કહ્યો છે, તથા બતંગીના વખતમાં તે પોતાની ટોળકીમાં આવી મળ્યો તેથી તેને પોતાના “ધરતું માણસ” ગણ્યો છે, અને આ તથા એવીજ કેાઈ બીજી સેવાઓને થકી આ પેગામ્બરે તેના તથા તેના ભાઈ અને વારસોનાં સંરક્ષણને થકી એક ફરમાન લખી આપ્યું હોય એમ અનુમાન કરી શકાય છે. આ ફરમાન મોહમદના લખાવ્યા મુજબ તેના હુકમથી તેના જમાઈ અમીર ઉલ મોમીનીન અલી ઇબ્ન અબી તાલબે

પોતાના હાથ દસ્તખતથી સર્વ ચારો અને એસ્હાબોની હજુરમાં ગોસ્પંદના લાલ ચામડાં ઉપર લખ્યું હતું. હવે આપણુ એ યાદગાર ફરમાનની મતલબ જોઈએ. હજરત અલી લખે છે કે—

“સલમાને ફાસી, તેના ભાઈ મેહુદીફરગ બિન શાખ્સાન, તેના તાબેદારો, તથા તેની ઓલાદ અને તે પછી પેદા થતી ઓલાદને તથા એ કોમ [સલમાનની કોમ, યાને જરતોસ્તીઓ] નાં લોકોને, તથા તેઓ મધેથી હરકોઈ પોતાના આપદાદાના ધર્મથી ફરીને ઇસ્લામી થયો હોય, અથવા જે દીનમાં છે તેજ દીન [જરતોસ્તી] માં રહ્યા હોય તેઓને હજરત મેહુમદની તરફથી આ ફરમાન લખી આપ્યું છે.” પ્રથમ ખોદાતાલાની સ્તુતિ કરીને પછી એ રીતે વધાર્યું છે કે, “આ માફ ફરમાન સલમાને ફાસી—જેના ઉપર રાજી હોજો પરવરદેગાર—ના ભાઈ મેહુદીફરગ બિન શાખ્સાનને તથા તેની ઓલાદને વાસ્તે લખવામાં આવ્યું છે કે તેઓને મેં સર્વ પાંતીથી અમનમાં રાખ્યા છે તથા આજ્ઞા કર્યા છે. તેઓ જે જમીન યા ટાપુ યા મુલકમાં રહેતા હોય ત્યાં તેઓ ઉપર હરગેજ જુદમ કરવો નહિ, તેઓના માલ ઉપર હાથ નાખવો નહિ, અને તેઓ ઉપર કોઈપણ રીતે સખ્તી ગુજારવી નહિ. આ માફ ફરમાન જે ધણીની આગળ વાંચવામાં આવે તેને સજ્જવાર છે કે એ [યાને ફાસી] લોકોની તથા એઓના જનમાલની યરદાસ્ત કરે, તેઓ સાથે લલાઈ કરી જુદમ દૂર કરે, તથા તેઓને કશું દુખ કે ઇજ પુગાડે નહિ, કાંએકે મેં એઓ ઉપરથી ખંડણી તથા કુસ્તી [એ લોકો બાંધે છે તે] ની જકાત તથા એઓને વેકે પકડવાનું, રોજે રસ્તાખેજ સુધી માફ કર્યું છે. વળી બીજા કેટલાક મામુલો અને લવાજમોમાંથી મેં એ લોકોને છુટા કર્યા છે—એવી નેમથી કે એઓ કોઈની પણ અડચણ વગર પોતાનાં આતશકદેહો બનાવે અને એબાદત કરવાની જગા તથા મોટી ઇમારતો બાંધે. વળી જે એ લોકો પોતાની દીનની રસમ મુજબ સાદો સુતરો પાક લેખાસ પહેરે, તથા પોતાનાં રવાનોને અવલ મંજલ પુગાડવાની ક્રિયા પોતાના મજહૂબના ધારા મુજબ કરે તો તેમાં

૧ આ ફરમાન આખું ગુજરાતી, ફાસી તેમજ અસલ આરબી લાખામાં જમને વાંચવાનો શોક હોય તેઓએ મરહુમ શેઠ સો. જ. છજીલાઈવાળી “તકવીઅતે દીને માજ્હી-અસના” વાંચવી.

હરગેજ તેમને અટકાવવા નહિ; અગર તેઓ ઘોડા ઉપર સવાર થાય તો તેમાંથી તેમને અટકાવવા નહિ.” આ સઘળું ફરમાવીને હજરત મોહમદ વળી ધસ્લામીઓને સૂચવે છે કે, “આપણા મજહબથી જેઓ ઉલટા ચાલે છે તેઓ મધેથી આ [પાર્સી] લોકોને સારા તથા ભલા માણસો સમજવા, અને એઓની આખર તથા હોરમત ઉપર નેગાહ રાખવી સર્વ મુસલમાનોને લાયક છે, અને તેમ કરવાની ફરજ છે. ખોદાતાલા એ લોકો [યાને પાર્સીઓ] ઉપર રહેમત કરે!”

સલમાને ફાર્સી કાણુ છે તે બાબે હજરત મોહમદના આ શબ્દો છે. “હદીસમાં આવેલું છે કે સલમાને ફાર્સી જેટલો બેહુશ્તની ખાલેશ રાખે છે તેથી વધારે સલમાને ફાર્સીની ખાલેશ બેહુશ્ત રાખે છે. એ સલમાન અમાનતદાર છે,” એમ કહીને આ એહદનામુ લખનાર હજરત અલી કહે છે કે તે “મારો દોસ્ત છે, અને ખોદાતાલાના પેગામ્બર હજરત મોહમદને તથા બીજા સર્વ મુસલમાનોને નસીહતનો કરનાર છે.” પણ મોહમદ પોતે વધારે કહે છે. તે સાહેબ અલી પાસે વધારે એમ લખાવે છે, કે “સલમાન ગોયા અમારો પોતાનો છે, તેથી કોઈ આ મારી નસીહતથી ઉલટું નહિ કરે, પણ તેની જોડે તથા તેની ઓલાદ અને તે ઓલાદની ઓલાદ જોડે તથા તેનાં સગાં વહાલાંઓ જોડે ખુબી અને નેકી કરે—ક્યાં સુધી કે અગર એની ઓલાદમાંથી કોઈ મુસલમાન થાય તોખી, અથવા પોતાના આપદાદાના મજહબ [જરતોસ્તી] ઉપર કાયમ હોય તોખી.” આ સઘળા મોટાં દિલના સખુનો ઉપરાંત પોતાનાં એહદનામાની શેવટે ધસ્લામીઓના આ પેગામ્બર સાહેબે પાર્સીઓની પરવરશીના બાબમાં જે કસમ આપ્યા છે તે તે સાહેબનું પાર્સીઓ તરફનું મોટું મન અને સખી દિલગુદો દેખાડી આપે છે:—“જે કોઈ આ મારાં ફરમાન મુજબ મારો હુકમ બજા લાવશે તો પરવરદેગાર તેવા ધણીઓથી રાજી રહેશે; પણ જે કોઈ આ ફરમાનથી ઉલટો ચાલશે અને તે મુજબ અમલ નહિ કરશે તેવા શખ્સથી પરવરદેગાર તથા તેના પેગામ્બર રાજી નહિ રહેશે અને તેણે તેઓની નાફરમાની કીધા બરાબર થશે. તેવા શખ્સો ઉપર રોજે કયામત સુધી ખોદાતાલાની દયાનત હોજે! જે ધણીઓ આ મારાં ફરમાન મુજબ ચાલનારાંઓ સાથે નેકી કરશે તેઓએ

ગોયા મારી સાથ નેકી કીધા બરાબર થશે, અને ખોદાતાલા તેવા શખ્સોને તેમની તે નેકીનો બદલો આપશે, પણ જે કોઈએ એઓ [પાર્સીઓ]ને ઇજ્જત દીધી અથવા દુઃખ પહોંચાડ્યું તો કયામતને દિન તેવા શખ્સોનો હું મુદ્દા થઈશ, અને તેવા શખ્સોની સજા દોજખની આગથી થશે.” હજરત મોહમદ આ સખ્સોનો લખીને નીચલા શબ્દોમાં પોતાનું દાનાઈ અને નેકનામીભરેલું ફરમાન સમાપ્ત કરે છે:—“મારી તરફથી તમોને [યાને સલમાને ફાર્સી, તેના ખેશકુદુંખીઓ અને પાર્સી કોમને] સલામ હોજો, અને તમારા પરવરદેગાર તમારી ઉપરથી દરદ હોજો!”

અલી લખે છે કે આ નામુ તેણે હજરત મોહમદના હુકમથી નીચલા ઘણીઓની હજુરમાં લખ્યું હતું:—અબુબક્ર, ઓમર, ઉસ્માન, તલેહ, જબીર, અબ્દુલરહેમાન બિન ઓફ, સલમાન (યાને દસ્તુર દીન્યાર પોતે), અબુજર, ઉમાર, સહીબ, બલાલ, મીકદાદ એબ્દુલ અસ્વદ તથા બીજા અસ્હાબો અને લોકો. આ એહદનામુ હીજરી ૯ (ઈસ્વી. ૬૩૦)માં યાને મકકેથી મદીને ગયા પછી નવમે વરસે લખી આપવામાં આવ્યું હતું, જે વખતે આરબોની ચહાઈ ધરાન ઉપર થઈ ન હતી. પણ તે ચહાઈ પછી અને આરબોએ ધરાન જીત્યા અને લૂટ્યા પછી મોટાં દિલના પોતાના પેગામ્બરની વસીહત કેવી પાળી અને પાર્સીઓની નેદેહ્યાની તથા સંભાળ કેવી લીધી તે વાંચનારથી છુપ્યું નથી.

ફસલ ૨—હજરત અલી તરફથી ખેહરામ શાહને મળેલું ફરમાન.

હજરત મોહમદ પછી ૩૦ વરસે, ઈસ્વી ૬૫૯ માં, પાર્સીઓનું રાજ તાજ ગયા પછી, તેઓ ઉપર આરબો તરફથી પડતા જુદામતને લીધે, પેગામ્બર તરફથી પોતેજ આગળ લખી આપેલાં મેહરબાનગી ભરેલાં ફરમાનથી ઉલટોજ મામલો બેઠને, હજરત અલીએ પોતાની ટુંક મુદતની ખેલાઈતમાં એક બીજું ફરમાન ખેહરામ શાહ બિન ખેરાંદરસ નામના જરતોસ્તીને લખી આપ્યું હતું. શરૂઆતમાં અલી જણાવે છે કે, “એ સાહેબ [ખેહરામ શાહ] પાર્સીઓની દીનને બુજર્ગ મુબદ છે, અને એના વડવાઓનો સિલસિલો હજરત આદરબાદ બિન મારસ્ફંદ તલક પહોંચેલો છે.” આ ઉપરથી જણાય છે કે હજરત

અલીનું ફરમાન જે ધણીને લખી આપવામાં આવ્યું હતું તે કોઈ ધર્મ-ગુરુ હોવો જોઈએ, અને દસ્તુરાન દસ્તુર આદરખાદ, જે સાસાની પાદ-શાહ મહાત્મા શાપુરના વખતમાં થઈ ગયો હતો, તેનાથી ઉતરી આવેલો હોવો જોઈએ. આ ખેહુરામ શાહનું ફરમાન માત્ર એકલા તેનાંજ રક્ષણને ખાતર હોય એમ જણાતું નથી, કેમકે હજરત અલી શરૂઆતમાંની જે કંઈ લખે છે તે ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે આખી પાર્સી વસ્તીને માટે આ ફરમાન લખાયલું છે. એ ફરમાનનો ભાવાર્થ આ મુજબનો છે:—

“ તમે [યાને પાર્સીઓ] તેહકીક કરીને જાણજો કે હું તમોને પરવરદેગારનાં તથા હજરત મોહમદ—જેના ઉપર ખોદાતાલા તરફથી દરદ અને સલામ હોજો!—તેનાં પેમાનથી જાહેર કરું છું કે મેં તમોને તમારા જનમાલ તથા જનફર્જદોથી અમન બધ્યું છે, અને મેં ખોદા-તાલાના તથા પેગામ્બરના સર્વ ફરમાનખરદારોને તથા ઇમાનદારોને તથા મુસલમાનોને તથા આ અને બીજાં લગતાં શેહરોના સર્વ અમલદારોને તથા તેહસીલદારોને, તથા દીનને વાસ્તે લડાઈ કરનારાઓને હુકમ કર્યો છે કે તમે લોકોના જનમાલની નેધેબાની કરે, અને હરેક બાબમાં તમે લોકોનો બચાવ કરતા રહો, તથા તમારા ઉપર એહસાન અને મેહરબાની ચાલુ રાખે, અને કદી જુલમ કરે નહિ. તમે [પાર્સી] લોકો તથા તમારી ઓલાદ ઉપરથી મેં ખંડણી માફ કીધી છે, અને ગાય ગોરૂપંદોની સર્વ જકાત તથા મામુલો પણ માફ કર્યો છે. મેં તમોને તમારા સર્વ માલ તથા જમીન ઉપર એખ્સાર આપ્યો છે, એવી મતલબથી કે તે ઉપર તમે આતશકદેહો તથા ઇમારતો બાંધો, અને ધર્મની બાંધેલી એ જગાઓ તથા તમોએ પુણ્યને માટે આપેલી સર્વ મીલકતો અને ચીજો તમારાજ કબજામાં રાખો.

“ આગળા વખત પ્રમાણે તમારો હુકમ પાર્સીઓ ઉપર જારી રહેશે. રેવાજ મુજબ દરેક શખ્સ કનેથી એક દિહમ જકાત તમે લેતા રહેજો, કેમકે તમારા હાથમાંથી રાજપાટ ગયું છે, અને તેથી હું ચાહું છું કે તમારી આવી મોટી સલતનતના મરતબાની જુજર્ગીને વાસ્તે તમારો [યાને ખેહુરામ શાહ બિન ખેરાંદરસનો] હુકમ તમારા પાર્સીઓ ઉપર કાયમ રહે. તમારી કોમ મધેથી જે કોઈ મુસલમાન થઈ ગયો હોય તે ઉપર તમારો હુકમ ચાલે નહિ, કેમકે એ જુદા જુદા ધર્મવાળા એક

ખીજના વારેસ થઈ શકતા નથી. તમારા પાર્સીઓની ઓલાદ પોતાના વડાઓની દીન ઉપર ઓસ્તવાર રહે તો તેઓ ઉપર તમારો તથા તમારી ઓલાદનો હુકમ જરી રહેશે, અને રાજપાટનું તથા લવાજમ લેવાનું કામ સર્વ તમારી મસ્લેહતથી થશે.

“હું સર્વ કામને તાકીદ કરું છું કે તમારે તાબે રહે અને તમારી નસીહતો તથા તમારા હુકમોને સાંભળે તથા માન આપે, તથા તમોને પોતાનો દોસ્ત સમજે, તમારી સાથે સલાહ સંપન્ન થી રહે, હરેક કામમાં તમારી પેરવી કરે, અને તમારા હુકમ મુજબ ચાલે. સર્વ પરહેજગાર અને મુસલમાન મર્દ અને ઓરતને ઘટે છે કે પાર્સી બેહરામ શાદ બિન ખેરાંદરૂસની સર્વ વાતે બરદાસ્ત કરે, અને એ લોકો [પાર્સીઓ]ની કામનો જે કંઈ દીન આપનનો રેવાજ હોય તેમાં કશી હરકત નહિ કરે. વળી તેઓને ઘટે છે કે મેં કરેલી આ સઘળી શરતો અને જાહેર કીધેલા સર્વ હકોમાંની એકપણ શરત તોડે નહિ, અને એકપણ હકને છોડે નહિ. વળી તેઓને ઘટારત છે કે પાર્સીઓની દીન મધે જસ્તી કે ધાસો નહિ કરે, કેમકે પરવરદેગારે કારાનમાં આ મુજબ ફરમાવેલું છે કે ‘દીનનાં કામમાં જોર જુદમ રવા રાખવો નહિ.’ દરેક મુસલમાનોને લવાજમ છે કે આ મારી તમામ નસીહતોને અમલમાં લાવે, અને પાર્સીઓની કામ તથા તેમની ઓલાદની ખુજર્ગીને વધારે અને તેઓને માન આપતા રહે અગર એ પાર્સીઓમાંથી કોઈ પોતાની દીન ઉપર ઓસ્તવાર રહ્યો હોય યા મુસલમાન થયો હોય તો તે સર્વને માટે મારો એજ હુકમ છે.”

આ રીતના ખુદલા મોટાં દિલના સખુનો ફરમાવીને હજરત અલી શેવટે શું લખે છે તે જુઓ: “પરવરદેગારની તથા તેના પેગામ્બરની રજમંદી આ વાતમાં છે કે આ ફરમાનને તાબે રહે. અગર જો કોઈ એથી ઉલટો ચાલશે તથા જુદમ જસ્તી કરશે તો તે ઉપર તેઓ તરફનો ગજબ પડશે, અને મારી તરફથી તેવા [જુદમ કરનારા] લોકોને વાસ્તે કયામતના દહાડા સુધી કીનો તથા અદાવત રહેશે.”

હજરત અલીનું આ મુબારક ફરમાન ^૧ તે સાહેબના બેટા હુસેને લખેલું છે. હજરત અલીની ખેલાફતમાં એ લખાયું હતું, જે પછી

^૧ જુઓ આ તેમજ હજરત મોહમદનાં ફરમાન બાબે “તકવીઅતે દીને માજદીઅસના.” આ ફરમાનો બાબેતા દાખલા “હબીબુસ સીઅર,” “મનાકેબે મુર્તજવી,” અને “જલા ઉલ અયુન” નામની ફાસી કેતાબોમાં પણ છે.

ખીજેજ વરસે તે નામવરનું ખુન થયું હતું. (ધર્મી ૬૬૦) આ એહદ-
નામાઓથી તે જમાનાના પાર્સીઓ પોતાને મોટા ટેકા સમજતા હશે,
પણ રાજપાટ ગયું ત્યારે અને તે પછી નજદીક જે સદી સુધી તેઓની
જે કતલ ચાલી અને ત્યારબાદ હમણા સુધી ચાલુ રહી તે ઉપરથી
અફસોસ સાથે જોવાનું છે કે હજરત મોહમદ કે હજરત અલીના
હુકમ મુજબ કોઈ ચાલ્યું નથી અને પાર્સીઓનો બચાવ કોઈએ કરવાની
દરકાર રાખી નથી. હજરત મોહમદ પાર્સીઓ બાબે કેવો સારો વિચાર
રાખતો હતો તે આ ઉપરથી પણ જણાય છે કે તે સાહેબના એક
સોહબતી અબુહોરેરા (અથવા જેને અબ્દુલ રહેમાન પણ કહે છે તે)
નીરવાયતમાં લખ્યા મુજબ મોહમદ કહેતો હતો કે, “અગર ઇમાન પર્વીન
(આકાશમાંનાં હક્ટરંગ અથવા કૃત્તિકા નક્ષત્રના સેતારાઓનો ઝુમખો
Pleiades) ઉપર લટકેલું હોત તોપણ પાર્સીની ઓલાદ ત્યાં જઈ
તેને પોતાના સ્વાધીનમાં લેત.” એક ખીજી રવાયત મુજબ—“અગર
ઇમાન પર્વીનની પાસે હોત તોખી પાર્સીઓમાંથી એક યા વધારેને તે
મળી શકત.” આ જાતની સર્ટીફિકેટ પાર્સીઓને આપનાર પેગામ્બર
કેવાં મોટાં દિલનો અને તેમનાં કામોથી કેવો માહિતગાર હોવો જોઈએ !

નોશીરવાન (આદેલ).*

પાદશાહ અને તેની રૈયત.

પાદશાહનું પેહલું ભાષણ.

નોશીરવાન^૧ તખ્તનશીન થયો તેવારથી વાઘ અને બકરી એક હોવાડે પાણી પીતાં થયાં, યાને જલેમેનો જુલમ ગરીબો ઉપરથી દુર થઈ ગયો. તમામ અનજુમન મેળવીને નોશીરવાને ખોદાની સ્તુતી કરી કહી સંભળાવ્યું કે— “ખોદાની બક્ષેશથી આપણી દીન નેકી અને મેહરબાની ભરેલી હોજો, કાંયજે ખોદાથીજ નેકી બદી, મોરાદ

* બેહશતનશીન બ. પા. ફેસાઈનું સાસાની શાહનાયું સફે ૧૦૯.

૧ આ નામ “અનુશેહ રવાન” નું ટુકું રૂપ છે, જે જેનો અર્થ “પવિત્ર જનનો” એવા થાય છે. કોબાદના ચાર બેટાઓમાં તે સર્વથી નાનો હોવા છતાં ઘણાજ બાહોશ અને રાજ ચલાવવાને બધી રાતે લાયક હોવાથી તેનેજ પસંદ કરવામાં આવ્યો હતો. તેનું અસલ નામ ખુસરો હતું. ખુસરો એટલે પાદશાહ. પાદશાહ કોબાદ તા. ૧૨ મી સપ્ટેમ્બર ૫૩૧ ને દિને મરણ પામ્યો હતો, અને પાદશાહો કે મહિનો ને હોરમજદ રોજે—યાને સુરજ મેષ રાસીના ખુરજમાં દાખલ થતો તે દિને—તખ્તે બેસતા કહેવાય છે, માટે જો કે નોશીરવાન બાપનાં મરણ પછી છ મહિને તખ્તનશીન થયો હતો, તોપણ ૫૩૨ ના માર્ચ માસની તા. ૨૧ મીએ તખ્તે બેઠા પછી તેના અમલનું બીજું વરસ શરૂ થયલું ગણાય છે. મિરખુંદ અને સિન્સેલસ નામે લખનારાઓ મુજબ નોશીરવાને ૪૮ વરસ રાજ્ય ભોગવ્યું હતું, તે ઉપર મુજબ શરૂઆતના છ માસને પહેલું વરસ ગણવાથી બરાબર મળી રહેછે; પણ તેમ નહિ ગણવાથી બીજા મહમદિયાન તવારીખનવેશો મુજબ આ પાદશાહનો અમલ ૪૭ વરસ અને ૮ માહનાનો હતો. તેના સિક્કાઓ ઉપરથી પણ ૪૮ વરસ મળી આવેછે, પણ અમલનું ૪૮ નું વરસ તા. ૨૨ મી માર્ચ ૫૭૮ થી બેઠું અને તા. ૨૧ મી માર્ચ ૫૭૯ ને દિને આખર થયું હતું; માટે એ બાર માસની મુદતમાં નોશીરવાનનું મરણ નિપજ્યું જોઈએ, કે જે માટેનો નકી દિવસ મળતો નથી. પણ ૩મી શહેનશાહ ટેબીર્યસે તખ્ત લીધા પછી પાદશાહની દરબારમાં એલચીઓ મોકળ્યા ત્યારે ૫૭૯ નાં સાલના શિયાળાની અથવા વસંતની શરૂઆતની મોસમ હતી, તે ઉપરથી એટલું નકી થાય છે કે ૫૭૯ ના ફેબ્રુઆરી સુધી નોશીરવાન હુઈયાત હતો. આ ઉપરથી નોશીરવાનનો અમલ ૪૭ા વરસનો નકી થાય છે.

નામોશી, શાદી, ગમી, સખ્તી અને નાતવાની, આસમાનના દોર મુજબ પેદા થાય છે. મગર આસમાન ખોદાના હુકમથીજ ફરતો છે, માટે આપણે ખોદાનાં ફરમાન મુજબ ચાલવું જોઈએ. જે પાદશાહ દુનીયાની દાદ દેશે તો પોતાની નેકબખ્તીથી સુખી થશે, અને જે બદી કરશે તો ગોયા પોતાના હાથથી પોતાનાં તન ઉપર બદી કરશે. આજે જે કામ થતું હોય તે કાલે કરવા ઉપર રાખવું નહી, કાંચજે આપણને ખબર નથી કે કાલે વખત કેવો આવશે. બાગમાં ખીલેલું ફુલ આજે નહી તોડશું તે કાલે લેવા જશું તો નકામું થઈ પડશે. આપણા તનદોરસ્તીના વખતમાં બીમારીના વખતને ભુલી જવો નહી જોઈએ; તેજ મુજબ જીંદગી છતાં મોતનેથી ભુલવું નહી. જેમ ઝાડના પાતરાંને પવન સાથે નીસબત છે તેમ જીંદગીને મોત સાથે નીસબત છે. દરેક કામમાં સુસ્તી કરવી તે તો તે કામને બીગાડવા સરખું છે.”

આરબ પાદશાહની ફરીયાદ.*

મદાએન તરફ કુચ કરતાં માર્ગમાં દુરથી એક લશ્કર આવતું નજર પડ્યું, તે મધેથી એક સવારે અગાડી દોડી આવી નોશીરવાનને જાહેર કીધું કે આરબનો પાદશાહ મંજર તારી પાસે આવે છે.

મંજરે આવી નોશીરવાનની મુલાકાત લઈને અરબ કીધી કે, “તું શાહનશાહ હોવા છતાં રૂમી કએસર તારે તાબેનો થઈ પોતાની ખુશીથી બીજના મુલક ઉપર સવારી કરે તો તું નામદારે તેને કતલ કરવો જોઈએ. અગર તું નામદારે તેમ કરવાનો તેને હુકમથી આપ્યો હોય તો હું જેવો એક પાદશાહ તારે તાબે આવેલો છું. ગમે તેમ હુકમ કર.”

આ વાત સાંભળી નોશીરવાને ભારે ક્રોધાવમાન થઈને કહ્યું કે, “રૂમી કએસર આટલી બધી મગરૂરી કરે છે તેથી એક એલચીને મોકળી કેહેવાડું છું કે અગર વાઘ ગોરખરનો પીછો પકડવા માગે તો તેના કવાબ કરી શકે; તે વાત સમજ્યા વના તું મંજર ઉપર હાથ લાંબો કરવા ચાહતો હોય તો તારે જાણવું જોઈએ કે મુલુકોને બક્ષનાર હું પોતે નોશીરવાન પાદશાહ છું. હું તેમ કરવા ચાહું તો બની શકે, મગર કએસરની મકદુર નહી કે મંજરનું નામ લઈ શકે; અગર

* મીં બરજેરજ પાં દેસાઈનું “સાસાની શાહનામું” સફે ૧૧૫ થી ૧૧૮.

રૂમ ઉપર લશ્કર મોકલું તો તારી ફેલાદની તલવાર મુમનાં જેવી થઈ જાય.”^૧

રૂમી કચેસરની સરકશી.

એલચીએ જઈને કચેસરને નોશીરવાનનો આ સંદેશો કહી સમજાવ્યાથી કચેસરે જવાબ દીધો કે “મંજરે મારી સાથે ખરાબરી કરતાં વીચાર કીધો નથી કે હું કેવો છું. માટે હું તો ખરો કે મંજરની પાણી વગરની સુકી જમીનને લાલાનાં પાણીથી (લોહીનો) દરીઆવ કરી મેલું.”

એલચીએ પાછો આવી નોશીરવાનને ઉપેલો જવાબ દીધાથી તે નામદારે લડાઈની તૈયારી કીધી. એક લાખ લશ્કર તૈયાર કરી મંજરને હવાલે કીધું, અને પછી નોશીરવાને એક એલચી સાથે કચેસર ઉપર ખીજું નામું લખી મોકલ્યું, જેમાં જણાવ્યું કે, “તું ગમે તેવો રૂમનો પાદશાહ મોટો હોય તોપણ અરબના મુલુક ઉપર તારો હુકમ ચાલી શકતો નથી. વરૂની ચુંગાલમાંથી બકર છોડાવી લઈ જવું ઘણું મુશ્કેલ કામ છે, માટે કાલ તોડીને તારા મુલુકની હદથી અગાડી દગલું મેળતો માં, અને મંજરના મુલુક ઉપર લશ્કર મોકલતો માં. જો તું તેમ કરશે તો તારાં તખ્તને પાએમાલ કરી નાખીશ.”

એલચીએ જઈને કચેસરને નોશીરવાનનું નામું પોંછોંચાડ્યું તે તેણે વાંચીને જવાબ લખી એલચીને પાછો મોકલ્યો. તેમાં લખ્યું કે—“તારા વજીરથી ચોકસ કર કે રૂમીએ કેયાની પાદશાહને ખંડણી આપેલી નથી, પણ રૂમીએ લીધેલી છે; તેમ હું તારી પાસે ખંડણી

^૧ નોશીરવાનને રૂમ સાથે લડાઈમાં ઉતરવાનું ફિર્કુસી મુજબ મુળ કારણ મંજર હતો. પણ તેમ નથી. મંજરને ઈરાન સાથે દોસ્તી હોવાથી તે વખતના રૂમી શેહનશાહ પ્રખ્યાત જસ્દીન્યને તેને પોતાને તાબે કરી લેવા માંગ્યો હતો. પણ તે ઉપરાંત રૂમી કચેસર દેશ પરદેસ પોતાના સરદાર બેલિસેરિયસ (ફિર્કુસીને, ‘ફરફરીઉસ’) મારફતે ઘણીએક ફતેહો મેળવી હતી તેથી ત્યાંના રાજાઓ અને પાદશાહો પાચતખ્ત મદાઈન ખાતે નોશીરવાનની દરબારમાં ફરિયાદ લાવ્યા હતા. ફરિયાદનું કારણ તેઓએ એમ રજૂ કીધું કે ઈરાન અને રૂમ વચ્ચે “જવેદાનની સુલેહ” થયેલી છે માટે તેનો લાલ લઈને રૂમીએ આ રીતે નાનાં રાજ્યોને કચડી નાખવા માગે છે, કેમકે તેઓને ઉસ્તાદ ઈરાન સિવાય બીજો કોઈ નથી. રૂમીએ સુલેહનો ભંગ કરી પાદશાહને કારણ આપવાથી નોશીરવાન તેઓનાં મુલુક ઉપર ચઢાઈ લઈ ગયો હતો.

લેવા માગું છું. તુંએ સાંભળેલુંખી હશે કે સેકંદર હમારામાંનો હતો.^૧ તેણે ધરાનમાં શું શું કીધેલું હતું? તેની તરવારની વાત છુપી નથી તેવું છતાં તું મારી ઉપર સાહેબી ભોગવવાનો દાવો કરે છે તો લશ્કર લઈને હું તારી સામણે આવું છું. મારો મદદગાર ઇસા છે.”

એલચીએ આ નામુ લાવી નોશીરવાનને વંચાવ્યાથી પાદશાહે દસ્તુરો, મોખેદો અને દાનાઓ સાથે ૩ દીવસ સુધી વીચાર કરીને તમામ લશ્કર ૩૫ જવા સાડ આજર આબાદગાન તરફ રવાના કીધું, જ્યાં આજર ગોશરૂપની દરઘા (આતશકહેલ) આવી ત્યાં દુરથી ઘોડા ઉપરથી ઉતરીને દરઘામાં ગયા. નોશીરવાને પાક દસ્તુર પાસેથી ખર્સમ માંગી લઈ બંદગી કરી દુવા માંગી, તેની સાથે તમામ દસ્તુરો, મોખેદો અને હીરખદોએખી ખાકમાં માથાં નાખી બંદગી કરી ખોદા પાસે એવી દુઆ માંગી કે ખોદાતાલા હમેને વાજખી ઇનસાફ આપીને ૩૫નાં કામમાં ફતેહમંદી આપજે.^૨ પછી સર્વેને બક્ષેશ કરીને આતશની દરઘા આગળ છાવણી નાખી અને તમામ ધરાની સરદારો ઉપર ફરમાનો લખ્યાં કે, “સર્વે સરદારોએ પોત પોતાને હસ્તકના મુલકોનો પુરતાં લશ્કરથી સંભાળ રાખવો અને મારા વાવટાની નીશાન જોવા વગર દુશ્મનથી ફરેખ ખાઇ તેને દખલ નહી આપવો.”

૧ આપણા શાયરની અહીં ચુક છે. આ જગાએ ૩૫ કબ્જેસરને માટે તે લખે છે, જેનાં મુખમાં આપેલા આ શબ્દો (કે “સેકંદર અમારામાંનો હતો”) કેવળ ખોટા છે. સેકંદર યુનાની ગણાય, તો જોકે તે તો મેસિહોન્યન અથવા મકકુની હતો, પણ તે ૩૫ તો ગણાયજ નહિ. સેકંદરના જમાનામાં ૩૫આવું રાજ્ય આટલો બધો ફેલાવો પામેલું હતુંજ નહિ.

૨ હાથમાં ખર્સમ પકડીને ભણવું, અને ખર્સમ પકડીને બાજ ધરી જમવું એ અથોરનાનોત્રું કામ હતું. આગળા કેયાની પાદશાહો જેમ મજહબના વડા ગુરૂ તેમજ રાજ્યના વડા હાકમ હતા; તેજ તરીકે સાસાની જમાનામાંખી ચાલતો હોય તેમ પાદશાહો દીનની જોડે દુનિયાના પેશવા ગણાતા હતા; અને અર્દશીર બાબકાનથી નોશીરવાનના તેમજ ચઝ્ઝેન્દ શહેરિયાર સુધીના પાદશાહોના સંબંધમાં ફિર્કસી આપણને જણાવી જાય છે કે તેઓ દીનના મોટા મદદગાર હતા, આતશની સેતાયશ કરનારા હતા, અને ખર્સમ વિના બંદગી કરતા યા ભોજન લેતા ન હતા.

આ બાબતના સંબંધમાં એક બીજી વાત જાણવાજોગ એ છે કે આજર ગોશરૂપની દરગાહ સર્વોપરી હતી, તે આજર આબાદગાનમાં હતી, અને લડાઈમાં ઉતર્યા આગમજ પાદશાહો ચારી માંગવા તથા ફતેહ થયા પછી શુક્રગુજરી માટે ત્યાં જતા હતા.

૩મી શેહરોની ક્તેહ.

આતશની દરઘા છોડી નોશીરવાને રૂમનો માર્ગ પકડ્યો, જે જે શેહરોમાં તે ગયો ત્યાંના સરદારોએ હદીઓ મોકલી નોંધ્યો તેવો આશરો આપ્યો. મુસાફરીમાં દરરોજ શીકાર કરતાં અને રાતે ઉગ્ગર સરદારો સાથે મજલસ કરતાં અને નોશીરવાન રૂમ^૩ જઈ પુગો અને લડાઈ માટે લશ્કર ગોઠવવાની તૈયારી કરી. લશ્કરનો સરદાર શીરોએ બેહરામ નામનો હતો, જેણે લશ્કરની ડાબી બાજુની ફોજ ફરહાદને સોંપી અને જમણી બાજુની ફોજ ઉસ્તાદ ખુર્શીદને સોંપી. વળી તમામ ખોરાકની સંભાળ રાખવા ગોશરખને નેમ્યો. લશ્કરની હરોલમાં મેલુ-રાનને રાખ્યો. ચોકી પેહરાનું કામ હોરમજદ ખુરરાદને હવાલે કરી. શીરજાદને લશ્કરથી કોઈના જનમાલની ખરાબી નહીં થાય અને લશ્કરીઓ પોતપોતામાં કજીઓ બંધેડો નહીં કરે તેનો પુરતી રીતે સંભાળ રાખવાને મુકરર કરી. એ સઘળી ગોઠવણ છતાં નોશીરવાન પોતે જાતેજી લશ્કરમાં રાતે અને દીવસે ફેરી ફરતો રહ્યો. માર્ગમાં કોઈ લશ્કરી મરણ પામે ત્યારે તેનું દુખમું બનાવી તેનાં જે હથીયાર અથવા સોનું રૂપું હોય તે સુધાં તેને દુખમે ચહુડાવતો.^૧ નોશીરવાનની ચાલ આક્રમણના જેવી હતી, યાત્રે ગરીબ કે તવંગર હોય તે સર્વેને તે એક-સરખો ધનસાફ આપતો હતો.

જેવારે ધરાનથી ગુસ્તારૂપ રૂમ ગયો હતો તેવારે શોરઆબ નામનાં શેહરમાં રહ્યો હતો. તેજ શેહરમાં જ્યારે નોશીરવાન આવી પુગ્યો ત્યારે

૩ ફીફ્સી રૂમ કોને કહેવા માંગે છે તે નકી જણાવું નથી. આપણ આગળ જણાવી ગયા તેમ રૂમી શેહનશાહનું પાયતખ્ત રૂમ તે કાંઈ અસલનું રોમ શેહર નહિ પણ આજનું કોન્સ્ટાન્ટીનોપલ શેહર હતું. હવે નોશીરવાન કાંઈ એ શેહર સુધી જઈ પુગ્યો ન હતો. તે તો મદાઈનથી લશ્કર લઈ ધરાનની સરહદ છોડી રૂમી મુલકમાં દાખલ થયો, જે શેહરો તાબે થયાં તેઓ કનેથી ખંડણી લેતી કરી, જેઓ સામે થયાં તેમને લડાઈમાં હરાવી તેઓ કનેથી સોનાનો ભારી દંડ લીધો. એમ ક્તેહ કરતો પાદશાહ અને મોટાં રૂમી શેહર અંધિ-ચોક ખાતે જઈ પુગ્યો. ફીફ્સી જેને રૂમી પાયતખ્ત ગણે છે તે આજ શેહર હતું.

૧ જરતોશ્તીઓ સાસાની જમાનામાં દુખમે ચઢતા હતા, એટલુંજ નહિ પણ જ્યાં દુખમું નહિ હોય ત્યાં તેમને થકી દુખમું બનાવવામાં આવતું હતું—પછી તે એકજ માણસને થકી પણ કાં નહિ હોય—તે આ ઉપરથી સમજાય છે. હિંદુસ્તાનના જે જરતોશ્તીઓ જ્યાં દુખમું બાંધેલું ન હોય ત્યાં લાશને દુખમે ચહુડાવવાને બદલે દાટે છે તેઓને આ દાખલા ઉપરથી શિખવાવું છે કે ગમે તેવી અજાણી જગા હોય તોપણ લાશને તો દુખમે ચઢાવવી, અને તેને માટે દુખમું બનાવવું, પણ કબર ખોદી લાશને તેમાં દાટવી નહીં.

તેણે એક બુલંદ કીલ્લો દીઠો, જેમાં દાખલ થવાનો માર્ગ નહીં માલુમ પડવાથી તે કીલ્લાને આગ લગાડીને તેને જમીન બરાબર કરી મેલ્યો, જેથી તે જગાના માલદારો ઘણુંએક નજરાણું હાથી ઉપર લાધી લાવી નોશીરવાન પાસે મારી માંગીને તાબે થયા. હાથમાંથી આગળ ચાલતાં એક બીજો કીલ્લો નજર આવ્યો, તે મધે રમના પાદશાહ (કએસર)નો ખજાનો ભરેલો હતો. તે ઉપર તીરનો મારો ચલાવી તેનેથી બાળી ખાક કરી નાખ્યો. તેમાંનો ખજાનો લશ્કરે લુટી લીધા પછી નોશીરવાન ત્યાંના લોકોને મારી બક્ષીને આગળ ચાલ્યો. માર્ગમાં તેને બપોર મલી કે રમનો પાદશાહ લશ્કર લઇને સામે આવે છે.

રમીઓની મોટી હાર.

ફરફુરીયુસ^૨ નામના રમના સેનાપતીએ નોશીરવાન સામે લડાઇ ચલાવી, જેમાં રમનું ઘણુંજ લશ્કર કતલ થઇ ગયું, અને ફરફુરીયુસ પણ જખમી થયો. કેટલુંએક લશ્કર નાહાસી ગયું તેની પુઠે નોશીરવાને દુ'ખાલો પકડ્યો. જંગલના માર્ગમાં એક કાલીનુસ નામનો કીલ્લો હતો, તે મધેનાં લશ્કર સાથે ભારે લડાઇ ચાલતાં કીલ્લામાં કોઇ રહ્યું નહીં. ઘણું લશ્કર માર ખાતાં નાહાસભાગમાં પડ્યું, પણ કેટલાક અમલદારોએ આવીને મારી માંગી. અંતાકીઆ,^૩ જે રમના કએસર પાદશાહનું પાએતખત હતું, તાંહાં તેને બપોર થઇ કે નોશીરવાન આવી પુગો છે. તેવારે રમનું લશ્કર સામું થયું, અને ૩ દીવંસ સુધી નોશીરવાન સાથે ભારે લડાઇ ચલાવતાં આખરે રમીઓની હાર થઇ. નોશીરવાને કેટલાક સરદારોને કેદ પકડીને રમથી મલેલા ખજાના સાથે તેમને મદા-એન મોકલી દીધા. શેહરમાં જે હતા તે કએસરની સાથે નાહાસી ગયા, એન મોકલી દીધા. શેહરમાં જે હતા તે કએસરની સાથે નાહાસી ગયા, એન મોકલી દીધા. શેહરમાં જે હતા તે કએસરની સાથે નાહાસી ગયા, એન મોકલી દીધા. શેહરમાં જે હતા તે કએસરની સાથે નાહાસી ગયા, એન મોકલી દીધા.

૨ ફરફુરીયુસ તે રમી સરદાર બેલિસેરિયસ, કે જેની મદદથી જસ્ટીનિયને આફ્રિકા અને ઈટલીમાં ઘણીએક ક્ષેત્રો મેળવી હતી.

૩ અંટિયોક શેહર નોશીરવાન અહીં આવ્યો તેની ૧૪ વરસ આગમજ લાગટ ૧૦ માહના સુધી ધર્તિકંપના સખ્ત આંચકા ચાલુ રહેવાથી આ શેહર નાશ પામ્યું હતું, પણ રમી કએસરે પુષ્કળ જર બચીને તેને ફરીથી બાંધીને પોતાનું પાવતખત બનાવ્યું હતું. આ નવું શેહર ઘણુંજ લભુકદાર હોયું જોઈએ, કેમકે પાછલથી નોશીરવાને અંજ શેહરના નમુના ઉપર એક ઈરાની શેહર વસાવ્યું હતું.

સરદારોને કહ્યું કે, “ જોણે બેહેશ્તનો બાગ નહીં જોયલો હોય તેણે અંતા-
કીઆને જોવું જોઈએ, ” એવું તે શહેર દીલપજીર હતું.

પછી નોશીરવાને અંતાકીઆના નમુના જોવુંજ રમમાં એક નવું
શહેર બંધાવ્યું, જેનું નામ “ જોએ ખુસરો ” કરીને રાખી તમામ રમના
કેદીઓના બંધ ખલાસ કરી તેઓને માલ તથા બક્ષીશ આપી જોએ
ખુસરોમાં વસાવ્યા. તેવારે એક મોચીએ આવીને નોશીરવાનની આગળ
ફરીયાદ કીધી કે “ કાલીનુસ મધેનાં મારાં ઘરમાં હું રહેતો હતો તે
ઘરના દરવાજા આગળ તો ફળપુલનાં ઝાડો હતાં, અને આ ઘરની આ-
ગળ તો તેવું કંઈ નથી, તેથી નવાં શહેરને હું પસંદ કરતો નથી ! ”
નોશીરવાને હુકમ કરી મોચીને આંગણે ફળપુલનાં ઝાડ રોપી અપાવી
તેને રાજી કીધો. પછી નવાં શહેરની રખેવાળીનું ફરમાન એક ચહુદીને
લખી આપી નોશીરવાન અગાડી ચાલ્યો.

કચ્છેસરનું શરણ થવું.

ફરફુરીયુસે કચ્છેસરને સમજાવ્યો કે નોશીરવાનનો જોર ભારી છે
માટે સુલેહ કરવી જોઈએ. કચ્છેસરે વીચાર કરી ૬૦ શીલસુફેને મેહે-
રાસ નામના શીલસુફનાં ઉપરીપણાં નીચે કેટલોક ખજાનો અને કેટલા-
એક પોતાના ખેશીઓને ઓલમાં આપવાને કબુલ કરી નોશીરવાનની
હજીરમાં મોકલ્યા. મેહેરાસે નોશીરવાનને નમનતાઈથી જાહેર કીધું કે,
“ તમો અત્રે રમમાં ફતેહ પામેલા છો તેવું છતાં તમારું ધરાન ખાલી
પડેલું છે. હવે કચ્છેસર ધરાનમાં જાય તેવારે બંધે મુહુકોની રસ્તાખેજ
થઈ પડે. તેમ નહીં કરતાં બેહેતર એજ છે કે આ ખજાનો અને ઓલમાં
આપીયે તે સરદારોને તમારી સાથે રાખીને સુલેહના કાલકરાર કરવા
જોઈએ. ”

નોશીરવાને આ વાત કબુલ કરવાની સાથે બીજી માંગણી એવી
કીધી કે “ કચ્છેસરે દર સાલ ૧૦૦ ગાયનાં ચામડાંના થેલા ભરીને
દીનાર હદીઆની સાથે ધરાનમાં પોંહોંચાડ્યા કરવા અને અરબના એ-
મન શહેરની તરફ પોતાનું લશ્કર મોકલી તેઓને મુજાહેમ નહીં
થવું. ” આ માંગણી કચ્છેસરે કબુલ કીધાથી નોશીરવાન રમથી પાછો
ફરી શામના મુલકમાં આવી ઘણા દીવસ સુધી રહ્યો, અને શીરોએ

એહરામ નામનો શામનો હાકમ હતો તેને કએસરવાળો બધો ખબનો સ્વાધીન કરીને અરમન શહેરમાં આવી પુજો.^૧

નોશીરવાન આદેલના અદલ ધનસાફના નમુના.

અમીરોની પ્રીયાદના જવાબો.*

નોશીરવાન વજીરોના આધાર ઉપર મુલકોનો સંભાળ રાખવા છતાં છુપ્યા જસુસો રાખીને પણ ખબર રાખતો હતો. એક વખત વજીરોએ તેના ઉપર જુદી જુદી ફરીયાદો લખી મોકલાવી તેના જવાબમાં પાદશાહે નીચે મુજબ ફરમાન લખ્યાં:—

“કોઈ વખતે હું ગુનેહગારોને સજા કીધા વના છોડી દેઉં છું તેવું કારણ એ જે જેમ એક વધદ બીમારને સલાહ આપે તેમ એક મરતબે ગુનેહગારને શીખામણ દઈને છોડી દેઉં છું, અને વધદની સલાહ મુજબ બીમાર નહી ચાલે તે બીમારીમાં વધારો થઈ પડે છે તેવારે વધદે કડવું ઓશડ પાવું પડે છે તેમ બીજી મરતબે ગુનાહ કરે છે તેને હું સખત સજા કરું છું.”

“કોઈ પાસે મારા કરતાં વધારે ખબનો હોય છે તો ખુશીથી તેનો સંભાળ રાખું છું.”

૧ ફિર્કસી મુજબ અહીં રૂમીઆ સાયની નોશીરવાનની લડાઈનું શેવટ આવે છે. પણ તેમ નથી. અંઠાકીઆની કૃતેહ પછી તો પાદશાહેને અનેક મોટી લડાઈઓમાં ઉતરવું પડ્યું હતું. જેમકે આ રૂમી શહેરની કૃતેહ પછી કએસર જસ્ટીન્યન સુલેહ કરવા દોડતો આવ્યો, અને નોશીરવાને પોતાને મન ગમતી શરતો લખાવી, જેમાં લડાઈના દંડ દાખલ ૫૦૦૦ રતલ સોનું મેળવ્યું અને કેરિપયન સમુદ્રને માર્ગે ઈરાનમાં તથા રૂમી પ્રાંતોમાં ધુસી આવતી જંગલીઓના અટકાવ માટે બાંધેલા કિલ્લાઓના નિભાવના ખર્ચ માટે દરસાલ ૫૦૦ રતલ સોનું લેવું કીધું. આ શરતો રૂમી શહેરના હે તરતજ તોડી અને લડાઈ તો જેમની તેમ ચાલુ રહી. લેજકા નામનો એક પ્રાંત કાળા અને કેરિપયન સમુદ્રની વચ્ચે ઈરાનના તાબામાં હતો, તેને પોતાના કબજામાં લઈ રૂમીઆએ નવી લડાઈ બરપા કીધી અને ઈરાની મુલુક ઉપર તેઓ હુમલો લઈ ગયા, પણ એગ્લનની મોટી લડાઈ (ઈસ્વી. ૫૪૩)માં રૂમીઆ હાર્યો, જે ઉપરથી થોડીક મુદતની સુલેહને ખાતર કએસરે નોશીરવાન જોયું નજરાવું મોકલાવ્યું, જેમાં ૨૦૦૦ રતલ સોનું તથા એક યુવાની હકીમ હતો. પણ આ સુલેહબી કએસરેજ તોડી. પાછી લડાઈ ઉઠી અને એકવાર ફરીને જસ્ટીન્યને ૨૬૦૦ રતલ સોનું સુલેહ તોડવાની ગુનેહગારી દાખલ આપ્યું.

* મી. બ. પા. દેસાઈનું “સાસાની શાહનામું” સફે ૧૪૦.

“રૂમના કેદીઓમાં દુધમલ બાળકોળી કેદી તરીકે લડાઇમાં પકડાયલાં હોય તો તેઓની માતાને હવાલે કરવાં, અગર કેદીઓના સગા-વહાલાં થોડીએકબી કામત આપી પાછાં ખરીદ કરે તો આપી દેવાં.

“મારાં શેહરમાં બે સોદાગરો છે, જે મધરાત સુધી રાગ સાથે વાજાં વગડાવે છે તેથી બોબ લોકોને નીંદ નથી આવતી; પણ તેજ રીતે અગરજો બોબ તવંગરોળી રાત ગુજરે તો હું ખુશી થઇશ, કારણ કે રંગરાગથી કાંઇ દુખ ઉપજતું નથી.

“ધમનનો પાદશાહ એવું કેહે છે કે હું (નોશીરવાન) બાજ ધરું છું, તે વખતે ગુજરેલાં રવાનોને પ્રથમ યાદ કરું છું, જેથી જીવતાં માણસોને કંટાળો છુટે છે. તેનો જવાબ એ જે જે કોઇ દાનેશમંદ અને તેક જુનીયાદ હોય તે ગુજરેલાંઓને યાદ કરી પોતાની જાંઘ-ગીના શુકરાણા કરે.^૧ જે ગુજરેલાને ભુલી જાય તેને તેઓનો દુશમન જાણવો.”

યજ્ઞદેવર્દ ૧ લો.*

ધરાનમાં બેદાદી.

બેહરામના નાંધલા ભાઇ યજ્ઞદેવર્દે^૧ તખ્ત ઉપર બેસી સરદારોને બોલાવીને કહ્યું કે, “મારી સખાવત અને મારા ઇનસાફથી તમે ખુશી

૧ ગુજરેલાં “રવાન”ની યાદ કરવા માટેનું ફિર્કીસીએ નોશીરવાનનાં મુખમાં મુકેલું આ કારણ કેટલીક રીતે અવસ્તાવાણીને બંધ બેસતું લાગશે. અહીં “રવાન” શબ્દ વાપર્યો છે તે “ફરોહર”ને.

* બેહશ્તનશીન બરજોરજી પાલનજી દેસાઈનું સાસાની શાહનામુ, સફે ૪૮ થી ૫૭, ૯૨ થી ૯૫.

૧ રૂમી લખનારાઓ અને સિકકાઓ મુજબ યજ્ઞદેવર્દ બેહરામનો ભાઈ નહિ પણ બેટો હતો, તે થંડા સ્વભાવનો અને નાહિમત હતો. રૂમની હાલત આ વળા બહુ માઠી હતી. ત્યાંનો શેહનશાહ આરકેડયસ પોતાના બેટા યિચોડોશ્યસની પરવરશી કરવાનું યજ્ઞદેવર્દને સોંપી ગયો હતો, જે કામ પાદશાહે દિલોજનથી પાળ્યું. તે ખ્રિસ્તીઓ તરફ બહુ રેહમદિલ હતો, જે ઉપરથી કુલી જઈને મદાઈનના ખ્રિસ્તીઓએ ત્યાંનું મોટું આતશકહેલ બાળી નાખ્યું. આથી પાદશાહે ખ્રિસ્તીઓની કંતલ ચલાવી તેમને આજેન કીધા, જેથી તેને તેઓ “અયીલ” યાને “ઘાતકી”નું નામ આપી ગયા છે. પાદશાહે ઈસ્વી ૩૯૯ થી ૪૨૦ સુધી રાજ્ય ચલાવ્યું હતું. તેના (સિકકાઓ ઉપર આવા લેખ મળે છે કે “બાદાને માનનાર, પાવત્ર, ધણીજ સુલેહવાળો, ઈરાનના પાદશાહોનો પાદશાહ યજ્ઞદેવર્દ.” સિકકાની બીજી બાજુએ આપેલા લેખમાં પણ “ધણીજ સુલેહ ભરેલો યજ્ઞદેવર્દ” એવું લખ્યું છે.

થઈને યજ્ઞદાંતી બંદગી કરતા રહેજો. જેઓ મારાં વાજળી ફરમાનની વીરુધ્ધ જશે તેઓને બરતરફ કરી ખરાબ કરીશ. હું મોએદોની સલાહ લીધા વીના કંઈ કામ નહીં કરીશ. ગરીબો ઉપર જેઓ સીતમ કરશે તેઓને ભારી સજા કરીશ. હું પોતે ગરીબો સાથે લાડ લડીશ. માટે મારાં ફરમાનને માન આપજો.”

આ વાત સાંભળી સરદારો દીલમાં ધુજવા લાગા. જેવારે તેની પાદશાહીનું કામ ચાલવા લાગું તેવારે તેનો દમામ વધતો ગયો, પણ સરદારોનાં દીલમાંથી તેનો ખ્યાર ઘટવા લાગ્યો; કાંયજે તે પાદશાહીનું કામ ઉલટું માર્ગે ચલાવવા માંડવાની સાથે દાનેશમંદ સરદારોને ખુવાર કરવા લાગો. દેશેદેશના સરદારો, પેહેલવાનો, મોએદો, સર્વે એકમળતા થઈને પાદશાહની હજુરમાં જઈ શીખામણ દેવા લાગા, પણ તેઓના સવાલોનો એક જવાબથી પાદશાહે દીધો નહીં, પણ ઉલટી જફા ગુજારવા લાગો. દરેક પ્રાંતમાંથી લોકો ફરીયાદ લાવતા તે ફરીયાદ પાદશાહની આગલ લઈ જતાં તેનો જે ખાસ દસ્તુર (વજીર) હતો તેથી આનાકાની કરવા લાગો કે મખાદા પાદશાહ તેનેથી આસેબ પોહિંચાડે ! તેથી દસ્તુર લોકોને સમાધાનીભરેલા નરમ જવાબ દઈ પાંછા મોકળતો. તે વજીર પણ સઘળા સરદારોની સાથે એકમલતો થઈ ગયો.

આવી બેદાદી સાથે યજ્ઞદેજર્દ સાત વરસ રાજ ભોગવ્યું, અને આડમાં વરસના મેષ રાસીના ફરવરદીન મહીના ને અહુરમજ્દ રોજને દીવસે તેના એક દીકરાએ જન્મ લીધો. તેનું નામ બેહુરામ કરીને રાખ્યું. પાદશાહના બે જોષીઓ ધણજ કાબેલ હતા. એકનું નામ સરોશ અને બીજાનું નામ હુશીયાર કરીને હતું, તેઓને પોતાની નજદીક બોલાવીને બેહુરામનો સીતારો કેવો છે તે વીશે સવાલ કીધો. તેઓએ રૂમી જીયો (પંચાંગો) ઉપરથી જોસ્તેજો કરી જવાબ દીધો કે, “એ બાળક તમામ જોહાનનો પાદશાહ થશે અને હમેશાં ખુશીભરેલો પરહેજગાર રહેશે.” તે વાતથી સર્વે ખુશી થયા, પણ સરદારો તથા વજીરોએ એક સલા ભરીને વીચાર કીધો કે “જો એ બાળક યજ્ઞદેજર્દ પાદશાહની સાથેજ રહેશે તો પાદશાહની સઘળી બદ ખસલત શીખશે અને જીલમનો પેશો જરી રાખશે, કે

જેથી મોઝેદનો કે દસ્તુરનો કે પેહલવાનોનો વકર રાખશે નહીં.” માટે સંઘા એકમળતા થઈ પાદશાહને કેહેવા લાગા કે, “બધી દુનીયાના પાદશાહો તુંને જગત આપે છે અને તારાં ફરમાનને તોખે થયલા છે, માટે કોઈ શહેરમાં ખબરદાર ઉસ્તાદ હોય તોંમાં એલમ હુનર શીખવવા બેહરામને મોકલવો જોઈયે; તે અત્રે કોઈખી શીખામણુ માનતો નથી માટે એ બાળક હુનર એલમ શીખશે તો પાદશાહી કરવાને લાયકનો થશે.”

પણોતો પુત્ર.

આ ઉપરથી પાદશાહે દરેક મુલુકના હુશીયારોમાં હુશીયાર જે દાનેશમંદ મોઝેદો વગેરે હતા તેઓને બોલાવી મંગાવ્યા, તેમાં અરબ-સ્તાનનો પાદશાહ નોઅમાન મંજર નામનોખી આવેલો હતો. સઘળા દાનેશમંદોમાં નજુમ વગેરેનો હુનર નોઅમાન વધારે રાખતો હતો, તેથી બેહરામને હુનર શીખાડવા નોઅમાનને સોંપી આપ્યો, અને તેને ઇમનના પાદશાહીતું ફરમાન આપવાની સાથે મોટા સીર પાવ આપી અરબસ્તાનના તે શહેર તરફ રવાના કીધો. બેહરામની સાથે જોઈયે તેવા અસ્થાળ અને કેટલીએક દાઈઓને પણ આપી. બીજા સરદારો તથા નજુમીઓ જે દેશાવરો ખાતેથી આવેલા હતા તેઓને સારાં ઇનામો આપી રવાના કીધા.

નોઅમાન જ્યારે ઇમનમાં બેહરામને લઇને દાખલ થયો ત્યારે ભારી ધુમ સાથે આરબતું લશ્કર સામણું લેવા આવેલું હતું. નોઅમાન ઇમનમાં જઈ આરામ પામ્યો ત્યારે બેહરામને સાર ચાર મોટા ખાનદાનની આયા અને બે આરબ અને બે કેયાની તોખ-મના ગૃહસ્થોને ખીજમતમાં રાખ્યાં. બેહરામની ચાર વરસની ઉમર થઈ ત્યાંસુધી તેને દુધનો ખોરાક આપ્યો; જ્યારે સાત વરસની ઉમર થઈ ત્યારે બેહરામે મંજરને કહ્યું કે “હવે તું મને સારા કાબેલ ઉસ્તાદને સોંપી આપ કે જે મને એવા હુનર શીખાડે કે તે પાદશાહીને લાયકના હોય.” મંજરે ત્રણ મોઝેદોને બેહરામને તાલીમ આપવા માટે મુકરર કીધા, તે મધે એક મોઝેદ લખવા વાંચવાનું શીખાડે; બીજો મોઝેદ શીકારખાણનું કામ શીખાડે (જેમાં વાઘ ચીતાખી હોય છે), અને ત્રીજો મોઝેદ દહી દાવ, તીર કમાન અને શમશોર

ખાજીનું કામ દેખાડે, તથા તેની સાથે ઘોડાની સ્વારીનું અને પાદ-
શાહી કરવાની રીતભાતનું કામ પણ શીખાડે.

આ ત્રણે મોઝેદોથી ત્રણ જાતની તાલીમ લઈને જેહરામ ઉસ્તાદોની
ખરાબરનો ખબરદાર થયો ત્યારે મંજરે તે ઉસ્તાદોને ધનામ આપી તેઓને
દેશ રવાના કરીધા, પછી જેહરામે મંજર પાસેથી પોતાની સ્વારી સાડ
ઘોડા મંગાવ્યા. મંજરે ૧૦૦ ઘોડા હાજર કરીધા તે બધા મધેથી
જે ઘોડાએજ માત્ર જેહરામને જેસવાને પીઠ આપી; બાકીના
નકામા હતા તેમણે પાછા મોકલ્યા. આ જેમાંનો એક આરખી ઘોડો
હતો અને બીજો કુદેથી આવેલો હતો.

જેહરામે મંજરને ફરમાશ કરીધી કે હવે મને ઓરત પરણવી
જોઈયે, કે જેથી ફરજાંદ પેદા થાય, અને યજ્ઞદાં ખુશી થાય. મંજરે
૪૦ રૂમી ઓરતો હાજર કરીધી તે મધેથી જેહરામે જે ઓરત પસંદ કરી
લીધી. હવે જેહરામનું દરરોજનું કામ તો શીકાર કરવા જવાનુંજ હતું.

શાહજાદા જેહરામની શીકારખાજી.

જેહરામ એક દીવસે જીડી સવારીએ પોતાની રૂમી ઓરત આજ્ઞ-
દેહને સાથે લઈને શીકારવા ગયો. ત્યાં હરણનું એક જોડું નજર આવ્યું,
જેહરામે આજ્ઞદેહને પુછ્યું કે “માદા જવાન છે અને નર બુદો છે;
માટે એ બંધે મધેથી તું કેહુ તેને તીરથી માફ.”

આજ્ઞદેહ જવાબ દીધો કે, “એવી રીતે હરણને મારવાથી મર્દા-
નગી નથી જણાતી. અવશ્ય તું માદાને એકેકો તીર શીંગડાંની જગા
પર માર ત્યારે તેખી શીંગડાંવાલા નરની પેઠે દેખાશે. પછી પેલો નર
નાહાસવા માંડશે એટલે તેની પુઠે તું ઘોડો ઝાંકાવીને તેના કાન ઉપર
ગલોલો માર કે જેથી તે પોતાના કાનને ખાંધ ઉપર નાખી દબને પગે
કરીને કાનને ખવડાશે; એટલે પાછો એક તીર મારીને તેના પગ, કાન
અને માથાને એટલે એકજ તીરથી એ ત્રણેને સીવી લે તેવારે હું તુંને
મર્દાનો જાણુ.”

જેહરામે જે કાપલાનો એક તીર પેલા નર ઉપર ફેંકી તેનાં માથાં-
પરથી બંધે સીંડાં કાપી કાહડ્યાં, જેથી પેલો નર સીંગડાં વણાનો
થઈ માદાની મીસાલનો દેખાવા લાગો. તેજ પ્રમાણે જેહરામે પેલી માદાને

માથે સીંગડાંની જગા ઉપર એ તીર ફેંક્યા, જે લાગુ પડવાથી માદા નરની મીસાલે તીરનાં સીંગડાંથી દેખાવા લાગી. તે જોઈને પેલી લોંડી આનંદે ઘણીજ અચરતીમાં પડી. પછી બેહરામે એક બીજાં હરણનાં જોડાંની ઉપર ઘોડો દોડાવીને એક નરના કાન ઉપર ગલોલો માર્યો, જેથી તેને દુઃખ લાગું તે મટાડવા પોતાનો પગ લઈ જઈને કાનને ખવડાવવા લાગો. તેવામાં એક તીરથી પેલા નરનું માથું અને કાન અને પગ એકઠાં સીવી લીધાં, તે જોઈને આનંદેને દયા આવી.

બેહરામે આનંદેને કહ્યું કે, “એવી રીતે હું હજારો શીકાર મારી શકું છું.”

આનંદેએ બેહરામને કહ્યું કે “તું તો હારેમન છે! જો તું હારેમન નહી હોતો તો આવી રીતે શીકાર કેમ કરી મારી શકતો?”

આ બોલ સાંભળતાંજ બેહરામે આનંદેને ઘોડા ઉપરથી ઉઠાવી જમીન ઉપર પછાડીને પોતાના ઘોડાના પગ નીચે કચડી નાખી. તે દીન પછી બેહરામ શીકાર જતો ત્યારે લોંડીને સાથે લઈ જતો નહોતો.

એક દીવસ ફરીથી બેહરામ શીકાર કરવા એક પાહાડ તરફ નીકળી ગયો. એ જગા ઉપર એક વાઘ એક ગોરખરની પીઠ ચીડતો હતો, તે જોઈને શાહજાદાએ એક તીર માર્યો, જેથી નીચે પડેલાં ગોરખર અને તેની ઉપરના વાઘ એ બંનેને શીવી લીધાં. ત્યારબાદ એક અઠવાડિયું નહી થયું તેવારે નોઅમાન મંજર તથા કેટલાક આરબ સરદારોને સાથે લઈને બેહરામ શીકાર કરવા નીકળ્યો. મંજરની મતલબ એવી હતી કે બેહરામના જોર અને હુનરની ખુબી પેલા આરબ સરદારોને દેખાડે. જ્યારે શીકારનાં મેદાનમાં ગયા ત્યારે તે જગા ઉપર સીતેર મૂર્ગો એક બીજાની પુઠે સાંઢણીની માફક નાસતા જણાયા. બેહરામે તેમની પુઠે ઘોડો ઝોંકાવીને સીતેર મૂર્ગની કમરમાં એકેક પછી ચાર તીર માર્યા તે એવી રીતથી કે પેહલા તીરના જખમ મધેજ બીજા ત્રણ તીરથી એક સોએના જેટલા પણ તકાવત વગર દાખલ થયા હતા! પેલા આરબ સરદારો મધેથી એકે તપાસ કરી જોઈ ત્યારે એક જખમ મધેજ બીજા ત્રણ જખમથી દાખલ થયલા માલુમ પડ્યા, યાને પેહલા તીરને તથા તેના પીછેને વીધી બીજા તીર, બીજાને વીધી ત્રીજા

તીર, અને ત્રીજાને વીંધી ચોથો તીર પેહલા તીરનાં જખમમાંજ લાગું થયલા હતા, બેહરામના હુનર ઉપર મંજરે તથા ખીજા સરદારોએ આફરીન કીધી. પછી મંજરે પોતાનાં એવાનમાં જઇને ઇમન શહેરના ચીતારાને બોલાવી એક તસ્વીર ચીતરાવી, જે મધે બેહરામે જે પ્રમાણે પેલાં હરણોને તથા સીતોર મૂર્ગને તીરથી મારેલાં હતાં તે પ્રમાણે નક્ષો ઉતરાવીને યજ્ઞદેજર્દ પાદશાહ પાસે મોકલાવી દીધો. તે તસ્વીર તમામ લશ્કરે જોઇને બેહરામના અચરતી ભરેલા હુનર ઉપર આફરીન કીધી.

શાહજાદા ઉપર આપની ઇતરાજ.

યજ્ઞદેજર્દે બેહરામને પોતાની હજુર ઇરાન બોલાવ્યો તે વેળા મંજરે કેટલોક ઉમદા હદીઓ અરબસ્તાનથી પોતાના બેટા નોઅમાનની સાથે આપીને બેહરામને અસ્તેખર રવાના કીધો. જ્યારે શાહજાદો પાદશાહનાં શહેરમાં દાખલ થયો ત્યારે તેને સામણે લેવા સારું યજ્ઞદેજર્દે લશ્કરના સરદારોને મોકલ્યા અને ભારી દમામ સાથે બેહરામ આવ્યો તેને અને નોઅમાનને લાયક જગા ઉપર પોતાની નજદીક બેસાડ્યા તથા તેઓને રહેવા સારું મેહલો એલાહેદા હવાલે કીધા.

નોઅમાનને એક મહીનો રાખી પચાસ હજાર દીનાર, દશ ઉમદા ઘોડા અને સરપાવ આપી કેટલોક તેનો તથા તેના બાપ મંજરનો ઉપકાર માનીને ઇમન રવાના કીધો. તેને બેહરામે એક નામું મંજર ઉપર લખી આપ્યું, તેમાં લખ્યું કે “યજ્ઞદેજર્દની ચાલથી હું ઘણો દલગીર રેહું છું, કારણકે એક શાહજાદાને જેટલું માન ઘટે છે તે ન આપતાં મને એક ચાકરની ખરાબર ગણે છે.” વળી એ પ્રમાણે નોઅમાન સાથે જુબાનીથી બીજી કેહેવાડયું કે “પાદશાહ ઘણી ખરાબ રીતે પાદશાહીનું કામ ચલાવે છે,” ઇલાદી.

નોઅમાન પોતાના બાપ મંજરની હજુર ઇમનમાં પાદશાહનું તથા બેહરામનું નામું લઇને ગયો તે વાંચીને મંજરે બેહરામનાં નામાંનો જવાબ લખ્યો કે—“પાદશાહ નેકી અથવા બદીની જેબી ચાલ તારી સાથે ચલાવે તે ઉપર તારે રાજ રહીને તાબેદારી કરવી જોઇએ. તારા ખરચને સારૂ દશ હજાર દીનાર અને તારી લોંડીને તારી તરફ મોકળી છે. ખીજા દીનાર અથવા જે ચીજ તુંને જોઇતી હોય તે મંગાવજે,

પણ પાદશાહની તો તાબેદારી કરતોજ રહેજે.” અને તેમજ બેહરામે પણ કીધું.

એક દીવસે બેહરામ પાદશાહની હજુરમાં ઉભેલો હતો. રાતનો વખત હતો, જેથી બેહરામની આંખમાં ઉંઘનો ઝાંઝો લાગો. તે ઉપર પાદશાહની નજર પડી તેવોજ ગુસ્સામાં આવી દરબાનને હુકમ કરી બેહરામને બંદીખાનામાં નાખ્યો. કોઈ વખતે તોરોજ અથવા જશનનો દીવસ હોય ત્યારે પાદશાહની આગળ લાવીને તે પછી પાછો બંદીખાને નાખતા. એક દીવસે તલીનોસ નામનો રૂમના પાદશાહનો એલચી હદીઓ લઈને આવેલો હતો તેની નજદીક બેહરામે પેગામ મોકલ્યો કે “વગર તકસીરે પાદશાહે મને કેદી કીધેલો છે, માટે પાદશાહ પાસેથી તું મને માંગી લઈને ખલાસ કર, એટલે મારાં મા-બાપ કરતાં મારાં ઉપર વધારે હેત રાખનાર મંજર છે તેની પાસે હું જાઉં.”

તલીનોસે પાદશાહને એલતેમાસ કરી બેહરામનો છુટકારો કરી આખ્યાથી શાહજહો પોતાના લાગતાવળગતાને સાથે લઈ મંજર તરફ ઇમન શહેર ખાતે જઈ પુગો. તોચમાન અને મંજર બંધે બેહરામને એસ્તેક્યાલ લેવા ગયા, ત્યાં ઘોડા ઉપરથી ઉતરી મુલાકાત કીધા પછી બેહરામે પોતાના દુઃખની હકીકતથી તેઓને વાકેફ કીધા.

મંજરે પુછ્યું કે “યજ્ઞદેજર્દ પોતાની બેઅકલીનો બદલો પામશે ખરે ?”

બેહરામે જવાબ દીધો કે “તે તો તેના લવીપમાં લખેલુંજ છે.”

પછી ઇમનમાં જઈ બેહરામ મંજરની હજુર ઘણી ખુશી સાથે દીવસો ગુજાર્યા.

‘પાદશાહનું નવાઈ જેવું મરણ.

હવે યજ્ઞદેજર્દને પોતાની પાદશાહાતની ખરાબી વીષે અંદેશો પડવા લાગો, તેથી તેણે શહેરે શહેરથી દાના મોબેદોને બોલાવી એકઠા કીધા, અને પોતાનું મરણ ક્યારે અને શી રીતે નીપજશે તે બાબે સવાલ કીધો.

મોબેદોએ જવાબ દીધો કે “જેવારે પાદશાહનો વખત આવી પુગશે તેવારે ‘સુ’ નામના ચશમા તરફ પાદશાહને જવું થશે. એ

ચશ્મે તુસ શેહર તરફ આવેલો છે. તેને દરીયાએ શેહદ (મધનો સમુદ્ર)ને નામેળી ઓળખે છે. તે જગા ઉપર પાદશાહનું મરણ નીપજશે.”

નજીમીઓથી આ ભેદ સાંભળીને યજ્ઞદેજર્દ પુરદાદ બુર્જન આતશ અને પુરશીદ (સુરજ)ના સોગંદ લઈ બોલ્યો કે “કદીબી સુના ચશ્મા તરફ હું જનાર નથી કે જ્યાં મારું મરણ નીપજે.”

આ વાતને ત્રણ માસ ગુજ્યાં કે યજ્ઞદેજર્દને નાકમાંથી લોહી જારી થવાનો રોગ પેદા થયો. વધદે! દવાઈનાં જોરથી એક હફતો લોહી બંધ કરતા ત્યારે બીજે હફતે ઘણુંજ વધારે લોહી નીકળતું, તેથી મોએદે તેને કહ્યું કે બોદાનો હુકમ એવો છે કે ચશ્મે સુ તરફ તારું મરણ નીપજશે, તે હુકમની વીરૂધ્ધ તે સોગંદ લીધા કે તે ચશ્મા તરફ જવું નહીં કે તારાં મોતનો બચાવ થાય. એ તો તુંએ બોદાનો માર્ગ છોડીને ચાલવાનો ગુનાહ કીધેલો છે; મારે હવે તો તે ચશ્મા આગળ જઈને બોદા પાસે મારી માંગ અને આજેજીથી બંદગી કરીને ચરજ ગુજાર કે “મારાં મોતને સોગંદના ફાંસા મધે મારેથી બંધાઈ ગયું છે તેનો છુટકારો કરનાર તુંજ કીર્તાર છે.” આ મોએદના સખુનો પાદશાહને પસંદ પડવાથી તેણે ચશ્મે સુ તરફ જવાની તૈયારી કીધી.

ત્રણસો ડોલી (પાલકી) તૈયાર રાખીને યજ્ઞદેજર્દ પાલકીમાં બેસી રાતદીન મુસાફરી કરતો દરીયાએ શેહદ નજદીક જઈ પુગો, ત્યાં સુધી તેના નાકમાંથી લોહી જારી હતું. પછી થોડુંએક ચશ્માતું પાણી માથાં ઉપર લીધું અને યજ્ઞદાનની બંદગી કીધી, તેની બરકતથી કેટલાક દીવસ લોહી બંધ થઈ તે આરામ પામ્યો. ત્યારે પાદશાહી દમામથી તકોબરી કરીને બોલ્યો કે “શું બોદાની એવીજ મરજી હતી કે મને નકામો એક જગાપરથી બીજી જગા ઉપર રઝલાવવો ?”

એજ વખતે દરીયામાંથી એક દરીયાઈ ઘોડો નીકળી આવ્યો. પાદશાહે સીપાહીઓને હુકમ કીધો કે “એ ઘોડાને મારી નાખો.” સવારો તથા બીજાઓએ ફાંસા લઈને ઘોડાને ઘેરી લીધો, પણ જીન બાંધવાને અશક્ત થયા. ત્યારે પાદશાહે પોતે ઘોડા આગળ જઈ સવારના હાથમાંથી લગામ લઈ ઘોડાનાં મોહોડામાં આપી. પછી જીન તેની પીઠ ઉપર બેળીને તંગ બાંધી લીધો ત્યાં સુધી ઘોડો નરમ થઈને ઊભો રહેલો હતો, પણ જ્યારે પાદશાહે તેના પાછલા પગ આગળ જઈને દુમચી બાંધવા

માંડી ત્યારે ઘોડાએ પોકાર કરીને પોતાના બંધે પગની લાત પાદશાહનાં માથાં ઉપર મારી, જેથી તેનું માથું અને તાજ ધુલ મળી ગયાં, અને યજ્ઞદેવે આક્રમાંથી પેદા થયેલો તે પાછો આક્રમાં ગયો. મોએદે સાતે સીતારાની ચાલ ઉપરથી જેમ કહેલું હતું તેમ યજ્ઞદેવેનું મરણ નીપજ્યું.

શાયર કહે છે કે જ્યારે સીતારાની ચાલ પ્રમાણે જે બનાવ બનવાનો હોય તે બને છે, અને માણસ જાત તે વાતથી નાર્યાર છે, તેવારે તો સીતારાની પુજા કરવામાં કશો લાભ નથી; માટે યજ્ઞદાનની બંદગી કરી તે સાહેબ પાસે આશરો માંગવો જોઈએ; કાંયજે તે સાહેબે આસ્માનને અને સીતારાનેથી પેદા કરીધેલા છે.

હવે પેલો ઘોડો પાછો પાણીમાં પડીને ગેબ થઈ ગયો અને લશ્કર પાદશાહનાં મરણ ઉપર માહિતમ કરી બોલવા લાગું કે “અરે યજ્ઞદેવે! તારી છેલી ઘડી તુસ શેહરમાં પુરી થઈ.” પછી એક મોએદે આવીને યજ્ઞદેવેની લાશને ચીરીને તે મધે કપુર અને કસ્તુરી દાખલ કરી લાકડાંની પેટીમાં મેળી સુનાતું તાજુત બનાવી પાર્સ મોકળી દીધી.

નવો પાદશાહ ખુસરો.

ઈરાન ઉપર ચોતરફની ચઢાઈ.

જો કોઈથી બની શકે તો પાપ કરવા કરતાં દીનનાં ફરમાન પ્રમાણે ચાલવું બેહતર છે. ઈરાનના સરદારો, મોએદો, પહેલવાનો, જેવાકે ગુસ્ત-હમ, કારન બીન ગોસરુપ, મીલાદ, આરસ, અને પરવીઝ, જેઓ યજ્ઞદેવેનાં જીલમથી કંટાળેલા હતા તે સઘળા યજ્ઞદેવેનાં દુખમાં આગળ ભેગા થઈ બોલવા લાગા કે “યજ્ઞદેવે જેવો નાપાક પાદશાહ કોઈએ જોયેલો તો નહી હશે પણ આગલા જમાનામાં તેવો થઈ ગયેલો સાંભ-જેલોથી નહી હશે; માટે તેની તોખમના કોઈને તખ્તપર બેસાડવો નહી. જોકે બેહરામ (ભલો) છે તોથી તે એની તોખમનો છે, અને વળી મંજરની મતલબ ઉપર ચાલનારો છે, માટે તેવા જીલમી (બાપના દીકરા) ને તખ્ત આપવું નહી.”

એ બાબતનો ઠરાવ કરી સઘળાઓએ સોગંદ લીધા અને ધર આવી નવા પાદશાહની શોધ કરવા લાગા. તેવારે અલાનશાહ, પાર્સનો પેહલવાન ખીવરદ, શકખાન, એહેનદ ખુર્જન રસ્તમની ઓલાદનો, અને સામ કેકોબાદની ઓલાદનો, એ સઘળા દાવો કરવા લાગા કે હવે તો પાદશાહી હમોને ઘટે છે.

એમ કરતાં જ્યારે હુલડ થઇ ગયું ત્યારે ધરાની સરદારોએ વીચાર કરીને ખુસરો નામનો એક શખ્સ જે ઉંચા કુળનો હતો તેને પાદશાહી આપી. ^૧

હવે જ્યારે બેહરામને ખબર થઇ કે તેનો બાપ, યજ્ઞદેજ્ઞદ ગુજરી ગયો છે અને તેની પાદશાહી ખુસરો નામના શખ્સને આપી છે, અને યજ્ઞદેજ્ઞદની ઓલાદને પાદશાહી નહીં આપવા બાબે સરદારોએ સોગંદ લીધા છે, ત્યારે તે ઘણો દલગીર થયો અને એક માસ બાપનો સોગ પાળી તખ્ત કેમ હાથ કરવું તે બાબે મંજર સાથે મસલત કરવા લાગો. પછી શીબાનનું બે હજાર અને કબતીઆનું દશ હજાર લશ્કર લઇ મંજરનો દીકરો નોઅમાન બેહરામની કુમકે ધરાન ઉપર ચહડી ગયો, અને સોરસાનના રસ્તાથી તે મદાયન સુધીનો મુલક લૂટી બાળીને ખાક કીધો, અને કેટલાક લોકોનાં બચાં છોકરાંને કેદ પકડી લીધાં. તેજ પ્રમાણે ખબર મળવાથી રૂમ, તુર્કસ્તાન, મકરાન અને હિંદુસ્તાનનાં લશ્કરોખી ચહડી આવી જ્યાં ફાવ્યું ત્યાં લુટફાટ કરી પાદશાહી ચલાવવા લાગાં. આવી રીતે ચોતરફનો ધસારો જોઇ ધરાનીઓ ગભરાટમાં પડ્યા અને સઘળા વજીરો એકઠા થઇ મનસુબો કરવા બેઠા.

તેઓએ પ્રથમ જવાનું નામના એલચીને તૈયાર કરીને તેને નામું લખી આપી મંજર તરફ ધમન શહેરમાં મોકલ્યો. તેમાં લખ્યું કે—“હાલમાં મલુકોને તારી મદદની ગરજ પડી છે. ધરાનનો તથા તુરાનનો બચાવ કરનાર તું સીવાય બીજો કોઇ નથી. ધરાનનું તાજ અને તખ્ત પાદશાહ વીના ખાલી પડેલું છે, તેથી ખુનરેજી ઘણી થઇ છે, માટે હમે ધારીયે છીયે કે ધરાનની બુજેગી તું જાળવી શકશે: કારણ કે હાલમાં જે ખુનરેજી અને લુટ ચાલીને ધરાન તારાજ થઇ ગયું છે તે સઘળું તુંએજ કીધેલું છે. અગાડી તું એવો બદકાર નહીં હતો, પણ હાલ

૧ આ ખુસરો પાદશાહ અર્દશીર બાબેગાનની ઓલાદનો હતો.

લેયાનતનો ડર તુંએ રાખેલો નથી, માટે તારા ઘડપણના વખતમાં કાયદા ભરેલી શીખામણ તું પસંદ કરે તો સારું. એ શીવાય ખીજું જવાનું એલચીએ નજરે જોયલું છે તે સઘળું તુંને કહી સંભળાવશે.”

જવાનુંએ મંજરને નામુ આપી સઘળી વાત કહી સંભળાવી, સારે મંજરે એલચી જવાનુંને બેહરામની પાસે મોકલ્યો અને એક સરદારને સાથે આપી કહ્યું કે, “એ નામુ બેહરામને વાંચી સમજાવો.” બેહરામની આગળ જઈને ઉભો રહેતાં તેનો દબ્બો જોઈને ધરાની એલચી એવો તો ગાફેલ થઈ ગયો કે પેલું નામું તથા નજરે જોયેલી વાત કહેવાને તદ્દન ભુલી ગયો. બેહરામે તેને ધીરજ આપી નવાજેશ કરી, અને પેલા સાથે આવેલા આરબ સરદારોની જોડે તેને મંજરની હજુર પાછો મોકલીને કહેવાડ્યું કે આ નામાનો જવાબ ઘટે તે રીતે લખી વાળો. સારે મંજરે એલચીને જવાબ દીધો કે, “અવલ બેહરું કામ કોણે કરીયું? બેહરામ જે પાદશાહીનો હકદાર હતો તેને બદલે તમે ખુસરોને પાદશાહી આપી; પણ બેહરામ અત્રેથી ધરાનમાં આવીને જેમ સાપને ડરમાંથી ખેંચી કાઢાડે તેમ ખુસરોને ખેંચી કાઢાડી ખુનરેજી કરશે. જો હું ધરાનમાં હતો તો ધરાનીઓને અણધરતી રીતે ચાલવા નહીં દેતે.”

એલચીએ જવાબ દીધો કે, “ધરાનીઓની કમઅકલને લીધે તો આટલી બધી ખુનરેજી થઈ છે; માટે તું અને બેહરામ બંધે સાહેબો શીકાર્યાજીને અર્થે બાજ અને ચીત્તા લઈને ધરાનમાં આવો અને વગર હરકતે ધરાનીઓનું બોલેલુંખી સાંભળો અને તમો પણ દાનાઈભરેલા સખુનો તેઓને સમજાવો તો સારું, એમ હું ધારું છું.” આ વાત સાંભળી મંજર ખુશી થયો અને એલચીને હદીઓ આપી રવાના કરીધા.

બેહરામ ગુર.

ફસલ ૧—તખ્ત મેળવતાં નડેલી મુશ્કેલીઓ.
બેહરામના દાવા બાબે રીકઝીક.

મંજર અને બેહરામે ખલવતમાં બેસી ઠરાવ કીધો અને ત્રીસ હજાર લશ્કર જમા કરી બંધે સાહેબોએ બેહરમમાં આવી મુકામ કીધો. આ ખખર સાંભળીને ધરાનીઓ દલગીર થઈને આજર મેહેરખુર્શીનાં મકાન (આતશખાનાં)માં જઈ ખોદાની બંદગી કરી એવી દુઆ માંગી કે આ લશ્કર આસાની સાથે પાછું વરામણા કરે તો સારું !

બેહરામે મંજરને પુછ્યું કે, “લડાઈની તૈયારી કરીયે કે ધરાનીઓને બોલાવી ગોફતેગો કરી બેધએ ?”

મંજરે જવાબ દીધો કે “સરદારોને બોલાવવા. જો તેઓ ખુશી સાથે આવે તો તેઓને જીઆફત આપવી. પછી તેઓ સાથે વાતચીત કરવી. સામેવાળા તેજી ભરેલા બોલો વાપરે તોપણ તારે તો નરમીથી જવાબ દેવો. જોવું કે તેઓ કોણને પાદશાહ ઠેરવે છે ? તેથી બળ્હીતા થઈને જે કરવા ઘટે તે કરવું. તેઓની મતલબ લડાઈ કરવાની હોય તો પહેલાં આપણે બેહરમને તારાજ કરવું. પછીથી મારેથી જેવી બની આવશે તેવી હું લડાઈ કરી બતાવીશ, કારણ કે તારી પાદશાહીનો હક વાજબી છે.”

બીજે દીવસે ધરાની સરદારોના માંગવા મુજબ મંજરે અને બેહરામે એક મજલસ સમારી, જેમાં અરબી સરદારો પણ હાજર હતા. જ્યારે ધરાનીઓ આવી લાગા ચારે તેઓને ઘટે તેવાં માન સાથે શાહજાદાએ પોતાની નજદીક બેસાડ્યા.

આ સરદારો આગળ બેહરામે પોતાનો દાવો રજુ કરતાં કહ્યું કે, “આપદાદે પાદશાહી મારી છે, તેવું છતાં તમે હરકત શામાટે કરો છો ?”

ધરાનીઓ બોલ્યા કે, “અમને શા વાસ્તે જીલમ ખમવો બેધયે ? તમારી બોલાદથી અમોને રાત દીન દુઃખ ભોગવવું પડે છે, માટે તને પાદશાહી આપવાની અમારી ખુશી નથી.”

બેહરામે જવાબ દીધો કે, “અમારા વંશ ઉપર તમો રાજ નથી
સારે તમે પરલાડાનેથી શા માટે પાદશાહી આપી ?”

ત્રણ દીવસો સુધી આવી તકરાર ચાલ્યા પછી એક ઠેરાવ એવો
થયો કે જેની રૂએ પાદશાહીની ઓલાદમાંથી ૧૦૦ લાયક શખ્સોને ટાળી
કાઢાયા, જેઓ મધે એક શાહજાદા દાખલ બેહરામનું નામ પણ લખા-
યલું હતું. આ એકસો મધેથી લાયકીવાળા દાખલ પચાસ જણને ટાળી
કાઢાયા, જેઓ મધે તો બેહરામનું નામ પહેલુંજ હતું. પછી આ
પચાસ મધેથી ત્રીશની ચુંટણી કીધી, અને તેઓ મધેથી પેહેલું નામ
બેહરામનુંજ નોંધાયલું હતું. તે ત્રીશ મધેથી મોબેદોએ ચાર શખ્સોને
શોધી કાઢાયા તે મધે બેહરામનું નામ પાદશાહીને લાયક લખાયલું
નીકળ્યું, પણ એ ઠરાવથી ધરાની ખુદા સરદારો ફરી ગયા અને કહેવા
લાગા કે, “હમો બેહરામને પાદશાહી નથી આપવાના.”

આ વાત સાંભળી મંજલસમાં ભારી ઘોંઘાટ થઈ ગયો અને મંજ-
લસીઓના દીલ ખાટાં થઈ ગયાં. સારે મંજરે ધરાની સરદારોને કહ્યું કે,
“બેહરામની સઘળી વાતની ખુબી જાણ્યા છતાં તે ઉપર શા માટે તમો
દુઃખી થાઓ છો અને રાજ ખુશી નથી રહેતા ?”

ધરાનીઓએ જવાબમાં યજ્ઞદેજર્દે ઘણાએક પાર્સીઓને કઢંગી
રીતે જખમી કીધેલા હતા તેઓને હાજર કરી બતલાવ્યા. તેઓમાં
એકના બંધે હાથ અને બંધે પગ કાપી નાખેલા હતા; એકના બંધે
હાથ પગની સાથે જુખાનખી કાપેલી હતી; અને એકને બંધે ખાંધથી
હાથ કાપી નાખેલા હતા. તે જખમીઓને જોઈને નોઅમાન ઘણાજ
અચરત થયો. વળી એકને બંધે આંખે આંધળો કીધેલો દીઠો, જેથી
મંજર ઘણાજ ખફા થઈ ગયો. બેહરામે પોતાના બાપની બેહુંદી પાદશાહીને
ધીક્કારીને ધરાની સરદારોને જવાબ દીધો કે, “તમો જે કહો છો તે ખરી
વાત છે; હું તેનો દીકરો લાગું તેવું છતાં મારી ઉપર વગર તકસીરે
કેદખાનાની સજા કીધી ત્યારે તમારી ઉપર જુલમ ગુજરે તેની નવાઈ
નથી. પણ યજ્ઞદાનની બક્ષીશથી તલીનુસે (રૂમના એલચીએ) મારો
છુટકારો કીધાથી મંજરના આશરા નીચે હું રહેલો છું, અને તે (મંજર)
હમેશાં મને આશરો આપતો રહેશે એવી દુઆ માગું છું. હું મારા બાપના
જેવો કમઅકલ નથી. યજ્ઞદાનની દીનની રીત પ્રમાણે ગરીબોની સાથે

ચાલવામાં જીંદગાની ગુબ્બરીશ. ગરીબોને બકરાંનું ટાણું સમજીને તેઓનું રક્ષણ કરવામાં ગોવાલીઆની મીસાલે કોશેશ કરીશ. જેમ મારા નીગા-યાનો શાપુર, બેહરામ અને અર્દશીર દીનની દીનાઈ મુજબ પાદશાહી કરી ગયલા છે તે મુજબ હુંબી કરીશ. વળી માતાની તરફથી મારી બુનીયાદ શમીરાનના પાદશાહને લાગે છે, માટે મારી બુનીયાદની સાથે એલમ હુનર, બુજેગી, સવારી અને મર્દાનગી એવી રીતે રાખું છું કે મજલસમાં કે લડાઈમાં કે દરેક કામમાં મારી બરાબરીનો કોઈ મર્દાનો નથી. વળી મારી પાસે છુપ્યો ખજાનો ભરપુર છે, જેથી દુનીયાને આબાદી સાથે ખુશહાલ રાખીશ. તેવું જતાંબી આપણે યજ્ઞદાનના સોગંદ લઈને એવો કોલકરાર કરીયે કે જંગલમાંથી બે વાઘને લાવીને બંધે બાબુએ બાંધીયે; તેઓની દરમયાન તખ્ત મેળી તેની ઉપર તાજ મેળીયે; જેને પાદશાહી લેવાની મતલબ હોય તે બંધે વાઘોની વચેથી જઈને તાજ ઉઠાવી પોતાના માથાં ઉપર મેળીને તખ્ત ઉપર એસે તેને આપણો પાદશાહ કહી તાબેદારી કરીયે. જો તમો આ વાતબી કબુલ નહી કરશો તો હું, મંજર અને આરબી લશ્કર ગોરજ અને તલવારથી લડીને તમારા પાદશાહ (ખુસરો) ને હલાકી પોંછોંચાડવા વીના પછાત પડવાનાં નથી, માટે આ સવાલનો જવાબ આપો.” એવું કહીને બેહરામ તથા આરબ સરદારો ત્યાંથી પોતાના તંબુમાં ચાલી ગયા.

વાઘો વચેથી તાજ ઉઠાવવાની જુબેશ.

આ વાતથી સઘળી દુનીયા ગભરાટમાં પડી. ધરાની મોબેદો, દસ્તુરો અને સરદારો જે કોઈ હતા તેઓ વીચાર કરવા લાગા કે, “આ વાત તો બરાબર છે. કયાની તાજ બંધે વાઘોની વચેથી જે ઉઠાવશે તેને પાદશાહી મળશે. અગર વાઘ ફાડી ખાશે તો તેનો દોષ આપણે માથે રેહીતો નથી.”

બીજે દીવસે મજલસ કરી બેહરામે ધરાની સરદારોને બોલાવી કેટલીક તકરાર કીધા પછી તેઓએ બેહરામને પુછ્યું કે, “કદાચ તુંને પાદશાહી મળે ત્યારે તું શું શું સુધારા કરશે?”

બેહરામે જવાબ દીધો કે, “બક્ષીશ અને ઇનસાફનો વધારો કરીશ અને જીલમ અને બેદાદીનો ઘટાડો કરીશ. જેઓ લાયક સરદારો હશે તેઓને મહુકોની સરદારી આપીશ, જેઓ મુફલીસ હશે તેઓને હુલાયદા ખજાનામાંથી બક્ષીશ કરીશ. ગુનેહગારોને નસીહત કરીને છોડી મુકીશ; ફરીથી ગુનાહ કીધેલો માલુમ પડશે તો કેદ કરીશ; લશ્કરને પુરતો પગાર પોંછિંચાડીશ; દાનેશમંદોનો દરજ્જો વધારીશ; વચનથી પાછો ફરીશ જે સખુન મોહોડે બોલીશ તે પ્રમાણે ચાલીશ; વચનથી પાછો ફરીશ નહીં; કોઈ મરણ પામશે અને તેનો વારસ કોઈ નહીં હશે તો તેનો માલ દુરવેશોને બક્ષવાના હુલાયદા ખજાનામાં રાખીશ, પણ પાદશાહી ખજાનામાં દાખલ નહીં કરીશ; જે અગતનું કામ નીકળી આવશે તે મોબેદના વીચાર લીધા વીના મારી મરણ પ્રમાણે કરનાર નહીં; જે બદી કરશે તેને બદીનો બદલો આપીશ; પાક ચજ્જદાનના સોગંદ લખને હું આ વાત કબુલ કરું છું.”

આ વાત સાંભળીને મોબેદાન મોબેદ અને સરદારો રાજ ખુશીથી કબુલ થયા, સારે વળી બેહરામે વધારે એમ કહ્યું કે, “એક વરસ હું પાદશાહીનું કામ ચલાવું તે જો બરાબર નથી એવું તમારી નજરમાં આવે તો મને ખુવાર કરી ઉઠાડી મેળવો.”

આ સખુનોથી ઇરાની બુનેર્ગો આગળ પોતાના બોલેલા સખુનોથી પસ્તાવો કરીને બોલ્યા કે, “મદ્દીમાં, બોલવામાં અને બુનીયાદમાં એથી સબ્બાર અને પાક બીજો પાદશાહ કોણ થઈ શકે? વળી બીજી વાત એ છે કે મંજરનું લશ્કર એની વાજબી રીતે મદદ કરશે સારે બેહરામ વગર બીજો કોઈ વાજબી હકદાર નથી, માટે આપણી ખુવારી થયા વીના રેહશે નહીં.” એવો વીચાર કરીને તેઓએ બેહરામ ગુરને કહ્યું કે, “ખુશરો જે પશીનની ચોલાદનો છે તેને હમે સોગંદ લખને પાદશાહ કીધો છે, તેથી હમે વચને બંધાયલા છીએ. તે પ્રમાણે ચાલીએ છીએ સારે એ તડાં પડે છે; કેટલાક ખુસરોની તરફ અને કેટલાક તમારી તરફ હોવાથી લડાઈ ચાલશે અને મુલુકની ખરાબી થશે : એટલા માટે બે વાઘની વચેથી પાદશાહી તાજ ઉઠાવી લેવાની જે દરખાસ્ત તુંએ મુકી છે તેમ જો થશે તો કશી હરકત નડશે નહીં; માટે તેમજ કરવું.”

આ વાતથી બેહરામ ખુશી થયો. પછી ગુસ્તેહમ નામનો સરદાર બે મોટા વાઘોને લાવ્યો, અને દસ્તુરાન દસ્તુર જે પાદશાહી આપવાની ક્રીયાનો અખ્તીયાર રાખતો હતો તેને હવાલે કીધા, અને દસ્તુરે તખ્ત મેળી બંધે બાજુએ વાઘોને બાંધ્યા.

ખુસરોએ અંજુમનને સવાલ કીધો કે, “ જો બેહરામે મારી પાદશાહી લેવી છે તો પ્રથમ વાઘોની વચેથી તાજ ઉઠાવી લેવું તેને સન્નવાર છે. બીજું એ જે હું બુદ્ધો અને અશક્ત છું. ”

બેહરામ આ માગણી કબુલ કરી ગોરેજ ઉઠાવી વાઘોની આગળ ચાલ્યો, તેવામાં દસ્તુરે આવી કહ્યું કે, “ પાદશાહીની લાલચને સાફ જન ખોવાની સાથે તું ખોદાનો ગુનેહગાર થશે. ”

બેહરામે જણાવ્યું કે, “ તારે તથા અનજુમનને માથે ગુનાહ લાગુ પડતો નથી, કારણકે હું પોતે ખુશીથી વાઘોની લડાઈમાં ઉતરું છું. ”

દસ્તુરે કહ્યું કે, “ ખોદાની તારા ઉપર પનાહ હોજો ! પણ અવલ પશેમાની કરવી જોઈએ. ”

આ ઉપરથી બેહરામે ગોસલ કરી પાક થઈ શીર ખાકમાં નાખી ખોદાની બંદગી કરી દુઆ માંગી કે, “ અએ ખોદા ! આ કામમાં મને તું ફતેહમંદી આપે તો દુનીયાની બધીને ઘોષ્ટને સાફ કરે. ”

પછી તે પેશાં તખ્તની નજદીક જાય છે, તેવામાં એક વાઘે સાંકળ તોડીને બેહરામ ઉપર ધસારો કીધો. બેહરામે તેના માથામાં એક ગોરજ માર્યો, જેથી તે વાઘ બંધે આંખે આંધળો થઈ પડ્યો; તેવામાં બીજો આવી લાગો, જેનાં માંથાપર ગોરજ મારવાથી તે વાઘ પણ લોહીલુહાન થઈ જમીન ઉપર પડ્યો. તેવારે બેહરામ ગુર તાજ માથાં ઉપર મેળી તખ્ત ઉપર બેઠો. આ બળતવારી જોઈ પાદશાહ ખુસરોએ તેની આગળ શીર નમાવી, બંદગી કરી દુઆ માંગી કે, “ આ તખ્ત ઉપર તારું બેસવું મુબારક હોજો અને તમામ જેહાનના સરદારો તારા હુકમને તાબેદાર હોજો ! ” પછી સઘળા બુજેર્ગોએ મુબારકબાદીની આફરીન કીધી અને કહ્યું કે “ તું હમારો શાહનશાહ અને હમે સઘળા તારા ફરમાંબરદાર છઈએ. ”

એ દીવસે આદર મહીનાના સરોશ રોજતું જશન હતું.

નવો પાદશાહ બેહરામ.

બેહરામગુરે તખ્ત ઉપર બેસી તમામ અંબુમન અને સરદારોને કેટલીક નસીહતો કીધી, તે મધે એવુંબી કહ્યું કે, “ જોદા મોબુદ છે તેની હસ્તી આમે મારાં દીલોજનનથી ગોવાહી આપું છું. બેહરશત, દોજખ અને ક્રેયામતની વાત ખરી છે. નેકીનો અને બદીનો બદલો મળ્યા વગર રહેનાર નથી. જે લોકો ક્રેયામતના દીવસનો ધનકાર કરે તેઓને દીનદાર અને દાનેશમંદ કરી નહીં જાણવા. ”

આ પછી જવાનુને બોલાવી તમામ મુલુકોના પાદશાહો ઉપર ફરમાનો લખી મોકલ્યાં, તેમાં કેટલીક નસીહતો સાથે એવુંબી લખ્યું કે— “ તેહમુરસની રીત પ્રમાણે ચાલવા સાથે મારા આપના તખ્ત ઉપર હું બેઠો છું, પણ જરતોશત પેગામ્બરની દીન પ્રમાણે જેમ મારા નયાગાનો ચાલી ગયા છે તેમ હું ચાલું છું. યાને જરતોશતી દીન સાથે આગળી દીન (તેહમુરસની યજ્ઞાંપરસ્તી) ને એક મળતી કહીને જરતોશતી રાસ્ત દીન પ્રમાણે ચાલું છું. તમે સધળા પાદશાહો પોતપોતાના મુલકની અને પોતપોતાના ધર્મની સંભાળ રાખવાને ખુશી છો ખરા, પણ સારાં ભાયગના તેઓનેજ જાણવા કે જેઓ પવીત્રાઇ અને નેક બુદ્ધીની રીત હોય તેને અખ્તીયાર કરે. આ નામામાં લખ્યા પ્રમાણે ચાલશે તો જીવેદાન સુધી બુન્નેર્ગી ભોગવશે. તમે નામદારો ઉપર મારી તરફથી આફરીન હોજો ! ” આ નામાં મોબેદોએ ધરાનને તાબેના સધળા પાદશાહો ઉપર મોકળી આપ્યાં.

જે ધરાની સરદારો બેહરામ ગુરની વીરધ ચાલવાના વાંકમાં આવેલા હતા તે સધળા મંજરની આગલ આવી કેહેવા લાગા કે, “ યજ્ઞેજદે હમોને દુઃખ દીધેલું હતું તેથી હમોને બેહરામની વીરધ બોલવા ચાલવાની ફરજ પડી હતી. એથી જો તારું અને બેહરામનું દીલ દુખાયલું હોય તો તે વીસરી જવાની તારે હમો ઉપર મેહરબાની કરવી જોઈયે. ” આ ઉપરથી મંજરે બેહરામને કહી તેઓને મારી બક્ષાવી. પછી પાદશાહે મંજર તથા નોઅમાનને અને તમામ અરબસ્તાનનાં લશ્કરને ત્રણ દીવસ સુધી ભારી જીઆફત આપી, તથા બેશુમાર હદીઓ આપી ઇમન તરફ રવાના કીધા. બેહરામે ખુસરોને (માજ પાદશાહને) પાદશાહી સીરપાવ આપી લાયક જગા પર સ્થાપ્યો અને પોતાના ભાઈ

નરસીને લશ્કરનો સેનાપતી બનાવ્યો, તથા તમામ લશ્કરને બક્ષીશ કરી ખુશી રાખ્યું. ગોશરૂપને દીવાની કામ સોંપ્યું, જવાનું એલચીને બન-
નચી બનાવ્યો અને ધરાની સરદારો પાસે વસુલાતની બાકી પાંચ અબજ
અને સીતેર કરોડ દીરમ હતા તે સઘળા માફ કીધા, જેથી તેઓ ખુશી
થયા અને પાદશાહ બેહરામના હકમાં દુઆ માગી. પછી સઘળા સરદારોની
સાથે બેહરામ ગુરે દરેમહેરમાં જઈ આતશ ઉપર કસ્તુરી બાળીને
બોદાની બંદગી કીધી. છેવટે યજ્ઞદેવે જે લોકો ઉપર જીલમ ગુજારેલો
હતો અને જેથી તે લોકો વીખરાઈ ગયલા હતા તે સઘળાને મલુકો ઉપર
અનુભવવાળા દાનેશમંદોને મોકળી એક શહેરમાં એકઠા રાખવાને ઠેરાવ
કરી તેઓને નવાજેશ કરી સરપાવ આપ્યા, અને મલુકોના તમામ કારો-
બાર મોબેદાન મોબેદને સોંપી નેક માર્ગે ચાલવાની મનાદી ફેરવી, અને
પછી પોતે હમેશાં એશઆરામ અને શીકાર તથા દહીદાવની રમતમાં
વખત ગુજારવા સાથે ધરાની સર જમીનને આબાદ કરવા લાગ્યો.

હિંદુસ્તાનથી ધરાન પાછું ફરી એક લાખણ કરી બેહરામગુર
પાદશાહ તખ્ત પર બેસી ગયો, અને તમામ સરદારોએ તેના ઉપાં
દુઆ કીધી. પછી પાદશાહ લશ્કર સાથે આજર ગુશરૂપની દરધામાં
ગયો, અને જે કંઈ માનતા^૧ ચહડાવવાનો ઠરાવ કીધેલો હતો તે કરતર
વધારે બનતો અદા કરી ગરીબ લોકને વરતાવ્યા. આ પછી આજરે
જરતોસ્તના મોબેદાર બાજ તથા બરસમ હાથમાં લઈને આવ્યા,
તેમની આગળ બેહરામ ગુરે પોતાની ઓરત સપીનુદને લાવી હાજર કીધાથી
તેણીને દીનની કીયા કરવાને શીખવીને નીરંગે દીનથી અને ચોખાં

૧ અહીં માનતાનો અર્થ જે સાધારણ રીતે વપરાય છે તેમજ લઈએ તો સાસાન
જમાનાના જરતોસ્તીઓને ફિર્કસી આતશપરસ્ત ગણી જાય તેમાં નવાઈ નથી. આ માનતા
એટલે પાદશાહ મુશ્કેલી વળા બોદાતાલાની મદદ માંગીને જે રૂડાં કામો કરવાની પોતાના
મન સાથે કબુલાત આપી હોય તે. ઉપર જણાવ્યું તેમ આતશની દરેમહેરમાં પાદશાહો
અને બીજાઓ પોતાની શક્તિ મુજબના હદિયા લઈ જતા હતા, અને આતશખાનાઓને
તેવા બનના મારફતે કુર્બાનિ યાને અશો ગરીબ લોકોનું પોષણ થતું હતું.

૨ આજરે જરતોસ્ત—આ આતશ તે ક્યો અને તેની દરેમહેર ક્યાં હતી? છેક
કેયાની પાદશાહ ગુસ્તારૂપના જમાનાથી અનેક આતશોની સ્થાપના થઈ હતી; જેમકે
આજર ગુશરૂપ, આજર બુર્જન મહેર, ઇત્યાદિ. પણ આતશોની એ સઘળી ઠીપમાં “આ-
જરે જરતોસ્ત” એવા કોઈ પણ આતશનું નામ જણાતું નથી. શું આ આતશની મુરાદ
એ હશે કે જરતોસ્ત જે આતશ લઈ પાદશાહ ગુસ્તારૂપની દરબારમાં ગયા હતા તે
આતશની સ્થાપના કરીને તેની દરેમહેર બાંધી હતી?

પાણીથી તેણીને ગુસલ કરાવી, જેથી તેણીનાં બદન અંદરની નાપાકા દુર થઈ ગઈ. પછી જે બાંધવા હતા, તેઓને છોડી દઈ પાદશાહ સખાવતનો હાથ લાંબાવ્યો.

હિંદુ રાજાઓની ધરાનમાં મદારત.

પેલી તરફથી કનોજના શંકલ રાજાને ઇચ્છા થઈ કે પોતાની દીકરી સપીનુદના દીદાર જુવે. તે કારણુ સાર રાજાએ બેહરામ ગુર ઉપર એલચી મોકલીને કોલ મંગાવ્યો. બેહરામે ખુરશીદ અને બેહસ્તને દરમ્યાન રાખી સોગંદ લઈ પેહલવીમાં કોલ લખી એલચીને પાછો રવાના કરીધો, ત્યારે શંકલ રાજાએ પોતાની સાથે ધરાન જવા સાર સાત રાજાઓને તૈયાર કરીધો. તેઓનાં નામ:—શંકલ પોતે, કાબુલનો રાજા, સીંધનો રાજા, શંદલ રાજા, જંદલ રાજા, કાશ્મીરનો રાજા, અને મુલતાનનો રાજા. એ સાતે રાજાઓ ભારી દમામ સાથે ધરાન જઈ પુગા. બેહરામ ગુર સામણે લેવા સાર ભારી લશ્કરના સણુગાર સાથે સેહરવાન સુધી ગયો, અને ત્યાં જઈને મુલાકાત લઈ તેમને શેહરમાં લાવ્યો, પછી એવાનમાં એક તીર ફેંકીયે તેટલી લાંબાઈનો સુફરો ખીંચાવી સઘળા ખાણું ખાવા તથા શરાબ પીવા લાગ્યા. એ વેળા જગાએ જગા રામશગરોનાં વજ્ર સાથ ગાયનોથી ખુશહાલી કરવામાં આવી. એ પછી શંકલ રાજા પોતાની દીકરીની મુલાકાત લઈ તેણીનાં દીદાર જોવાની ખાણેશથી બેહરામ પાસે રજા લઈને તેણીના મેહલમાં ગયો, અને તેણી સાથે વાતો કરી, તેણીની બહોળલાલી જોઈ ખુશી થયો, તથા જે કાંઈ સોગાત હદીયો લાવેલો હતો તે તેણીને હવાલે કરી પાછો બેહરામની આગલ આવ્યો. તેટલા વખતમાં તો સઘળા આરામની જગા ઉપર ગયા હતા.

ખીજે દીવસે બેહરામ ગુર સઘળા રાજાઓને સાથે લઈ જનવરો સહીત શીકારનાં મેદાનમાં નીકળી ગયો, જ્યાં એક માસ સુધી

૩ સપીનુદ એક જુદદીન શાહનદી હતી તે છતાં તેને દસ્તુરાન દસ્તુરે જરતોશ્તી દીનમાં ધટિત ક્રિયા સાથ દાખલ કરીધી હતી. એજ રીતે અવસ્તાના જમાનામાં ધણુ જુદદીનોને દીનમાં લેવામાં આવતા હતા. આજના જરતોશ્તીઓની કુલે સંખ્યા એક લાખથી પણ ઓછી છે, તોપણ તેઓ પોતાની દીનમાં જુદદીનોને લેવાને નાખુશ છે.

મોજ મળહમાં દીવસ ગુજાર્યા. આ દીવસોમાં બેહરામ ગુરની સાથે સધળા રાજઝોની એકંદર મજલસ હતી.

શંકલ રાજઝે એક તેહનામું લખીને પોતાની દોકરી સખીનુદને હવાલે કીધું. તે મધે લખ્યું કે “મેં કીનો કપટ રાખ્યા વગર દીનની રસમ મુજબ સખીનુદને બેહરામ ગુર સાથે પરણાવી આપી છે, માટે મારાં મરણ પછીથી બેહરામ ગુર હિંદુસ્તાનનો રાજ થશે; સધળો ખજનો બેહરામ લેશે; પણ સખીનુદ મરે ત્યારે તેણીનાં તનને આત-શમાં બાળજો.”

બે માસ સુધી ધરાનમાં રહીને શંકલ રાજ બીજા રાજઝોની સાથે પાછો હિંદુસ્તાન ગયો. તે કારણ સાડ બેહરામ પાસે તેણે રજા મંગાવી ત્યારે બેહરામ ગુરે રજા આપવાની સાથે ધરાન દેશની કેટલીક ઉમદા ચીજો, ઝવેરાત, તખ્ત, તાજ, તલવાર, કમરબંદ, આરખી ઘોડા, ઇલાદી આપીને ત્રણ મંજલ સુધી તેમને વદા કરવા પોતે ગયો; અને ધરાનથી તે હિંદ સુધી રાજની સાથના સધળા રાજઝોનાં લશ્કરનો ઘાસ કાઢી સુધાં ખર્ચ પુરો પાડવાનો હુકમ કીધો.

પ્રજને સુખી કરવાની પાદશાહની કાળજી.

બેહરામ ગુર પાછો ફર્યા પછી એક દીવસે તખ્ત ઉપર બીરાજ તમામ દીવસ આરામમાં ગુજરવા લાગો, પણ તેનાં દીવસમાં પોતાનાં મોતનો વખત યાદ આવ્યાથી વીચાર કરવા લાગો. તેણે પોતાના વજરને બોલાવી કહ્યું કે “આપણા ખજનાનો શુમાર કાહડ કે કેટલો છે.” બેહરામ ગુરને નજીબીએ કહેલું હતું કે તારી ઉમર ૬૩ વરસની છે; ત્યારે બેહરામે કહેલું હતું કે “૨૦ વરસ ખુશીમાં ગુજાર્યા; હવે બીજાં ૨૦ વરસ સખાવત અને રાસ્તી તથા ઇનસાફમાં પુરાં કરવાં; અને ત્રીજાં ૨૦ વરસ કાંઈ ઉસ્તાદ મળે તો બોદાતાલાની બંદગીમાં ગુજરવાં.”

મોબેદે ખજનાનો શુમાર કાહાડીને જવાબ દીધો કે, “૨૩ વરસ સુધી બેસીને ખાતાં ખુટે નહીં તેટલો ખજનો તો મોજુદ છે, અને વળી પાદશાહની તરફથી નજરાણાં તરીકે જે કાંઈ આવશે તે તો જુદું ગણાશે.”

પાદશાહે વીચાર કીધો કે “ગદ કાલ પાછી આવશે તે ઉપર ભરોસો રખાતો નથી. આવતી કાલે આપણી ઉપર દુઃખ પડવાનું છે તેથી આજે દીલગીર થવું નકામું છે. ત્રણ દીવસની દુનીયાનો ગમ ખાવાને બદલે જ્યાં સુધી જીવું ત્યાંસુધી નાથલા તથા મોટા સર્વ લોક પાસેથી જે મેહસુલ (કર) લેવાનું હોય તેની બીલકુલ માફી બધું છું, માટે સર્વે કાંઈ ખુશહાલીમાં જીવવાની ચુબ્બરે. મગર લડાઈ કરીને બદનામ નહી થાય, તે બાબતનાં બદોબસ્ત રાખવાને પાદશાહે મોખેદને ફરમાવ્યું. તેવું છતાંબી કર માફ થવાથી જવાન પુરૂષો પાસે અને હલકે વાંધેના ખેડુતો પાસે દીરમનો વધારો થઈ ગયો, જેથી તેઓ બેપરવા થઈને પાદશાહનો અને વજીરનો ખોફ નહી રાખતાં એક બીજા સાથે ટંટા કરી ખુનરેજ ચલાવવા લાગ્યા. તે વાતની ખબર પાદશાહને થવાથી કામદારોને હુકમ કીધો કે, “તેવા શીતુરી લોક પાસેથી દર સાલનું મેહસુલ (કર) લઈને દીવાનનાં દફતરમાં નોંધી રાખવું, અને દર છ છ મહીને તેઓને ખોરાકી પોશાકી અપાવવામાં ખર્ચવું, કે જેથી તેઓને કંજીયો કરવાને બની નહી આવે.”

વળી બીજી તરફથી અરજીઓ આવી તેમાં લખેલું હતું કે પાદશાહે ઘણી સખાવત અને દાદ દીધાથી તો દુનીયામાં સમાધાની રહેતી નથી, તેવું કારણ એ જે વતનદારો પૈસાવાળા હતા તેઓ પાસેથીબી મેહસુલ લેવાનું બંધ કીધાથી વધારે માતખર થઈ સરદારીની મગરૂરી બતાવવા સાડું લોકને આખર દેઈ લડાઈ શોધતા ફરે છે. એ બાબેબી પાદશાહે મોખેદને હુકમ કીધો કે જે વતનદારો આવી રીતની લડાઈ કરતા હોય તેઓ પાસેથી પણ મેહસુલ લઈને તેઓને ખોરાકી પોશાકી આપતી કરવી.

વળી પાદશાહની તપાસ ઉપરથી એક મલુક તરફથી એવો જવાબ આવ્યો કે પાદશાહની સખાવતનાં તો એવાં પરીણામ નીપજે છે કે ખેડુતોને મોજ મળહુના દીરમ મળવાથી તેઓ ખેતીવાડી કરવાની દરકાર રાખતા નથી. તેઓનાં ખેતરો નકામાં ઘાસથી ભરાઈ ગયલાં છે. તેઓના બલદ જ્યાં ગમે ત્યાં રખડતા ફરે છે, તેટલુંજ નહી પણ તેઓ દીનતા તથા પાદશાહના કાયદા ઉપરબી ધ્યાન આપતા નથી. આ સર્વ ગેરરીતીના સુધારા માટે પાદશાહે એવો હુકમ આવ્યો કે “બામદાદથી તે

અપોર સુધી ખેતીવાડીનું કામ કરવાને ખેડૂત લોકોને ફરજ પાડવી; બાકીનો બધો વખત મોજ મળહ એશઆરામમાં ભોગવવાની છુટ આપવી. જેઓ પાસે બળદ અને ખીયાં નહી હોય તેઓને ખજાનામાંથી ખર્ચી અપાવવી, પણ તેમને કશો ઠપકો આપવો નહીં; અગર આસ-માની આફતથી ખેતીવાડીને તુકસાન લાગે, જેવું કે તીડ પડીને લીલો-તરીનો નાશ કરે, અથવા ખરાબ જમીન હોવાથી સાઈં ધાસ નહી થાય, અને તે જમીન ખેડવાને લાયકનીખી નહી હોય, તો તેવી ખેતીના ખેડૂત પાસેથી મેહસુલ લેવુંજ નહીં; પણ જે કોઈ પાસેથી દમડીખી લીધેલી માલુમ પડશે તો તે કામદારને હવા વગરની અંધારી જગામાં જીવતો બંધ કરી મેળીશ, જ્યાં તેને ખેસવાની જગાખી નહી મળશે.”

એ પ્રમાણે હુકમનામાં દેશાવરો ખાતે લખી વાળી જવાબ મંગાવ્યા કે હવે પછી દુનીયામાં સર્વે કોઈ સુખી હોવા છતાં કોઈ દુરવેશખી મુકલેસ હાલતનો માલુમ પડે તો ખુલાસો કરી લખી જણાવવું. તે બાબે દેશાવરો ખાતેથી સઘળા મોખેદો (હાકમો)એ એવા જવાબ લખી મોકલ્યા કે, “તમામ મુલુકોનાં લોકો આબાદ છે, ખુશી થઈને પાદશાહના હકમાં દુઆ માંગે છે; મગર દુરવેશ લોકો પાદશાહની એટલીજ ફરીયાદ પોકારે છે કે તવંગર લોકો જે તારી દોલતથી મોજ ભોગવે છે, તે લોક માથાં ઉપર પુલનાં તાજ મેળી રામશગરોનાં ગાયણુ સાથે શરાબખાજ કરે છે, પણ અમો ગરીબોને તેવી મોજ મળતી નથી. તેથી વગર પુલનાં તાજે, વગર વજંતરે અને વગર રામશગરનાં ગાયણુ અમોને શરાબખાજ કરવી પડે છે. મગર પાદશાહની ખુશી તો તવંગર અને દુરવેશ બંધેને એકસરખી રીતે મળહ કરતાં જોવાની છે, માટે અમારી દાદે પોંહોંચવું જોઈયે.”

મોખેદનું નામું વાંચીને આ વાતથી પાદશાહ ઘણોજ હશીને ખુશી થયો. એ બાબે શંકલ રાજા ઉપર હીંદુસ્તાન ખાતે એક નામું લખ્યું, તેમાં લખ્યું કે ગાણુ ગાવામાં અને વજંત્ર વગાડવામાં ઉસ્તાદ હોય એવાં ઓરતો અને મદ્દો મળી ૧૦૦૦૦ રામશગર લોકોને અત્રે મોકળી દેજો, કે જેથી મારી બાકી રહેલી મોરાદ તમોએ હાંસલ કરી આપેલી ગણાશે, અને તેનો ઉપકાર માન્યામાં આવશે.”

નામું વાંચીને શંકલ રાજાએ પાદશાહના લખ્યા મુજબ જલદીથી રામશગરોને મોકલી આપ્યાં, તેવારે બેહરામગુરે તે મધેના દરેક જણને એક બલદની જોડ અને એક ગધેડાંની જોડ આપી, અને ખીયાંને સારું ઘઉંની એક હજાર ખલી જોડે ખેતીવાડી કરવાની જમીન આપી એવો હુકમ કીધો કે જેમ તવંગરોની આગળ ગાયણ થાય છે તેમ દુરવેશોની આગળખી ગાયણ કરે, કે જેથી તેઓનેખી તવંગરોના જેવો ગાયનનો લાભ મળે. રામશગરોએ હુકમ પ્રમાણે સઘળા મુલુકોમાં ગાયન કીધું ખરું, પણ તેઓ ખેતી કરી ખાવાને બદલે પેલા બળદ અને ઘઉં એક વરસમાં ખાઈ જઈને પાદશાહની હજુર આવી દીલગીર થઈને ઉભા રહ્યાં, ત્યારે પાદશાહે કહ્યું કે બલદ અને ઘઉં તમોને ખેડણી વાવણી કરીને ખાવા આપેલો તેને તમે મુદલ ખાઈ ગયાં તે ખોટું કામ છે, માટે હવે તો તમો ગધેડાં ઉપર સામાન લાધજો, અને ગાયન કરી ખેડી ખાવાનું તમોને મુશકેલ કામ લાગે છે, માટે રેશમ કાંતી ખાવાનું સેહેલું કામ કરજો.” બેહરામગુરના પાક કલામથી (આપથી) ગાયણ કરનારાં લોકો હજુ સુધી દુનીયામાં ભટકતાં ફરીને ગુજરાન ચલાવવાનો ઇલાજ શોધે છે.

બેહરામગુરના વખતમાં કુતરાં અને વર સાથે મળીને એક માર્ગમાં ચાલતાં હતાં.

પાદશાહનું મરણ.

નવાં વરસને દહાડે વજીરે આવીને બેહરામગુરને જાહેર કીધું કે “પાદશાહી ખજાનો બધો ખાલી થઈ ગયો છે, કારણ કે મલુકોની ખંડણી લેવાતી છોડી દીધી છે તેથી આ ખોટ પડી છે, તે પુરી પાડવાને હુકમ ફરમાવવો જોઈએ છે.”

બેહરામે જવાબ દીધો કે:—“તું ઉતાવલો ના થા; તેમ કીધાથી તો મારી સઘળી હાજત પુરી પડી છે. જેહાનમાં જે ચીજ પેલા થઈ છે તે ફના થવા વીના રહેવાની નથી, તેવારે આપણા હાથમાં આવેલી ચીજ નેક માર્ગે ખરચીએ તો ખોદાતાલાનો હુકમ બજાવ્યા બરાબર ગણાય.”

ખીજે દીવસે બામદાદે દાનાઓએ જે ગોઠવણ કરવાની હતી તે કીધા પછી તમામ લશ્કર પાદશાહની આગળ હાજર થયું, જેની હજુરમાં

બેહરામગુરે પોતાનું તાજ અને તખ્ત પોતાના દીકરા યજ્ઞદેવને હવાલે કીધું; કાંચળે તેનો વખત બોદાની હજુર જવાનો આવી પુગેલો હતો. જ્યારે એ રીતે તે હક થયો ત્યારે તે ખખર મોખેદે બામદાદમાં બહુર કરવાથી યજ્ઞદેવ અને સરદારો આવી કહેવા લાગા કે ઇરાનનાં તખ્ત ઉપર ૫૦) કેયાની પાદશાહો થઈ ગયા પણ સખાવતમાં, ઇનસાફમાં અને જુલેગીમાં જોરાવર અને અકલમંદ બેહરામગુર જેવો કોઈ પાદશાહ થઈ ગયો નથી. લોહોડાંના પાહાડનેખી બેહરામગુર તીરથી વીંધી નાખતો હતો, તેથી અમીર લોકો તેને રસ્તમને નામેખી ઓળખતા હતા.

યજ્ઞદેવની અને તમામ લશ્કરે ૪૦ દીવસ સુધી સોગ પાળવા કપડાં કાળાં રંગનાં પેહરેલાં હતાં. ^૧ જેવારે બેહરામગુર દુઃખમે ચઢ્યો તેવારે તે પોતાની સખાવતને સાથે લઈને ગયો હતો.

(Extract from Capt. F. M. Hunter's Account of Aden, page 188)

* Titles and names of the Kings of Ajam who ruled over the country of Aden.

- 1 Sultan Shah bin Jamshid bin Asaad' ibn Kaisar
- 2 Abu Siman Siawash bin Asaad bin Kaisar Kaseem Amir El Momineen.

૧ આ ઘણું નવાઈ જેવું છે કે બેહરામ ગુરનાં મરણનો સોગ તેના બેટાએ અને મળએ કાળો પોશાક પેહરીને પાળ્યો હતો. જરતોશ્તીઓમાં જેમ શાદી તેમજ ગમીને વખતે સફેદ પોશાક પેહરવાનો રવઈયો આજસુધી ચાલુ છે તે ઉપલા દાખલા પછી પાછલથી પડેલો સમજાય તો અજબ થવાનું નથી. ઇરાનમાં આ વખત ખ્રિસ્તીઓની વસ્તી હતી ખરી, પણ તેઓની રાહરસમે કશો જીવ જોવા પગપેસારો કીધેલો ન હતો, માટે નવા પાદશાહે આ રીતે કાળાં કપડાં પેહરીને બાપનો સોગ પાળવાનો જો નવાજ દાખલ કીધો હોય તો તેનું મુળ તેણે શા ઉપરથી મેળવેલું હશે તે સમજી શકાતું નથી.

૨ બેહરામે કેટલાં વરસ રાજ્ય કીધું તે ૬૬૬ સી જણાવતો નથી. તેના અમલ ૪૨૦ થી ૪૪૦ સુધી ચાને ૨૦ વરસ ચાલ્યો હતો, એવું તેના સિકકાઓ ઉપરથી જણાય છે. તેના અમલમાં રૂમીઓ સાથે લડાઈ થવા બેડ બીજે જાણવાજોગ બનાવ આમીનિયા ઇરાનને સ્વાધીન પુરેપુરું થવાનો બન્યો હતો (ઈસ્વી ૪૨૮).

* These were the Persian kings who ruled in Yemen.

- 3 Abu El Mozuffar Asaad bin Kaisar Burkan
Amir El Momineen.
- 4 Abu Shahjaa Namshad bin Asaad bin Kaisar
Nasra Amir El Momineen.
- 5 Abu El Fatah Kaikobad bin Mahomed bin
Kaisar Moiz Amir El Momineen.
- 6 Abu Saeed Kaisar bin Rustam bin Kaisar
Umdat Amir El Momineen.
- 7 Abu Samsan Ad bin Shedad bin Jemshed bin
Asaad ibn Kaisar Femeen Amir El Momineen.
- 8 Abu El Mulk Taj-ul-deen Jemshed bin Asaad
bin Kaisar Zabir Amir El Momineen.
- 9 Abu El Wafa Kudar Shah bin Huzeraat
Femeen Amir El Momineen.
- 10 Abu El Burkat El Harith Hazraat bin Jam-
shed bin Asaad Husain Amir El Momineen.

ઈતિહાસ ભાગ ૬ ઠો.

પ્રકરણ ૪ થું.

હીઝરી સાલ પછી ૧૦ મું વરસ.-ઈં સં ૬૩૨.-ઈં સં ૭૪૮.-ઈં સં ૮૦૫ થી ૮૩૨.-ઈં સં ૧૦૩૮ થી ૧૧૩૭. ઈમામ ઈમન ઓમર.-ઈં સં ૧૨૪૮.-ઈં સં ૧૩૨૫ થી અબદલ હસનઅલી તથા તેના વારસો ઈં સં ૧૪૫૪ સુધી.-ઈં સં ૧૫૦૦ માં ૧૬૦૦૦ વાર પાણીની નેહર.-૧૫૦૩ માં પોર્ચુગીઝની એડનમાં મુલાકાત.-ઈં સં ૧૫૧૩. ઈં સં ૧૫૧૬.-ઈં સં ૧૫૧૭.-ઈં સં ૧૫૩૮ એડન ઉપર ટરકીના સુલતાનની ચઢાઈ. ઈં સં ૧૫૫૧-ઈં સં ૧૬૦૮ માં કેપ્ટન શારકી એડનમાં આવ્યો. ઈં સં ૧૬૧૮ માં કેપ્ટન શીલીંગ મોખા બંદર આવ્યો. ઈં સં ૧૬૩૦. ઈં સં ૧૭૩૫ થી ૧૭૫૩. ઈં સં ૧૭૭૧ થી ઈં સં ૧૮૨૭. ઈં સં ૧૮૨૮ થી ૧૮૩૩. ઈં સં ૧૮૩૮ માં મુંબઈ સરકારની ચઢાઈ. એડન અંગ્રેજોએ એ જીત્યું. રાણી વીક્ટોરીઆના રાજ્યમાં મેલવેલું પેહલું સંસ્થાન. ઈં સં ૧૮૫૮ ઈં સં ૧૮૭૨. ઈં સં ૧૮૭૩ ઈં સં ૧૮૭૫. ઈં સં ૧૯૦૫ સુધી.

યમનમાં રાજ્ય.

* હીઝરી સનેની શરૂઆતથી ૧૯૦૫ સુધી.

હીઝરી દશમાં વરસમાં યમનમાં ગડબડ થવાથી, હજરત મહમદ પેગમ્બરે પોતાના સરદાર અલીને ૩૦૦ ઘોડેસ્વાર લશ્કર આપીને હીઝરી સાલ પછી ૧૦ મું વરસ. યમન મોકલી આપ્યો, અને મહમદ પેગમ્બરની સત્તા કબૂલ કરનાર બદન રાજ્યે, પોતાના દેશમાં સુલેહશાંતિ બલવવા પેગમ્બરની મદદ ઘણી ખુશી સાથે કબૂલ રાખી. આ વખતે યમનમાં મુસલમા અને અલ-અસવાદ નામના બે ઈ. સ. ૬૩૨. પેગમ્બરો વચ્ચે હુરીફાઈ ચાલતી હતી, ઈં સં ૬૩૨ માં બદનના મરણ પછી, અલ-અસવાદ પેગમ્બરે રાજ્ય સત્તા પોતાના હાથમાં લીધી. પણ મહમદના દોસ્તોએ તેને થોડા વખતમાં મારી નાંખ્યો. મુસલમા ત્યાર પછી રાજ્યનો ઘણી થયો, પણ મહમદના વારસ અબુબકરે ખાલીદ નામના માણસને મોકલી મુસલમાને હરાવ્યો.

* Capt. F. M. Hunter's An Account of the British Settlement of Aden in Arabia pages, 161 to 171.

થોડા વખત પછી અકરામા અણુ સાહાલે એડનની મુલાકાત કીધી,
 ઈ. સં ૭૪૯. અને તેની હાજરીથી કેટલાએક બળવાખોર માણસો,
 જેઓ હીમાધરાષ્ટ લોકોને બંડ કરવાને ઉશ્કેરણી કરતા
 હતા, તેઓને યમનમાંથી નહાસવું પડ્યું. અલીના મરણ પછી યમન
 દેશ, ઉમાયા વંશના રાજા કેલીફસના હાથમાં ગયો અને તેમના
 હાથમાં ઈ. સં ૭૪૯ સુધી રહ્યો. ત્યાર પછી તે અબ્બાસીદસના
 હાથમાં ગયો. તે વખતે દાઉદ ઇબ્ન અબ્દલ-મજીદને એડનનો સુબો
 નીમવામાં આવ્યો હતો.

ઈ. સં ૯૦૫ માં યમન “કારામાષ્ટ” ખલીફોની હુકમત હેઠળ
 આવ્યું, અને ૯૩૨ માં યમનના રાજાઓએ સ્વતંત્ર
 ઈ. સં ૯૦૫ થી ૯૩૨. થઈ, તેની સત્તાને નાકબૂલ કરી ઇમામનું નામ ધારણ
 કરી, રાજ્યની સત્તા પોતાના હાથમાં લીધી. આ
 વંશનો પહેલો રાજા અસદ ઇબ્ન યક્રુર હતો.

ઈ. સં ૧૦૩૮ માં ઝાહીર અયા નામના રાજાના હાથમાં આપણને
 ઈ. સં ૧૦૩૮ થી ૧૧૩૭. ઇમામ ઇબ્ન આમર. એડન માલૂમ પડે છે, તેણે સાહલી નામના સરદારને
 એડનનો સુબો નીમ્યો, પણ લાહજના સરદાર ઇબ્ન
 આમરે એકાએક એડન ઉપર હુમલો કર્યો અને
 એડન જીતી લઈ સાહલી સુબાને મારી નાખ્યો. આ
 પ્રમાણે એડન ઈ. સં ૧૧૩૭ સુધી ઇબ્ન આમર અને
 તેના વારસોના હાથમાં રહ્યું, તે પછી એલાલ ઇબ્ન ચારી
 મહમદ નામના રાજાએ હુમલો કરી એડન જીતી લીધું. પણ તેજ વર-
 સમાં ઉપર જણાવેલા રાજાના હાથમાંથી એડનને સાબા નામના ઇબ્ન
 આમરના વારસે જીતી લીધું. આ પછી તે વખતના ઇમામના હાથમાંથી
 સુલતાન અલ મનસુર હાતીમ, કે જે તેનો એક હરીફ હતો, તેણે એડન
 દગા ફટકાથી પોતાના કબજામાં લીધું.

ત્યાર પછી તેના વારસોના હાથમાં એડનની રાજ્ય સત્તા ઈ. સં
 ઈ. સં ૧૨૪૯. ૧૨૪૯ સુધી રહી, જે વરસમાં ઇમામ મઝફર સમ-
 સોલિદીને તેમને હાંકી કાઢી, એડનને પોતાના કબજામાં
 લીધું. આ પછી થોડાં વરસો સુધી એડનમાં ભારે અશાંતી, અને
 લડાઈ થતી આપણે જોઈએ છીએ અને આખરે ઈ. સં ૧૩૨૫ ની

ઈ૦ સ૦ ૧૩૨૫ થી
અખદલ હસનઅલી
તથા તેના વારસો
ઈ૦ સ૦ ૧૪૫૪
સુધી.

સાલમાં એડન અખદલ હસનઅલી નામના ઇમામના હાથમાં આવ્યું. ઇ૦ સ૦ ૧૪૫૪ સુધી આ ઇમામના વારસોએ રાજ્ય કર્યું, ચારપછી એ ભાઈઓએ એડન તેઓના હાથમાંથી છીનવી લીધું અને તેઓમાંનો એક મલીકઅલી ઇમામ ગાદી ઉપર બેઠો, તેના ભત્રીજા અખદલ વાહુએ ખીર-

મહેરથી એડન સુધી પાણી લઈ જવાની નેહર બંધાવી હતી,

ઈ૦ સ૦ ૧૫૦૦
માં ૧૬૦૦૦ વાર
પાણીની નેહર.

આ નેહરનો માગ આસરે ૧૬૦૦૦ વાર લાંબો હતો, તેનાં ખંડીએરો હાલ પણ નજરે પડે છે, આ બનાવ ઇ૦ સ૦ ૧૫૦૦ માં બન્યો. ૧૪ માં સૈકાની આખેરીએ પોર્ચુગીઝ લોકો દુનીયાના આ ભાગ

ઉપર દરીઆઈ મુસાફરીએ નીકળ્યા, અને ઇ૦ સ૦ ૧૫૦૩ માં એડ-

૧૫૦૩ માં પોર્ચુ-
ગીઝની એડનમાં
મુલાકાત.

નની મુલાકાત હુડો વીકો ડી વારથેમાં નામના પોર્ચુગીઝે લીધી હતી. તેણે એડનનો જે હેવાલ લખ્યો છે, તે અર્જસ્ટાનના ઇતિહાસ સાથે મળતો આવે છે.

ઈ૦ સ૦ ૧૫૧૩ માં અલફન્સો અલબુકર્ક નામનો પોર્ચુગીઝ સરદાર મુસલમાનોની વિરૂધ્ધ, એખીસીન્યનોને મદદ કરવાને રાતા સમુદ્રમાં આવ્યો હતો, તેના ઉપર રાજા ઇમન્યુઅલે, એડનનો કીલ્લો એકાએક હલ્લો કરી જીતી લેવાનું ટ્હોમત મૂક્યું હતું. તેઓ ઇ૦ સ૦ ૧૫૧૩ ની ફેબ્રુઆરીની ૧૮ મી તારીખે, હિંદુસ્તાનથી ૧૭૦૦ પોર્ચુગીઝ અને ૮૦૦ હિંદી ખલાસીઓ સાથે નીકળ્યા હતા. ઇસ્ટરની સાંજે તેઓ એડનમાં આવ્યા અને ખીજ સવારે નીસરણીઓ લઈ તે લશ્કર કીનારા ઉપર ઉતર્યું, તેઓ કિલ્લાનો એક બહારનો ભાગ જીતી લેવા શક્તીવાન થયા, અને ચાર દિવસના ઘેરા પછી તેઓને પાછું હાથે પડ્યું, અને બારામાંના વહાણોને બાળી નાખી તથા લૂટી લઈ અલબુર્ક પાછો રાતા સમુદ્રને રસ્તે ઉપડી ગયો. તે પહેલાં મોખા શહેરમાં ઉતર્યો, અને ત્યાંના હબસી ખ્રીસ્તીઓ સાથે, મુસલમાનોની વિરૂધ્ધમાં, મળી જવાને કાશેશ કરી, પણ તેમાં નહીં ફાવવાથી, તે “કામરાન”ના ટાપુમાં ગયો, અને ત્યાં શિયાળો પસાર કરવાનો ઠરાવ કર્યો. એડનના સુબા અમીર મોરબનના બહાદુર બંચાવ છતાં, આ હુમલાથી યમનના વતનીઓને ઘણીજ ધાસ્તી લાગી.

૪૦ સં ૧૫૧૬ માં ઇજ્જતના સુલતાન કન્સુ-અલ-ધુરીના એક
 ૪૦ સં ૧૫૧૬. અમલદાર સુલેમાને એડન ઉપર હુમલો કર્યો, પણ ભારે
 નુકસાન સાથે તેને પાછું હટવું પડ્યું.

ત્યાર પછી તેજ વરસમાં રાષ્ટ્ર સોલમાન તરફથી એડનના કિલ્લાને
 નુકસાન પહોંચેલું હોવાથી, જ્યારે લોરેઝ ડી આબરગરીયા નામનો
 પોર્ચુગીઝ સરદાર એડનમાં આવી લાગ્યો, ત્યારે એડનની આવીઓ
 પોર્ચુગીઝ લોકને આપવા માગી, પણ પોર્ચુગીઝ લોકોએ એડનનો
 ખરેખરો કબ્જો લીધો નહિ. પાછળથી લોરેઝના આવવા પછી, કિલ્લાનું
 સમારકામ પુરું થયું, એટલે અમીર મારજનને તે શહેર તેના કબજામાં
 સોંપવા ના પાડી.

આસરે ૧૫૧૭ માં જ્યારે ઇજ્જતમાંથી મામલુક રાજાઓની સત્તા
 નાશ થઈ, ત્યારે, ટર્કીના સુલતાન સલીમ પહેલાએ
 ૪૦ સં ૧૫૧૭. એડન જીતી લેવાની યુક્તિઓ રચવા માંડી, કારણ કે તે
 ધારતો હતો કે એડન એક સુંદર બાઈ ધરાવે છે, તેથી
 પોર્ચુગીઝ લોકોની સામે હિંદુસ્તાનમાં મોકલવાની સઘળી
 ચઢાઈઓ એડન બંદરથી થઈ શકશે, પણ આ યોજના તેના
 છોકરા સોલમાનને અમલમાં લાવવાને સોંપવામાં આવી, અને રાષ્ટ્ર
 સોલમાન, જે આ વખતે ધરડો થયો હતો તેને ચઢાઈ લઈ જવા

૪૦ સં ૧૫૩૮ કહેવામાં આવ્યું. ૧૫૩૮ ના આગસ્ટ મહિનામાં તે
 એડન ઉપર ટર્કીના સુલતાનની યાત્રા કરી. એડન પહોંચ્યો, અને ત્યાંના સુલતાન, જેનું નામ
 ઇમર બીન દાઉદ હતું, તેને પાશા સોલમાન મારફતે ટર્કીના મહાન રાજાને શરણ થવા હુકમ કરવામાં આવ્યો,

જ્યારે તે સુલતાન સોલમાનના વહાણ ઉપર આવ્યો કે તરત દગાથી
 તેને પકડી મારી નાંખવામાં આવ્યો. આ પહેલાં માંદગીનાં બહાનાંથી
 બીજાણા ઉપર સુવાડી ઘણા સીપાઈઓને એડનમાં મોકલવામાં આવ્યા
 હતા, અને તેઓએ પોતાનું રહેઠાણ શહેરમાં લીધું હતું. જ્યારે એડનના
 સુલતાનને મારી નાંખવામાં આવ્યો ત્યારે આ સીપાઈઓએ પોતાના
 રહેઠાણોમાંથી નીકળી એડન લઈ લીધું, ત્યારબાદ સોલમાન હિંદુસ્તાનની
 મુસાફરીએ ચાલ્યો, પણ ગોઆ આગળ તે હારી ગયો જેથી ૫ મી
 ડીસેમ્બરે એડનમાં પાછો ફર્યો, અને ૫૦૦ સીપાઈઓ તથા નાની મોટી
 થોડી તોપો બંદર ઉપર ઉતારી. આ વખતે મોખા અને ઝેબીદ તેને

શરણ થયાં, તેથી અર્જસ્તાનના આખા કિનારાનાં શહેરોએ સૌલમાન સુંદરની સત્તા કબ્જા કરી, અને આ પ્રમાણે તેનાં લશ્કરે યમનનો કબ્જો લીધો, ઇ. સ. ૧૫૩૯.

ઇ. સ. ૧૫૫૧ ના વરસની થોડો વખત અગાઉ એડનના રહેવા-
સીઓએ બંડ ઉઠાવ્યું અને એડન પોરચુગીઝ લોકોના
ઇ. સ. ૧૫૫૧ હાથમાં સોંપ્યું, પણ તેઓના હાથમાંથી ઇજીપ્ટના સુબા
પેરી પાશાએ પાછું એડન જીતી લીધું અને એક સારી
સંખ્યાના લશ્કરને સર્વ સાધનો સહીત એડનના રક્ષણ માટે મોકલ્યું.

ઇ. સ. ૧૬૦૯ માં ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીના વહાણ “એસેનશન”
માં કેપ્ટન શારકીએ એડનની મુલાકાત લીધી, પહેલાં તો
તેની સારી માવજત કરવામાં આવી, પણ પાછળથી જ્યાં
ઇ. સ. ૧૬૦૯માં કેપ્ટન શારકી એડનમાં આવ્યો.
એડનના સુબાએ લીધો ત્યાં સુધી તેને કેદ રાખવામાં
આવ્યો, છ અઠવાડીયા પછી તેને છોડવામાં આવ્યો,
પણ જ્યાં સુધી ૨૦૦૦ ડાલરની રકમ આપવામાં આવે ત્યાં સુધી
તેના જે સાથીઓને રોકવામાં આવ્યા હતા, પણ અંગ્રેજોએ આ રકમ
આપવા ના પાડી, તે ઉપરથી તે જે અંગ્રેજોને સુનામાં પાશા આગળ
મોકલવામાં આવ્યા. કેપ્ટન શારકી ત્યાર પછી મોખા આગળ આવ્યો
જે તે વેલા હિંદુસ્તાન અને ઇજીપ્ટ વચ્ચેના વેપારનું એક મોટું મથક
હતું. તુરકી સુબો ઉમદા વિચારતો અને ન્યાયી સરદાર હતો અને તેથી
પરદેશીઓને વગર હરકતે વેપાર કરવાની રજા આપી. તે પછીના
વરસમાં ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપની તરફથી એડમીરલ સર હેનરી મીડલટન-
ને વેપાર કરવા મોકલવામાં આવ્યો હતો. તે ૧૦ મી નવેમ્બરે એડનમાં
આવ્યો, તે વખતે યક્ષ પાશા એડનમાં સુબો હતો. અહીંથી સર હેનરી
મોખા બંદર ઉપર ગયો. બન્ને બંદર ઉપર તેઓને છેતરવામાં આવ્યા,
પણ ૧૬૧૨ માં જ્યારે કેપ્ટન સારીસે મોખાની મુલાકાત લીધી, ત્યારે
તેને ઠીક આવકાર આપવામાં આવ્યો અને ત્યાંના સુબા તેમજ મુખ્ય
શહેરીઓએ વિનતી કરી, કે સર હેનરી મીડલટનની સાથે ચલાવેલી
આગલા સુબાની નાપસંદ વર્તણૂકને ભૂલી જવી. જે વરસ પછી, ડચ
ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપની તરફથી વન ડન બ્રાકે એડનની મુલાકાત
લીધી હતી અને તેને પણ સારો આવકાર મળ્યો હતો, પણ તેને પછ-

વાડેથી ખબર મળી કે શહેરના વેપારીઓ તેના તરફ અદેખાઈથી જુએછે, માટે તેણે એડન છોડી જવું. ત્યારબાદ તે “શેહર” મુલક આગળ ગયો, અને ત્યાં કોઈ સ્થાપવાને શક્તિમાન થયો. ત્યારપછી તેણે મોખાની મુલાકાત લીધી, પણ યમનનો પાશા ડચ લોકોનું આવાગમન ધિક્કારની નજરથી જોતો હતો, તેથી તેને હિંદુસ્તાન પાછું ફરવું પડ્યું.

૪૦ સં ૧૬૧૮ માં સર ટોમસ રો જે મોગલ શહેર-શાહને ત્યાં એલચી તરીકે આવ્યો હતો તેની ઇચ્છાથી **કંપટન શીલીંગ મોખા ખંદર** આવ્યો, અને ત્યાં પોતાની કોઈ સ્થાપવાની પરવાનગી મેળવવા શક્તિવાન થયો.

૪૦ સં ૧૬૧૮
માં કંપટન શીલી-
ંગ મોખા ખંદર
આવ્યો.

૪૦ સં ૧૬૩૦ માં તુર્કી લોકોને યમન છોડવાની ફરજ પડી, પાછો યમન દેશ ઇમામ રાજાઓના હાથમાં આવ્યો, અને મહમદ પેગમ્બરના જમાઇ અલીના વંશના એક રાજાને ગાદી મળી. આ વખતે એડન પણ આ રાજાના હાથમાં ગયું હોય એમ લાગે છે, કારણ કે ફ્રેંચ લોકોએ ૪૦ સં ૧૭૦૮ માં મુલાકાત લીધી હતી અને તેઓ પોતાના વર્ણનમાં લખે છે કે એડન ઇમામ-અલ-માહદીના હાથમાં હતું.

૪૦ સં ૧૭૩૫ માં લાહુજનો સુલતાન અબ્દાલી, કે જે ઇમામથી તદ્દન સ્વતંત્ર હતો, તેણે પહેલાં એડન જીતી લીધું. ૪૦ સં ૧૭૩૫ થી ૧૭૫૩. પણ તેના જીલ્લામાં અને નિર્દયતાથી એડન ખંદરની ઘણી ખરાબ હાલત થઈ. ૪૦ સં ૧૭૪૨ માં તેને મારી નાખવામાં આવ્યો, તેની પછી તેનો છોકરો અબ્દુલ કરીમ ગાદીએ આવ્યો. તે એક ડાહ્યો અને ઉદાર રાજા હતો. ૧૭૫૩ માં અબ્દલ-રાય, હજારીયાના બહાદુર સરદારે એડન ઉપર હુમલો કર્યો, પણ તેને લાંચ આપી મનાવી લીધો પણ તેજ વરસમાં અબ્દુલ કરીમ ગુજરી ગયો, તેની પછી તેનો છોકરો અબ્દલ-હાદી ગાદીએ આવ્યો.

૪૦ સં ૧૭૭૧ માં એડન ઉપર, અઝાઇખી જાતના સરદાર, અઝાખ માખીએ હલ્લો કર્યો અને બે દિવસ સુધી એડન તેના હાથમાં રહ્યું. પણ ચાર પછી તેને હાંકી કાઢવામાં આવ્યો. ૪૦ સં ૧૭૭૧ થી ૧૮૨૭. અબ્દલ-હાદી પછી તેનો ભાઈ ફાદલ એડનનો રાજા થયો, પણ તે ૪૦ સં ૧૭૯૨ માં મરણ પામ્યો. તેની પછી તેનો બીજો ભાઈ આહમદ ગાદીએ આવ્યો, જેના વખતમાં ૪૦ સં

૧૮૦૯ માં મિં સૌદરે એડનની મુલાકાત લીધી હતી, અને તેજ પ્રમાણે ઇ. સં ૧૮૨૦ માં ઇન્ડીયન નેવીના કેપ્ટન હેન્સ પણ એડનમાં આવ્યા હતા. ઇ. સં ૧૮૦૨ માં સર કોમ પોપહેમે એડનના સરદાર સાથે મિત્રતા અને વેપારના એકસંપ માટે સુલેહના કાલકરાર કર્યા હતા. આ સરદાર ૧૮૨૭ માં મરણ પામ્યો. તેની પછી તેનો ભત્રીજો મોહસીન ખીન ફાધલ સત્તા ઉપર આવ્યો, પણ તે કપટી, લોભી અને નિર્દય રાજા હતો.

ઇ. સં ૧૮૨૯ માં ઇંગ્લાંડની રાજ્યસભાએ, એડનને એક કોલસા

લેવાનું મથક કરવાને વિચાર કર્યો, પણ મળુરો ન મળવાની મુશ્કેલીને લીધે, તે વિચાર તુરત છોડી દેવો પડ્યો. ઇ. સં ૧૮૩૩ માં તુરકી ખીલમાસે એડનનો

કબજો લેવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેના એલચીને મારી નાખવામાં આવ્યા; કેપ્ટન હેન્સે ઇ. સં ૧૮૩૫ માં પાછી એડનની મુલાકાત લીધી, તે પછીના વરસમાં ફાદલાલી લોકોએ એડન ઉપર હુમલો કર્યો અને શહેરને કબજે કર્યું. એડનના ખરાબા ઉપર ભાગી ગયેલા એક બગલાના ખલાસી અને ઉતારઓ ઉપર જે જુલમાટ એડનમાં ગુજારવામાં આવ્યો, તેને લીધે મુબઇની સરકાર તરફથી એડન જીતી

લેવા એક ચઢાઇ મોકલવામાં આવી અને ઇ. સં ૧૮૩૮ ના જાનેવારી માસમાં કેપ્ટન હેન્સે એડનનો કબજો લીધો. સુલતાનના છોકરાની કપટ ભરેલી વર્તણૂકને લીધે કેપ્ટન હેન્સને પાછું ફરવું પડ્યું,

પણ અંગ્રેજ સરકારની પરવાનગી મેળવી અકટોબરમાં તે પાછો એડન આવ્યો. અંતે એડનના બંદર ઉપર તોપનો મારો ચલાવી એડન જીતી લીધું. ઇ. સં ૧૮૩૯ નાં જાનેવારી મહિનામાં મેજર બેલીની સરદારી હેઠળ ૩૦૦ ગોરૂ તથા ૪૦૦ દેશી મલી ૭૦૦ માણસોનાં એક લશ્કરે એડન ઉપર હુમલો કરી એડન શહેરને કબજે કર્યું. અંગ્રેજ સરકારના ૧૫ માણસો માર્યા ગયાં, અને આરબ લોકોનાં ૧૫૦ માણસ

માર્યા ગયાં. આ પ્રમાણે એડન અંગ્રેજ સરકારના હાથમાં આવ્યું, અને આજુબાજુના મુલકોમાં વસ્તી જતો સાથે દોસ્તી ભરેલા કાલકરાર કરવામાં આવ્યા.

જીન મહિનામાં સુલતાનને ૫૪૧ જર્મન કાઉનનો પહેલો પગાર મળ્યો, અને જ્યાં સુધી તે નિમકહલાલ રહે ત્યાં સુધી સરકારે તેને દર માસે તે રકમ આપવા કબૂલ કર્યું. અબ્દાલીએ એક બે વખત એડનનો કબજો પાછો લેવા પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ અંગ્રેજોએ તેને હરાવ્યો અને તે અંગ્રેજોને તોળે થયો. આ ઉપરથી ૧૮૪૪ ના ફેબ્રુઆરી

રાણી વીક્ટોરી-
આના રાજ્યમાં
મેલવેલું પહેલું
સંસ્થાન.

મહિનામાં તેનો પગાર ચાલુ કરવામાં આવ્યો. સુલતાન મોહસીન ખીન ફાદલ ઇ. સ. ૧૮૪૭ ના નવેમ્બર માસમાં ગુજરી ગયો, તેની પછી તેનો છોકરો આહમદ ખ્રીટીશ તરફ ઘણીજ નીમકહલાલીથી વર્તતો હતો, તેણે ઇ. સ. ૧૮૪૮ માં એડનની મુલાકાત લીધી, પણ તે ૧૮૪૯ માં કમલાગ્યે મરણ પામ્યો, તેની પછી તેના ભાઈ અલીને તેના ભાઈનો વારસો મળ્યો. તેના ગાદીએ આવવા પછી તુરતજ એક નવી સુલેહ થઈ, તેની તારીખ ૧૮૪૯ નો મે મહિનો છે, અને તેમાં હિંદુસ્તાનના ગવર્નર જનરલ લોર્ડ ડેલહૌસીએ તેજ વરસના ઑક્ટોબરમાં સહી કરી હતી.

આ પછી આબુબાલુના મુલકના લોકોએ અંગ્રેજ સરદારો તથા સીપાઈઓને મારી નાંખવા માંડ્યા અને આવાં નિરદય કામો કરી તેઓ અબ્દાલી અને ફદલાલી લોકોના આશ્રયમાં જઈ રહેતા હતા, તેથી સુલતાનનો પગાર અટકાવવામાં આવ્યો હતો, પણ ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં અંગ્રેજ લોકો આવા હુમલાથી તદ્દન વિમુક્ત થયા. ૧૮૫૭ નાં વરસની શરૂઆતમાં ફદલાલીએ અંગ્રેજોની સાથે કોલકરાર કર્યા કે અંગ્રેજ સરદારો અને સીપાઈઓને મારી નાંખનારા સર્વે લોકોને પોતાના આશરાથી દુર કરવા અને તેની પ્રજાને રસ્તા ઉપર છુટકાટ ચલાવવાની સખ્ત મનાઈ કરવી. અકરાખી પણ તુરતજ શરણે થયો અને સુલેહ કરી, તોપણ સુલતાન અલી, જે અબ્દાલીનો વારસ હતો તે ઘણો જીલમ કરતો હતો. શેખ ઓથમાન ગામનો એક કુવો જેના ઉપર અંગ્રેજ પ્રજા પોતાના પાણીને વાસ્તે ઘણો મોટો આધાર રાખતી હતી, તેના ઉપર તેણે કર નાંખ્યો, પણ મુબઇ સરકારે તેની સખ્ત રીતે ખખર લીધી, અને આખરે આ બાબતનો છેડો આવ્યો.

ઇ. સ. ૧૮૫૮ ના જાન્યુઆરી મહિનામાં સુલતાન અલીએ અંગ્રેજ સરકારને એક કાગળ લખ્યો કે જ્યાં સુધી અંગ્રેજ સરકાર ખરાબર શુધ્ધિમાં આવે ત્યાં સુધી હું અંગ્રેજોને મારા દેશમાં આવવા દઈશ નહિ. ફેબ્રુઆરી મહિનામાં

ત્રણ લુટ થઇ, વળી થોડા દિવસ પછી એવી એક ક્રિયા થઇ કે અબદાલીએ કોરીનો થોડો એક માલ, જે અંગ્રેજોની માલેકીનો હતો, તેના ઉપર લુટ ચલાવી હતી. આ ઉપરથી તેની સાથે સઘળો વ્યવહાર બંધ કરવામાં આવ્યો અને તેનું લવાજમ પણ બંધ થયું. માર્ચ મહિનામાં સુલતાને શેખ આથમાનનું ગામડું પોતાના કબજામાં લીધું, જ્યાં તેણે કુવાને પુરી નાંખ્યો અને બીજાં કર્પીણ કામો કર્યાં. આ ઉપરથી અંગ્રેજ સરકારે તેના ઉપર ક્રીગેડીઅર કોગલનની સરદારી હેઠલ એક ચઢાઇ મોકળી, જેણે પહેલાં શેખ આથમાનનું ગામડું જીતી લઇ સુલતાનને કબજે કર્યો. થોડા વખત પછી ફદલલી સુલતાન આહમદ બીન અબદલ્લા પણ ઘણોજ મગરૂબ થઇ લુટફાટ ચલાવવા લાગ્યો. આ ઉપરથી તેના ફદલ દેશ ઉપર કરનલ વુલકોમની સરદારી હેઠલ ચઢાઇ મોકલવામાં આવી. આ ચઢાઇ એ ફદલ દેશમાં દાખલ થઇ, ત્યાંના બે ત્રણ ગામડાંનો નાશ કર્યો અને અંતે ફદલ સુલતાને અંગ્રેજો સાથે ૧૮૬૭ માં સલાહ કરી કે તે કોઇ દિવસ પણ લુટ ચલાવશે નહિ. આ સુલેહની જાળવણી માટે તેણે અંગ્રેજોને એક જામીન આપ્યો.

ઇ. સ. ૧૮૬૮ માં અંગ્રેજ સરકારે એડનનો પશ્ચિમ તરફનો ઇ. સ. ૧૮૬૮ લીટલ એડનનો ભાગ ખરીદી લીધો. આ પ્રમાણે નાનું એડન અંગ્રેજોના હાથમાં આવ્યું.

ઇ. સ. ૧૮૭૨ ની સાલની આખેરીએ, યમનમાં તુર્કી લોકોએ જે જીતો મેળવી હતી, તેની અસરે એડનની આજુબાજુના ઇ. સ. ૧૮૭૨. જુના મુલકોમાં જણાતી હતી. તુર્કી અમલદારોએ એડનની આજુબાજુના મુલકોની જતોને વશ કરી લેવાને કોશિષ કરી, પણ હૈશાબી નામના માત્ર એકજ શેખે તેમની માગણી કબૂલ રાખી. પણ અંગ્રેજ સરકાર તરફથી જ્યારે એક મોટું લશ્કર મોકલવામાં આવ્યું ત્યારે તુર્કી લશ્કર ડીસેમ્બર મહિનામાં પાછું ફર્યું, અને અબદલ્લા મોહસીન, તેનો છોકરો અને તેનો ભાઇ અંગ્રેજને શરણ થયા, તેઓને કેદીની હાલતમાં એડન મોકલવામાં આવ્યા. અંગ્રેજ લશ્કર જૈદા તરફ કુચ કરી ગયું, પણ હૈશાબી નહાશી ગયો અને જૈદાનું પરગણું લાહેજના સુલતાનને આપવામાં આવ્યું, આ પછી

લશ્કર પાછું એડન આવ્યું. પાછળથી હૈશાબી શેખ નામે અલી ખીન માની, અંગ્રેજ રેસીડેન્ટને શરણે થયો, જેથી તેને માફી બખશી.

આલીનો અમીર તુર્કી લોકો પાસેથી નહાસી ગયો, પણ તેના દેશની ગાદી એક ખીને શખ્સ પચાવી પડ્યો હતો, તેને આલી હરાવી શક્યો નહિ.

અલાવી એકદમ અંગ્રેજો સાથે મિત્રાચારીભરેલી વર્તણૂક ચલાવવા લાગ્યો, તેનો છોકરો, કે જે તુર્કી લોકોના હાથમાં જામીન માટે કેદી હતો, તેને અંગ્રેજ લોકોની ભલામણથી છોડી દેવામાં આવ્યો.

૪૦ સં ૧૮૭૩ ની વેપારની મોસમ ઉઘડતાં ઇજીપ્શીયન લોકોએ

અરબરા શહેર જીતી લીધું, ત્યાંથી લશ્કરને માટે ધી ઇ. સં ૧૮૭૩ અને કાપવા માટે જાનવરોનો મોટો જથ્થો એડનમાં આવતો હતો પણ વરસની આખેરી સુધી તે માલ મોકલવામાં અને મંગાવવામાં કાંઈ પણ અડચણ પડી નહિ.

ગાદી પચાવી પાડનાર મહમદ મશાદ, હજી પણ અમીરના પરગણા

ઉપર રાજ્ય ચલાવતો હતો. સોમાલી લોકો સાથે ૪૦ સં ૧૮૭૪ ૧૮૨૭ અને ૧૮૫૬ માં જે કોલકરારો થયા હતા તેથી ઉલટું, ઇજીપ્શીયનોએ સોમાલી દેશના કીનારા ઉપર

આવેલું બુલહારનું બંદર અંગ્રેજો સામે એક વરસ સુધી બંધ રાખ્યું, અને ૪૦ સં ૧૮૭૬ ની શરૂઆતમાં કે જ્યારે વેપારની મોસમ પુરી થઈ ત્યારે અંગ્રેજોની ઇજ્જતના ખેદીવ ઉપરની વારંવારની અરજીઓ ઉપરથી, તે બંદર ખુલ્લું મુકવામાં આવ્યું. આજ વરસની અધવચમાં મહમદ મશાદ નહાસી ગયો, પણ એડન તેમજ તેની આસપાસના મુલકને આથી ખલલ પહોંચી નહિ, અને કાફલાનો રસ્તો ઉઘાડો રહ્યો.

આ વરસમાં ફદલ સુલતાન અને યફ્ઝનો સરદાર પણ નાઝા નદીના પાણીને માટે અંગ્રેજોને જે પૈસાની રકમ ભરવાની હતી તે બાબતમાં સમજુતી ઉપર આવ્યા, જેથી એ બાબદનો પણ નીકાલ થઈ ગયો. ૪૦ સં ૧૮૭૬ ની સાલમાં અકરાબી અને અબદાલી સાથે એક એવી ગોઠવણ થઈ, કે સુલતાનની મરજી વિરૂદ્ધ તેઓ કોઈ બીજી જાતને આશરો આપશે નહિ.

૪૦ સં ૧૮૬૯ ની ૧૭ મી નવેમ્બરે સુએઝ કેનાલ ખુલ્લી મુકી. ૪૦ સં ૧૮૭૨ એડનની પશ્ચિમે આવેલું લીટલ એડન અંગ્રેજ સરકારે ખરીદી કીધું.

- ૪૦ સં ૧૮૮૩ બારાંની ઉત્તર સીમાએ આવેલો જમીનનો ટુકડો અંગ્રેજ સરકારે ખરીદી લીધો.
- ૪૦ સં ૧૮૮૪ ઉપલી જમીનના ટુકડા ઉપર શેખ ઉસમાનનું ગામ અંગ્રેજ સરકારે વસાવ્યું.
- ૪૦ સં ૧૮૮૫ સોમાલી લેંડ ઉપર અંગ્રેજ રક્ષણ થયું.
- ૪૦ સં ૧૯૦૧ માં અંગ્રેજ સરકારે પોતાના આરબ પાડોશીઓને તુરકીના જુલમાતમાંથી બચાવવાને જુલાઈ ૧૯૦૧ માં એક લશ્કર મોકલી સુલેહ જાળવી તથા તુરકી સરહદ નક્કી કરવાને એક બાઉન્ડરી કમીશન નીમ્યું, જેણે પોતાનું મથક ડીઘાલા પસંદ કરી રક્ષણ અર્થે એક નાની લશ્કરી ટુકડી રાખી.
- ૪૦ સં ૧૯૦૧ મેડ મુદ્દાને શીક્ષા કરવા અંગ્રેજ સરદારી હેઠળ મોકલેલું સોમાલી લશ્કર.
- ૪૦ સં ૧૯૦૨ અડરબ આગળ હોશખી મુલકમાં તુરકી લશ્કરે એક કીલ્લો લીધો, જેને અંગ્રેજ લશ્કરે હાંકી કાઢ્યા.
- ૪૦ સં ૧૯૦૪ માં બાઉન્ડરી કમીશનના કામમાં ઉપલી યક્ષાઈ તથા ક્રાતેખી જાતોએ હરકત કીધાથી લાંબે વખતે પુરું થયું.
- ૪૦ સં ૧૯૦૫ યમનમાં દુકાળ પડ્યો તથા ઇમામ તુરકી જુસરી ફેંકી દેવા નીકળ્યો જેથી અંદરના મુલકનાં વેપારને ઘણી અડચણ નડી.

પ્રકરણ ૫ મું.

દેશી લોકની વસ્તી—મરકી—પારસી વસ્તીની ગણતરી.

યુરોપીઅનો. અંગ્રેજ પેહડીઆની ગેરહાજરી. આરબોની વસ્તી.

વસ્તી. (ભાગ ૧ લો)

એડનના દેશી લોકોની વસ્તી જ્યારે એડન અંગ્રેજ સરકારના હાથ હેઠલ આવ્યું ત્યારે ફક્ત ૬૦૦૦ માણસોની વસ્તી હતી, જે વધતાં વધતાં નીચે મુજબ થઈ છે.

વસ્તી.

૬૦૦૦ સને ૧૮૩૯

૧૫૦૦૦ ,, ૧૮૪૨

૨૦૦૦૦ ,, ૧૮૫૬ જાનેવારી તા. ૧ લી જેમાં ૬૧ પારસી.

૨૩૦૦૦ ,, ૧૮૭૨ જેમાં ૧૨૧ પારસીઓ છે.

૩૫૦૦૦ ,, ૧૮૮૫

૪૨૭૩૪ ,, ૧૮૯૧ ફેબ્રુઆરી તા. ૨૬ મી જેમાં ૩૧૮ પારસી.

૩૯૯૮૬ ,, ૧૯૦૧ માર્ચ તા. ૩૧ મી જેમાં ૩૨૮ પારસી.

સને ૧૯૦૧

૨૭,૧૩૨ પુરૂષ. જેમાં ૨૫૪ પારસી.

૧૨,૮૫૪ સ્ત્રી. ,, ૭૪ ,,

૩૯,૯૮૬ એકંદર ૩૨૮ પારસી.

મરકી—

૪૦ સ. ૧૯૦૦ ના સાલમાં મરકીનો રોગ ફાટી નીકલેલો હોવાથી વસ્તી ઓછી થઈ હતી.

તા. ૨૨ મી ફેબ્રુઆરીથી તા. ૬ ટી જુલાઈ ૧૯૦૦ સુધી મરકીનો રોગ જારી રહ્યો હતો, જે અરસામાં ૨૦૦ મરણો નીપજ્યાં હતાં અને પુષ્કળ સોમાલીઓ તથા આરબો પોતાને વતન નહાશી ગયા હતા.

“ અહેવાલે એડન,”

૧૨૫

ઇં સં ૧૯૦૧ ના સાલમાં લેવાયલી વસ્તીની છેલ્લી ગણતરી મુજબ તેની આગલ લેવાયલી ગણતરી કરતાં એડનની વસ્તીમાં ૨૭૦૦ માણસોનો ઘટાડો માલમ પડ્યો હતો.

ઇં સં ૧૯૦૦ ના વરસમાં ફાટી નીકલેલી મરકીને લીધે સંખ્યા-બંધ માણસો મરણ પામ્યાં હતાં તથા ધાસ્તીને લીધે પોતાને વતન નાસી ગયાં હતાં.

સને ૧૯૦૧ ના વરસની ગણતરી.

					વસતી.
ફેતર	૧૭,૫૨૪
મઅલલા	૧,૭૬૨
હોદબૃફ	૨,૧૩૫
તવાઈ સ્ટીમર પોઈન્ટ			૪,૫૩૭
કેનટોનમેન્ટ	}	સીવીલ	૨૭૨
		લશકરી	૪,૦૭૧
					<hr/>
આખી દ્વીપકલ્પની વસ્તી					૩૦,૩૦૧
શેખ ઉસમાન	૬,૯૪૮
બંદર	૨,૯૧૬
					<hr/>
સઘલી એડન સંસ્થાનની વસ્તી					૪૦,૧૬૫
					<hr/>

એડનમાં પારસી વસ્તી.

૧૨૬

ગણતરી ઇસ્વી સને.

ગણતરી ઇસ્વી સને.

૧૮૭૨.							૧૮૮૧								
				સામટી સંખ્યા.			૦-૬		૬-૧૫		૧૫ થી વધુ		સામટા.		સામટી. સંખ્યા.
				પુરૂષ.	સ્ત્રી.	અન્ને જાતી.	પુરૂષ.	સ્ત્રી.	પુરૂષ.	સ્ત્રી.	પુરૂષ.	સ્ત્રી.	પુરૂષ.	સ્ત્રી.	અન્ને જાતી.
કુમારા	૧૭	૧૯	૧૫	૧૫	૨૫	...	૫૭	૩૪	૯૧
પરણેલા	૧	૧૦૦	૩૨	૧૦૦	૩૩	૧૩૩	૧૩૩
રંડાયલા	૭	૫	૭	૫	૧૨	૧૨
સામટા...				૯૩	૨૮	૧૨૧	૧૭	૧૯	૧૫	૧૬	૧૩૨	૩૭	૧૬૪	૭૨	૨૩૬

સ્થાનાર—સો. ખ. ગાંધી.

એડનમાં પારસી વસ્તી.

ગણતરી ઇસ્વી સને.

૧૮૯૧									૧૯૦૧								
૦-૬		૬-૧૫		૧૫ થી વધુ.		સામટા		સામટી સંખ્યા.	૦-૬		૬-૧૫		૧૫ થી વધુ.		સામટા		સામટી સંખ્યા.
પુરૂષ.	સ્ત્રી.	પુરૂષ.	સ્ત્રી.	પુરૂષ.	સ્ત્રી.	પુરૂષ.	સ્ત્રી.	બંને જાતી.	પુરૂષ.	સ્ત્રી.	પુરૂષ.	સ્ત્રી.	પુરૂષ.	સ્ત્રી.	પુરૂષ.	સ્ત્રી.	બંને જાતી.
૧૨	૧૧	૨૮	૨૨	૪૮	૪	૮૮	૩૭	૧૨૫	૧૭	૧૪	૧૯	૧૬	૬૯	૫	૧૦૫	૩૫	૧૪૦
...	૧૩૮	૪૦	૧૩૮	૪૦	૧૭૮	૧૩૭	૩૪	૧૩૭	૩૪	૧૭૧
...	૮	૭	૮	૭	૧૫	૧૨	૫	૧૨	૫	૧૭
૧૨	૧૧	૨૮	૨૨	૧૯૪	૫૧	૨૩૪	૮૪	૩૧૮	૧૭	૧૪	૧૯	૧૬	૨૧૮	૪૪	૨૫૪	૭૪	૩૨૮

“અહિવાસે એડન.”

૧૨૭

વસતી એકાદમાં બે લાગમાં બહેન્યાઈ ગઈ છે.

ઘેરો માણસો.

ગામમાં ૨,૪૧૦ માં ૧૭,૫૨૪

તવાઈમાં ૬૪૫ ,, ૪,૬૫૭

ગામનો છેલો સ્ટીમર પોઈન્ટ અથવા તવાઈથી ૫ મૈલને અંતરે છે.

સ્ટીમર પોઈન્ટથી ગામમાં જવા માટે “મઅલા” નું બારું મુકતાં ઉંચી ચઢણ ચઢવી પડે છે, જેથી ત્યાં હલકી અમેરીકન ભાડુતી ગાડી વપરાય છે.

તવાઈમાં મોટી દુકાનો, કૉનસલેટ આશીસો, આગબોટના એજન્ટો, બેંક, હોટેલ, ટપાલ અને તાર ઓફીસ વગેરે આવ્યું છે. મોટી પેલુડીઓની શાખાઓ ગામમાં પણ છે.

અંગ્રેજો—

અંગ્રેજોમાં મુખ્ય વસ્તી ગોરી રીજમીટના સીપાઈઓ, તેના અમલદારો તથા બારાંમાં લંગર કરી પડેલી મનવારો, આગબોટો ઉપર કામ કરતા ગોરા ખલાસીઓ તથા અમલદારની છે. યુરોપીઅનો. કેટલાક અમલદારો કુટુંબ કબીલા સહીત રહે છે.

યુરોપીઅનોમાં કેટલીક અંગ્રેજ, અમેરીકન, ફ્રેંચ, જર્મન, ઇટાલિયન, ગ્રીક વગેરેની પેહડીઓ છે. અંગ્રેજોને વસવાટની જગ્યાઓ દેશીઓની વસ્તીથી તદ્દન દુર છે.

અંગ્રેજ અમલદારોના રહેવાનાં મકાનો ટેકરીઓની ટોચ ઉપર ખુલ્લી હવામાં બાંધ્યા છે. સાહસીક અંગ્રેજ પેહડી ફક્ત એક જ છે.

એકાદ અંગ્રેજ હકુમત હેઠળ હોવા છતાં અંગ્રેજ પેહડીઓની અંગ્રેજ પેહડીઓની ગેરહાજરીનું કારણ સહેજમાં સમજ પડી શકતું નથી.

મુખ્ય વસ્તી આરબો અને સોમાલીઓની છે. તેઓમાં એક સ્ત્રીએ બે મરદાની રાસ આવે છે. ઘણાકે એકાદમાં જનમેલા હોય છે. કેટલાકે યમન અથવા સોમાલીલેન્ડના સામેના આફ્રીકન કાસ્ટા ઉપરથી આવેલા હોય છે. ઘણાક સોમાલીઓ થોડોક વખત માટે એકાદની મુલાકાત લે છે. તેઓના દેશમાંથી લાવ લઈ જવ કરવાને પુરતી સગ-

વડ મલે છે. શેઠ કાવસજી દીનશાહ તથા ભાઈજો તથા ખીરમ કોલ કુાં ની આગખોટો સોમાલી કોસ્ટા ઉપર વારંવાર દોડે છે, જેથી દર અઠવાડીએ ૨૦૦ થી ૫૦૦ સોમાલી મરદ, ઔરત અને બચ્ચાં એડનમાં આવજીવ કરે છે.

આરખોની વસ્તી સઉથી વધુ છે. તેઓ આખી વસ્તીના $\frac{૨}{૩}$ ભાગ જેટલા છે. ત્યારબાદ યાહુદીઓ, હીંદીઓ અને સોમાલીઓ આવે છે. કેટલાક ધીકતો વેપાર કરનાર આરખ વેપારીઓની દેશાવરોમાં ઠીક આંટ અને દરજ્જો છે. હલકી જાતના આરખો સખત મેહનત કરી પોતાનું ગુજરાણુ કરે છે. અન્ય જેવું એ છે કે ઘણા થોડાક આરખો આસપાસના નજદીકના ગામોમાંથી આવે છે. સઘલાઓ મોટે ભાગે યમનના અંદરના મુલકોમાંથી તથા તુરકી અર્ધસ્થાનમાંથી આવે છે.

પ્રકરણ ૬ ઠં.

સોમાલી સ્ત્રીઓ—સોમાલી બાલાદ—સોમાલી સીપાઈ—સોમાલી શીકારી—સોમાલી-
દીઓ—સોમાલી નામોની ઉત્પત્તિ—સોમાલી કુમારીકાઓ—તથા દીધેલી સોમાલી ગ્યારતો—
તથા દીધેલા સોમાલી છોકરાઓ—સોમાલીનો ખારાક—સોમાલી લોકોનો પોષાક—સોમાલી
કુમારીકા—સોમાલી લોકોની ક્રિયાઓ—સોમાલીમાં લગ્ન-ક્રિયા—સોમાલીમાં મરણ ક્રિયા.

વસતી ભાગ ૨ જો.

સોમાલી—

સોમાલી લોકો જિંયા કદના, પતલા અને કાલા રંગના હોય છે. તેઓ ધાંધલીઆ અને જલદીથી ઉશ્કેરાઈ જાય એવો સ્વભાવ ધરાવે છે. તેઓના મોઢાનો ઘાટ ઠીક હોય છે, અને એહરા યુરોપિયન લોકોને મળતા આવે છે. પોષાકમાં તેઓ એકજ સફેદ સુતરાઉ મોટું કપડું ડાખા ખભાથી પગ સુધી વીટાળીને પેહરે છે. જમણું ખભું તથા હાથ ખુલ્લા રાખે છે કે જેથી ઝટ દેતો જોઈએ ત્યારે ભાલો વાપરવાને બંની શકે. એકાદમાં હાલ ભાલા છોડાવી દઈ લાકડી વાપરવાની સરકારે ટેવ પાડી છે.

પોતાના દેશમાં જાતજાતમાં કંઈક કંકાસ થાય તે વેલા તૈયાર રહેવાને તેઓ ભાલા, ઢાલ અને એક નાની તરવાર હમેશાં બાંધી રાખે છે. તેઓ માથા ઉપર કશુંએ ઢાંકણુ અથવા ટોપી રાખત નથી. તેમના બાલ ટુંકા, કાળા અને કરચલીવાલા હોય છે, તેઓ બાલ ઉપર એક જાતની મટોડી ચોપડે છે જેથી તેનો રંગ રાતો પીલો લાગે છે. થોડા દીવસમાં તે રંગ ઘોવાઈ જાય છે. એ મટોડી લગાડવાની મતલબ સુખશાન્તિના નિયમ ઉપર રચાયેલ હોય એવું તેઓ માને છે. ખુદો માણસ તદન માથું બોડાવી નાખે છે. સોમાલી સ્ત્રીઓને બહાર ફરવા હરવાની છુટ છે. તેઓ ખુલ્લે એહરે સઘળી જાતના લોકો સાથે ભેળાય છે તથા છુટથી વાતો કરે છે. સ્ત્રીઓનો દરજ્જો સોમાલીમાં ઉતરતો ગણાય છે.

સોમાલી સ્ત્રીઓ જે કે રંગે કાળી તોપણ ઘાટઘટમ તથા તન્દુ-
રસ્તીની બાબતમાં ખચ્ચીતજ રૂપાળી અને સુંદર હોય છે. તેઓ પોતાની
ગુન્નસ મુજબ દરદાગીના પહેરે છે તથા સફેદ સુતરાઉ કપડું પોતાના
દીલની આસપાસ નાજુકાઈથી ઘટતી રીતે વીંટાળે છે.

નાની સોમાલી છોકરીઓ માથાં ઉપર કશુંએ પહેરતી નથી પણ લગ્ન
સોમાલી સ્ત્રીઓ. થવા બાદ પોતાના બાલો એક ઘેરાં બહુ કપડાંની ટોપીમાં
ગોઠવી અંબોડો વાળે છે, કુમારીકાઓ સરખી લીટીમાં એક
સરખા સફાઈદાર બાલ હોરીને ઝુલતા રાખે છે.

સોમાલીઓનો દેશ આફ્રીકા ખંડના ઉત્તર પુર્વ સીંગડા તરફ
આવ્યો છે, જ્યાં પુષ્કળ સીંહ, હાથી વગેરેનો શીકાર મળે છે, જેથી
ઘણાક જાણીતા **શીકારીઓની પાર્ટી વેલાયત અને મુખ્યથી**
ખાસ શેકારગાહે ઉતરી પડે છે.

સોમાલીઓ જે કે આફ્રીકન જાતના છે, તોપણ તેઓના ચેહરા
કોઈકેશન જાતને વધુ મળતા આવે છે અને હબસી જાતથી
સોમાલી બાલક. તદ્દન નીરાળા છે. એવું કહેવાય છે કે તેઓ હાલ સોમાલી-
લેન્ડને નામે જાણીતા થયલા આફ્રીકાના ભાગમાં રહેતા
વતનીઓ સાથે આરબોએ કીધેલાં લગનથી ઉતરી આવેલા છે.

તેઓ સઘળા **મુસલમાની ધર્મ** પાળે છે.

અને પોતાની **સોમાલી ભાષા** બોલે છે.

સોમાલીઓ સખત મેહનતનું કામ કરવાને રાજી નથી. તેમજ કાંઈ
જોખમદારીવાળાં કામ માટે પણ તેઓ પોતાના દેખાવ અને સ્વભાવથી
તદ્દન નાલાયક ઠરે છે. તેઓ બોટવાલા, ગાડીવાલા અને બીજાં ધાંધલ
ધરપચ વાપરી શકાય એવા ધંધામાં પડે છે. એથી વધુ ધંધામાં તેઓ
ફાવી શકતા નથી.

સોમાલીઓ પોતાના દેશમાં અચ્છા સીપાહ બચ્ચા થઈ શકે છે.

મૈડ મુદલાં સામે થવાને સોમાલીઓની ટુકડી અંગ્રેજ અમલદારોની

સોમાલી સીપાઈ. સરદારી હેઠળ ઉભી કીધી હતી તેઓ માટે લશ્કરી
સત્તાવાળાઓએ સારો રીપોર્ટ કર્યો છે.

સોમાલી શીકારી **સોમાલીઓ સીંહ અને હાથીના શિકાર વખતે અચ્છી**
બહાદુરી તથા મરદાનગી બતાવે છે.

ચાલવામાં અને લાંબી મંજલ કાપવામાં સોમાલીઓની યરોબરી કાઢજ કરી શકે.

કાઢવાર તે હરામખોર, આલસુ, લોલીચા અને બેદરકાર બની જાય છે. સોમાલીઓ ખુનનો બદલો ફાંસી માનતા નથી, પણ આદમીના ખુન માટે ૧૦૦ સાંઢણી અને ૪ ઘોડા “દીઆ” લે છે. સોમાલી દીઆ. ઓરતના ખુનને માટે તેનો અરઘો હીસ્સો લે છે.

સ્ત્રી હરણુ સૌથી મોટો તકસીર કહેવાય છે, જેને માટે કાઢવાર ભારે લડાઈ થાય છે. નાના ફેસાદ માટે મુલ્લાની મરજી પ્રમાણે ખાસડાંનો માર પડે છે. સ્ત્રીઓ વગર કેળવાયલી, જતે પુવડ, મહેનતુ અને ધણીના કામકાજમાં મદદ કરનારી હોય છે. મંજલ કાપવામાં તથા મેઢાં બકરાંની દેખરેખ રાખવામાં પોતાના ધણીની યરોબરી કરી શકે છે.

સોમાલી નામો ધણું કરી વખત અને ચોધડ્યાં ઉપરથી આવે છે.

વાબેરી=સવારે જન્મેલો
સોમાલી નામોની ગેડી=કુચ કરતી વખતે જન્મેલો
ઉતપંતી. ગેડીદ=બપોરે જન્મેલો
રોબલે=વરસાદ વખતે જન્મેલો

વધુ દીકરીઓનો બાપ વધુ સુખી કહેવાય છે, જ્યારે દીકરી નાની હોય ત્યારે બાપના મેઢાં બકરાં સંભાલે છે, જ્યારે દીકરી પરણી જાય ત્યારે તેનો બાપીંદ તેણીના બાપને ૩ ઘોડા અને ૨૦૦ મેઢાં બકરાંની “ચરદ” આપે છે. જે ધણું કરી તે બાપ પોતાની દીકરીને પાછું આપી સુખી કરે છે.

તેઓ નાની ઉંમરમાં પોતાની દીકરીઓના લગન કરતા નથી. એક ભાઈના મરણ બાદ તેની વીધવાને બીજો ભાઈ પરણે છે. જેથી વધારે ભાઈઓ ધરાવતો ધણી વધુ પસંદ હોય છે.

સોમાલી લોકો એડનમાં નોકરીની શોધમાં આવે છે અને જ્યારે તેઓ નોકરીમાં જોડાઈ સારી સ્થિતિમાં આવે છે, ત્યારે તેઓ એડનમાં એક ઓરત પરણે છે, પણ તેઓની ખાસીયત પ્રમાણે પાછા તેઓને પોતાના દેશમાં નાસવાનું મન થાય, ત્યારે આ પરણેલી ઓરતને એડનમાં જ છોડી દઈ, તે ચાલ્યા જાય છે. તે વખતે તે ઓરત હમેલદાર હોય છે અથવા એક બે બચ્ચાંની માતા હોય છે. નાસી જનાર બાપિંદ, ઓરતના હાથમાં

તથા દીધેલી સોમાલી ઓરતો.

એક નાની જેવી પૈસાની રકમ મુકી જાય છે, તે થોડા વખતમાં વપરાઈ જાય છે જેથી તે બાપડી ઓરતને પુનર્લગ્ન કરવું પડે છે અથવા પોતાનાં ગુજરાનને માટે મહેનત કરવી પડે છે. આવી માતાઓ પોતાના છોકરાઓને ચાર પાંચ વરસની ઉંમરેજ તણ જાય છે, જે વખતે કોઈ ખેતી તેમની સંભાળ લે છે, અથવા તેઓને ભીખ માંગીને, ચોરી કરીને, ચાકરી કરીને, મજબૂત હાંકારવાનું કામ કરીને, ઉતાડોના સંદેશ લઈ જઈને પોતાનું ગુજરાન કરવું પડે છે.

આ છોકરાઓને બાપ તરફની છ સાત પેઢીનાં નામ યાદ હોય છે, કારણકે તે નામ વડે અરસપરસના કુળઆઓમાં તેઓને ઓળખી શકાય છે. છોકરીઓ ઘણું કરીને તેમની માતા સાથે અથવા તેમના કોઈ ઓળખીતા સાથે રહે છે અને હિંદીઓ અથવા યુરોપીયોને ત્યાં દાસી તરીકે કામ કરે છે. જ્યારે તેઓ પરણવાની ઉંમરે પહોંચે છે, ત્યારે તેઓને આરખો, હિંદીઓ અથવા સોમાલી લોકો પોતાની મોહરદાર તરીકે સ્વીકારે છે.

સોમાલીઓ દીવસના બે વખત જમે છે. સવારના નવ વાગતાં અને સાંજના ૬ વાગે. તેઓ પોતાના ખોરાક પાછળ મહીને ૩. ૭ થી ૩. ૧૫ ખર્ચે છે. જેઓ એડનમાં રહે છે, તેઓ માલલા ગામમાં એક ઘર રાખે છે. તેમના કપડાંનો ઝાઝો ખર્ચ થતો નથી. એક “ટોબ”ની કીંમત એક ડૉલર થાય છે, અને તેમનો એક પોષાક આખું વરસ ચાલે છે, સોમાલીઓ પાસે જવદ્દે ૮૦ થી ૧૦૦ રૂપિયાનાં ધરેણું હોય છે, અને તે પણ ઘણી વખત તેઓને વેચી નાંખવાની ફરજ પડે છે.

સોમાલી લોકો સુતરનું એકજ સફેદ કપડું પહેરે છે. આ કપડું આશરે ત્રીશ ઇંચ પહોળું અને ત્રણથી ચાર વાર લાંબુ હોય છે, અને તે માત્ર શરીરની આસપાસ વીંટાળવામાં આવ્યું હોય છે, અને તેનો એક છેડો માથા અથવા ખભાં ઉપર લઈ જવામાં આવે છે. આ કપડું કોઈપણ રીતે સગવડ ભરેલું કહેવાયજ નહિ, કારણકે પહેરનાર તેને પોતાના હાથ વતી તેની જગા ઉપર રાખે છે, તે કપડું ઘણી વખત ખસી જવાની ધાસ્તીમાં રહે છે, અને કોઈ વખત તો તે નીચે પડી પણ જાય છે, જે દેખાવથી

સોમાલી લોકો નો પોષાક.

સામા માણસને ઘણું અસહ્ય લાગે છે. તેથી આરખ લોકોની માફક તેઓ પણ એક જમો પહેરે છે. તેઓ માથું ઉઘાડું રાખે છે, પણ ઘણા તવંગર લોકો તેમ કરતા નથી, જ્યારે માથાં હજમત કર્યા વગરનાં હોય અથવા ગુચ્છાદાર વાળવાળાં હોય છે, ત્યારે તેઓ માથાં ઉપર સફેદ માટોડી અથવા ચુનાની બનાવટની એક ચીજ ચોપડે છે, જે જ્યારે ઘોષ નાંખવામાં આવે છે ત્યારે બાલ ગુચ્છાદાર થઈ જાય છે. ઘણાક સોમાલી લોકો, હમણા આરખો, હીંદીઓ અથવા અંગ્રેજોના જેવો પણ પોષાક પહેરે છે.

કુંવારી છોકરીઓના કરતાં જુદીજ રીતે પરણેલી ઓરતો

સોમાલી કુમારીકા. પોતાના બાલ હોરે છે. તેઓ પોતાના માથાંને આસમાની રંગના જલીવાળા એક રૂમાલથી ઢાંકે છે, જેનો છેડો ગરદન નીચે લટકે છે. પરણવા પહેલાં છોકરીઓ વચમાંથી સેંટો પાડે છે, અને ઝાણી ઝીણી હારમાં પોતાના બાલ હોરીને ગોઠવે છે. તહેવારના દીવસે તેઓ પુલો પહેરે છે, અને આવા અવસરે એક સોમાલી છોકરી નાજુક દેખાવવાળી સુધરેલી કુમારિકા જેવી લાગે છે. મરદોની માફક ઓરતો પણ એકજ કપડું વાપડે છે, પણ તે બીજી રીતે પહેરવામાં આવે છે. પોતાની કમરની આસપાસ એક પેટીકાટની માફક તેને વીંટાળે છે, અને તેની પછવાડે કેટલીક ઘડીઓ કરી કદલી કરે છે. આ કપડાંને પવન વારંવાર ખસાડી નાંખે છે જેથી કુંવારી છોકરીઓ ઉપલા ભાગને ઉડી જવા નહિ દેવા માટે કમરની આસપાસ દોરીનો એક કટકો બાંધે છે. પરણેલી ઓરતો એટલી બધી સંભાળવાળી હોતી નથી. તેથી ઘણી વખત ઘુંટણથી ઘણે ઊંચે તેનો પગ ઉઘાડો રહે છે.

જન્મ અને સુન્નતની ક્રિયાને પ્રસંગે સોમાલીઓ આરખ લોકોથી

સોમાલી લોકોની ક્રિયાઓ. કાંઈ જુદી ક્રિયાઓ કરતા નથી. જેઓ પાસે આરખ લોકો જેટલા પૈસા હોય છે તેઓ સર્વે અવસરે આરખોની માફક પાળે છે.

સોમાલી લોકોમાં આ ક્રિયા સાત આઠ વરસ પહેલાં થતી નથી.

સોમાલીમાં સુન્નત ક્રિયા. સોમાલી દેશમાં કાંઈ વિચિત્ર રીવાજ ચાલુ છે. સોમાલી છોકરીઓને પણ સુન્નત કરે છે.

ખીજ સુધરેલા દેશોની માફક આ લોકમાં પણ લગ્ન બેઠે બાજુની કબુલાત પછીજ થાય છે. જ્યારે છોકરા ને છોકરીની સામાલીમાં ચાલચલાણ અને સ્વભાવ સંબંધી ખાત્રી થાય છે ત્યારે તે છોકરીના કુટુંબના વડા પાસે તેના હાથની માગણી કરે છે અને તે વડીલ તેની પસંદ કરેલી છોકરી સાથે ગોઠવી આપે છે.

આરખોની માફક, છોકરા તરફના ત્રણ ચાર જણાઓ છોકરીના આપને ત્યાં જાય છે અને “ડાફા”ની રકમ નક્કી કરે છે, જે ૩૦ ડાલરથી વધુ હોતી નથી. અદરાવા પછી એક વરસે, છોકરાના સગાંઓ છોકરીના આપને ઘેર જાય છે અને નક્કી કરેલી “ડાફા”ની રકમ આપે છે. આ વખતે છોકરીનો આપ તેમની ઘણી સારી માવજત અને પરોણાગત કરે છે. થોડા દિવસ પછી જેમ આરખ લગ્ન પ્રસંગે ધર્મની ક્રિયા હોય છે તે પ્રમાણે એક કાજ અહીં પણ ધર્મની ક્રિયા અથવા “અકુડ” કરે છે. હવે પરણતો છોકરો આ છોકરીના આપને ઘેર સાત દિવસ રહેવા જાય છે, જે વખતે છોકરીના ઘરની સામે ખુશીખુરમી તથા નાચ રંગ થાય છે. સાતમે દિવસે છોકરીનો આપ છોકરાનાં સગાંઓને મેજબાની આપે છે જ્યારે પરણતા છોકરા અને છોકરીનો મેળાપ થઈ શકે છે. ધર્મ ક્રિયા વખતે તે પરણનાર છોકરો પોતાનાં હથીઆરથી સજ્જ થએલો હોય છે. “ડાફા” શિવાય તેને અથવા તેના કુટુંબને કોઈપણ ખર્ચમાં ઉતરવું પડતું નથી. તે એક અઠવાડિયું અહીં રહ્યા પછી પરણેતરને પોતાને ઘેર લઈ જાય છે, ગગરના લગ્નની વખતે ધર્મ ક્રિયા શિવાય ખીજું કશુંએ થતું નથી. વિધવા ઘણું કરી પોતાના ગુજરનાર ઘણીના નજદીકના સગાને પરણે છે.

સોમાલી લોકોની મરણ વખતની ક્રિયા આરખોમાં ચાલતી મરણ ક્રિયાથી કાંઈ જુદી નથી. માત્ર આટલોજ તફાવત છે કે આરખોના મરણ વખતે કુરાનતું વાંચન મસજીદમાં થાય છે, પણ સોમાલી લોકોમાં કુરાનતું વાંચન તેઓના ઘરમાં થાય છે, અને સોમાલીઓ શોક માત્ર બેજ દિવસ પાળે છે.

પ્રકરણ ૭ મું.

આરખો-આરખોનો પોષાક-આરખ આરખોનો પોષાક-આરખ લોકોનો ખોરાક-
આરખોમાં પીણું વ્યસન-આરખોની ધર્મ ક્રિયાઓ-આરખોમાં જન્મ ક્રિયા-આરખોમાં
સુનતની ક્રિયા-આરખોમાં લગ્નની ક્રિયા-પરણીતો છોકરો-પરણીતી છોકરી રીત-કાઠ-
આરખોમાં મરણ ક્રિયા.

વસ્તી-ભાગ ૩ જો.

આરખો:—

આરખ લોકો હીંગણા કદના, ખડતલ, અને મજબુત બાંધાના
ખુદલા ઘઉંવરણના ચેહરા તથા લાંબા કાલા બાલવાલા હોય
આરખો. છે. તેઓ મોટો જલ્લો તથા પાઘડી પેહરે છે. આરખ
સ્વભાવે નરમાશવાલો હોય છે. ઉંચી વર્ગની આરખની
સ્ત્રીઓ સખત પરડામાં રહે છે, જેથી તેઓ પોતાનો ચેહરો બહાર
દેખાડતી નથી.

આરખ સ્ત્રીઓ માંથાથી પગ સુધી ઘેરા રંગનો જલ્લો પહેરે છે.
એડનના આરખો મોટે ભાગે ખડતલ મેહનત કરે છે અને કોલસો
ઉંચકનાર તથા બોળે ઉપાડનાર મજુરો તરીકે તેમજ આગબોટોમાં આગ-
વાલાની નોકરીએ લાગેલા હોય છે. ઘણાકે દુકાનદારો તથા વેપારીઓ
હોય છે. કેટલાક વહાણવટીઓ હોય છે. તેઓ ઘણાક દેશી વહાણો
તથા બંગલાના ધણીઓ હોય છે. તેઓની પેહડીઓની શાખાઓ ધજીટ,
અરેખીઆ, અને આફ્રીકામાં હોય છે.

એડનમાં વસ્તા આરખોએ લાહજના પરગણામાં રહેનાર લોકોનો
પોષાક પસંદ કર્યો છે. મરદો સુરતી બનાવટની રેશમી
આરખોનો અથવા સુતરાઉ પાઘડી પહેરે છે. તે માથાથી ગરદન
પોષાક. સુધી નીચે વીંટાલવામાં આવે છે અને તેનો એક છેડો
પીઠ સુધી લટકે છે. આ પાઘડીની નીચે માથાને ઢાંકવાને એક ટોપી
પહેરે છે. બીજું તેઓ સફેદ અથવા રંગેલા સુતરનો અથવા બીજા
કોઈ જાડા કપડાનો એક સાલો પહેરે છે. આ સાલોને આગળની બાજુ

ઉપર ચાર પાંચ બટન હોય છે. તથા સુતરનો બનાવેલો સફેદ કારવાળો એક “માવીઝ” પહેરે છે. જે પહેલાં ઝેળીદ શહેરમાંથી આવતો હતો પણ હાલ સુરત શહેરમાંથી તે સસ્તો મળે છે. આ માવીઝ તેઓ ઘુંટણ સુધી પહેરે છે, અને તેની આસપાસ તેઓ સુતરનો બનાવેલો એક પટો બાંધે છે. ડાબા ખભા ઉપર તેઓ સુતરનો બનાવેલો ખેસ લટકાવે છે. જે સુરત અથવા મદ્રાસમાં બને છે. જ્યારે કાંઈ ચીજ તેઓને લઈ જવી હોય ત્યારે તેઓ તેમાં મુકી ખભે લટકાવે છે, અને જ્યારે કાંઈ ઝડપનું કામ કરવાનું હોય ત્યારે તે ચીજ એક પટા તરીકે માવીઝ ઉપર બાંધી લે છે.

આરબો જુદી જુદી જાતના ચંપલ પહેરે છે, જે હોડેડા અથવા સીંગાપોરથી આવે છે. ઘણી હલકી જાતનો માલ એડનમાં પણ બને છે. આ ચંપલ જડા ચામડાના તલીઆનું બનેલું હોય છે, અને તેને માણસના પગના આકારનું બનાવે છે.

આરબ ઝોરતો એક બદીઆન જેવું સુતરાઉ અથવા રેશમી કપડું પહેરે છે, તેને એક લીલા ચામડાનો પટો બાંધેલો હોય છે. વળી જ્યારે તેઓ બહાર જાય છે ત્યારે તેઓનું મોઢું ઢાંકવાને તેઓ સુતરાઉ અથવા રેશમી લાલ અથવા કાળી શાલ ઝોઢે છે. તેઓ માથા ઉપર એક રેશમનો નાનો રૂમાલ બાંધે છે. આ રૂમાલથી તેઓના બાલ બરાબર ઢંકાય છે. ઝોરતો ઘણું કરીને તેલમાં ભેળેલી સુગંધીથી પોતાના કપાળ, બાલ, હોઠ, હડપચી, ગળું, છાતી ગરદનનો ઉપરનો ભાગ તથા હાથ પગ રંગે છે. મરદ અને ઝોરત બન્નેને તેમનાં ઘરમાં અંબર, હીરાબોલ, લોબાણ, સુઅડ, વિગેરે સુગંધીઓ વાપરવાની ઘણી આદત હોય છે. ઝોરતો સોના રૂપાનાં ઘરેણા પહેરે છે. મોકા, હોદેદા, જદા, મસ્કત, મકાલા અને શહેરમાં વસતા આરબ લોકો પોતપોતાના દેશ પ્રમાણે પોષાક પહેરે છે.

પૈસાદાર આરબ લોકો હાથની બનાવેલી ઘઉંની રોટલી, ઘી, મધ, ચાવલ, અને ગોશ પોતાના ખોરાકમાં વાપરે છે. તેઓ તરકારી અથવા માછલી ઘણું કરીને વાપરતા નથી.

ગરીબ વર્ગના આરબો જુવારની રોટલી, ખજૂર, માછલી, ચાવલ અને મેથીના બીનો બનાવેલો સુપ જેને તેઓ “હોલબા” કહે છે, તે ચીજો પોતાના ખોરાકમાં લે છે. તેઓ ગોશ કદાચજ ખાય છે.

હબ્સીઓનો જોરાક આરખના જેવો છે. પીણું તરીકે સુંક અથવા એલચી નાંખેલી કોશી વાપરે છે. આ કોશી રાત દિવસ પુસ્કળ પીધામાં આવે છે તેથી એકનમાં ઠેકાણે ઠેકાણે કાવાખાના છે, ત્યાં સર્વ લોકોને કોશી વેચાતી મળી શકે છે.

તંબાકુ અને કાટ : સિવાય આરખ લોકો ખીજું કંઈ કેશી પીણું વાપરતાં નથી. તવારીખ લખનાર પ્લેક્ટર ૧૬ મી સદીના આરખોમાં પીણું આરખ લેખકના પુસ્તક ઉપરથી લખે છે કે પહેલાં કાટનો ઉકાળો વાપરવામાં આવતો હતો પણ તેમાં કોશી નો ભાગ વિશેષ હતો. ઉંચા વર્ગના આરખો ખેરીની બનાવેલી કોશી વાપરે છે. આરખો માત્ર યુરોપીયનો સાથે સંબંધમાં આવવાથીજ દારૂ પીએ છે, પણ દારૂ પી છાકટા થવું તેઓમાં સાધારણ નથી. લગભગ સઘળા લોકો તંબાકુ ખાય છે અથવા પીએ છે.

આરખોની ધર્મ ક્રિયાનું અત્રે પહેલાં વર્ણન આપ્યું છે. તેઓની ધર્મ ક્રિયાઓમાં મુખ્ય જન્મ, સુનત, લગ્ન અને મરણ વખતની ક્રિયાઓ છે. નીચે જે ક્રિયાઓનું ધ્યાન આપેલું છે, તે મધ્યમ વર્ગના માણસોમાં થાય છે. તવંગર અને ગરીબ લોકો તેઓની સ્થિતિ પ્રમાણે ખર્ચ વધુ ઓછો કરે છે.

એક બાળકના જન્મ વખતે એક બકરાનો બાળક નજદીક ભોગ આપવામાં આવે છે, અને તેનું ગોશ પડોશી અને સગાંઓને બહેચી આપવામાં આવે છે. જન્મ પછી સાતમે દિવસે બચ્ચાંનાં માથાપ અથવા મુઠ્ઠાં અથવા તેનો સગો બચ્ચાનું નામ પાડે છે. બાળકના કાનમાં ખોદાની બંદ-ગીના કલામો કહી સંભલાવે છે. તે વખતે સગાં અને પાડોશીઓને બોલાવવામાં આવે છે અને મીજલસની વચ્ચે વચ એક ખાલી થાલી મુકે છે, તેની અંદર દરેક માણસ ઘણું કરીને એક રૂપિયાનો સિકકા નાંખે છે. આ થાળીમાં એકઠી થએલી રકમ, બચ્ચાંની માતાની સાર વાર કરનાર દાઢને આપવામાં આવે છે. ચાર પછી મેજબાનોમાં કલપાન અને સુગંધીઓ ફેરવીને સઘલા રખસદ લે છે.

જન્મ પછી સાતમે, દશમે અથવા વીસમે દિવસે આ ક્રિયા થાય છે. તે દિવસે દોસ્તો અને સગાંઓને એકઠાં કરે છે. એક હુન્નમ આ ક્રિયા કરે છે તથા ક્રિયા કર્યા પછી સાધારણ ઉપાય કરે છે. આ વખતે પણ વચમાં એક થાળી,

ખેરાતના પૈસા નાખવાને મુકવામાં આવે છે, જે પૈસા હવતમને મળે છે. એક અઠવાડીયા પછી દોસ્તો અને સગાંઓને બચ્ચાંના માળાપ તરફથી એક જ્યાફત મળે છે, તે રાતે ધર્મના ફરમાન મુજબ બંદગી કરવામાં આવે છે, જે વખતે કવિતામાં ખુદાની બંદગી થાય છે અને “કાટ” ઘણો વપરાય છે.

જ્યારે એક આરબ પોતાના છોકરાને પરણાવવા માંગતો હોય ત્યારે પસંદ કરેલી છોકરીના માળાપને ઘેર એક આદમી આરબોમાં લગ્નની ક્રીયા મોકલે છે. જે તે આદમી અને છોકરીના માળાપ વચ્ચે સમજુતી થાય છે તો છોકરાનો બાપ અથવા

સૌથી નજદીકનો સગો છોકરીના માળાપને ઘરે જાય છે, અને સાથે રીત “ડાફ” નક્કી કરે છે, જે સાધારણ રીતે ૫૦ થી ઉપર ડાલર હોય છે. થોડા દિવસ પછી ૫૦ અથવા ૬૦ દોસ્તો અને ખેશીઓને લઈને પાછો તે લાં આવે છે અને તે સઘળાની હાજરીમાં નક્કી કરેલી “ડાફ” છોકરીના બાપને આપે છે. કૌરી, અત્તર અને મીઠાઈ તે મીજલસમાં વહેંચાય છે અને ત્યારપછી તેઓ લાંથી રબ લે છે.

એક અઠવાડીયામાં લગ્ન થાય છે. છોકરાનો બાપ પોતાના ઘેરની સામે એક માંડવો બાંધે છે તથા “મકીલ” અને “સમસ” માં હાજરી આપવાને પોતાના દોસ્તો અને સગાંઓને તેડાંની ચીઠી મોકલે છે. જે એક દહાડો અને રાત ચાલે છે અને તે પછીની સહવારે, પરણુતા છોકરાને હોના અથવા “માહદી” થી નવરાવે છે તથા તેને ભપકાદાર કપડાં પહેરાવે છે. તે એક તલવાર અને જખીઓ કમરે લટકાવે છે. આ વખતે પણ પૈસા ઉઘરાવવાને થાળી રાખવામાં આવે છે અને એકઠા થએલાં પૈસા વતી હવતમ અને ગવૈયાઓને ખુશી કરવામાં આવે છે. ત્યાર પછી કાઝી અને છોકરીના બાપને બોલાવે છે. કાઝી બન્ને બાળુઓને “લગ્ન કબૂલ છે કે નહિ” એમ પુછે છે. આ બાબતનો બેઉ તરફથી હાનો જવાબ મળવા પછી છોકરીનો બાપ છોકરા સાથે રીતની રકમ ઠરાવે છે. આ રકમ ૬૦ ડાલરથી વધુ જોઈ હોય છે. કાઝી ત્યાર પછી પરણુતા છોકરા અને છોકરીનો મેલાપ કરે છે તે વખતે પવીત્ર કુરાનમાંથી કલામો બોલે છે, અને પોતાના દક્ષતરમાં આ લગ્નની નોંધ કરી, કાયદા મુજબ શી જે આઠ આનાથી રૂપીઓ હોય છે તે લઈ વિદાય

થાય છે. તેજ સહવારે ૫૦ થી ૧૦૦ માણસો માલલા બંદર ઉપર જાય છે અને ત્યાંથી પુરતા લપકા અને સભ્યતા સાથે એક ઉંટની ઉપર સામાન લાદીને છોકરાના બાપને વાસ્તે એડનમાં આવે છે,

આ સામાનમાં “કાટ” મુખ્ય હોય છે. જે ઉંટો ઉપર કાટ. “કાટ” લાદેલો હોય છે તેને ચાંદીનાં ઘરેણાંથી શણગારેલા હોય છે અને તે “કાટ” ને પણ કસબના કપડામાં લપેટેલું હોય છે. આ સામાન લઈ જનાર માણસો ગીત ગાય છે, વાજા વગાડે છે અને સુગંધી બાળે છે. આ રીતે તેઓ પરણુતા છોકરાના ઘર સુધી આવે છે. ત્યાં તેઓને સુંદર પોશાકની પેહરામણી થાય છે. ઉંટની ઉપરનો સામાન નીચે ઉતારે છે અને ઉપર લખેલા કાટને મોટાં માન સાથે મંડપમાં ઉતારે છે.

આ અવસરે “કાટ” ને માન આપવાનું કારણ નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવે છે, અને કહેવાય છે કે જ્યારે દીનદાર ધર્મચુસ્ત યમનના રહેવાસીઓને, ખુદાની બંદગી કરવાની હોય ત્યારે રાતની વખતે તેમને જગૃત રાખવામાં “કાટ” ઘણુંજ ઉપયોગી છે. આ પ્રમાણે જ્યારે “કાટ” લગ્ન મંડપમાં ઠાઠમાઠ સાથે રાખવામાં આવે છે ત્યારે મીજબાનો પોતા માટે પોતાની સાથે તંબાકુ, પાણીના વાસણ અને એક બે-ડોલરની કીમતનો “કાટ” લઈને ત્યાં એક પછી એક આવવા માંડે છે. આ પ્રમાણે “કાટ” ખાવામાં, બંદગી કરવામાં, અને સુગંધી બાળવામાં દિવસ પસાર થાય છે. સાંજે ખાણું આપવામાં આવે છે, સપર લઈને સૌ પોત-પોતાને ઘેરે જાય છે. રાત પડવા પછી તેઓ પોતાની સાથે ત્રણ ચાર મીણબત્તીઓ લઈને ત્યાં આવે છે, અને આ મીણબત્તીઓ સળગાવીને તેઓ પોતાની પાસે રાખે છે. રાત પણ દીવસની માફક પસાર થાય છે, તે વખતે મીજબાનો નાની ખુરશીઓ ઉપર બેસે છે, અને તેઓના હાથ નીચે એક ટકીઓ રાખે છે. વળી હુકાની સાંપ જેવી નળી તેઓના મહોડામાં રાખેલી હોય છે. આ નળીઓ સામેના એક લાંબા સ્ટેન્ડ ઉપર રાખેલી હોય છે તેની વચ્ચે મીણબત્તીઓ બળે છે. પાણીનાં ખાલાંઓ પીતલનાં સ્ટેન્ડ ઉપર મુકેલાં હોય છે. તે વખતે પરણુતો છોકરો આડથી નવ શીટ ઉંચા માચડા ઉપર બેસે છે, અને તેની પાસે એક મુઠ્ઠાં બેઠો હોય છે. હાજર રહેલા શખ્સો એક પછી એક ગાવામાં લાગ લે છે, અને તે વખતના ગાયણ, લાઇટ અને લપ-

કાદાર પોષાક, તેમજ રાહરસમ, “અરબીયન નાઇટ”ની મેજબાની જેવો દેખાવ આપે છે. જનનામાં ઝોરતો પણ છોકરાના આપને ખરચે, ગાયન ગાઇ, નાચ રંગ કરી ખાઇપી મોજમજાહ કરે છે. આ મીજલસના શખ્સો લાંથી પોતાને ઘેર જવા પહેલાં પરણુતા છોકરાના માયડા આગળ જઇ તેના હાથમાં એક બે ડોલરની સેસ કરે છે. સહવાર થતાં, તે મીજલસ ખરખાસ્ત થાય છે.

ખીજે દિવસે પરણુતો છોકરો સાહજન સાથે પોતાના દોસ્તો અને સગાંઓને લઇ, રાતની વખતે છોકરીના આપને ઘેર જાય છે, તે પ્રસંગે તેની આગળ ગવૈયા ગાનતાન ગાતાં ચાલે છે, અને વાજાં તેમજ ખીજાં વાજાં વગાડતા વગાડતા જાય છે. છોકરાની સાથેના શખ્સો બહાર ઉભા રહે છે તેઓને કોરી આપે છે તથા ગુલાબ અને સુગંધીઓ તેમના ઉપર છાંટવામાં આવે છે. પરણુનાર છોકરો અંદર જાય છે અને એક કાચ ઉપર પરણુતી છોકરીની બાજુમાં બેસે છે. છોકરીનો ચહેરો તે વખતે ખુરખાથી ઢાંકેલો હોય છે. ચાર પછી છોકરી ઉપર છુટથી ગુલાબ છાંટે છે, પરણુતા છોકરાની એક સગી તેના કપાળ ઉપર સોના અને ચાંદીના સીકાઓ ગુલાબનેથી ભીંજવી ને લગાડે છે, તરત તે સીકાઓ પડી જાય છે, એટલે તેઓને ઉંચકી બાજુએ મેલે છે. આ પ્રમાણે જે સ્ત્રીઓ તવંગર હોય અને આ ક્રિયા કરવા માંગતી હોય તે પ્રમાણે સઘળી સ્ત્રીઓ તેના કપાળ ઉપર આગળી સ્ત્રીઓની માફક સીકાઓ વળગાવે છે. આ પ્રમાણે એકઠી થયેલી મોટી રકમ હજમો, ભાડુતી ગવૈયાઓ અને વાજાં વગાડનારાઓને જીતી આપવામાં આવે છે. ચાર પછી પરણુતો છોકરો ઉભો થાય છે અને છોકરીનો હાથ પકડી તેને દરવાજા બહાર લઇ જઇ પોતાની માતા અને ખીજા બાનુઓ આગળ લઇ જાય છે, જેઓ તેને એક ગાડીમાં બેસાડે છે. આ ગાડીમાં સામે પરણુતો છોકરો પોતાના દોસ્તો સાથે બેસે છે અને તેના સસરાને ઘેર જાય છે, જ્યાં સર્વેને આદરમાન સાથે આવકાર આપે છે. છોકરાની સગીઓ ત્યાં ચાર દિવસ સુધી ગાયન ગાઇને અને ગાયન સાંભળીને શાદી રામશનીમાં ભાગ લે છે. વીધવા અથવા તજ દીધેલી ઝોરતના લગ્નમાં આટલી ધામધુમ હોતી નથી, તે વખતે ધર્મ ક્રિયા અને એક રાતની મોજ

મજાહ શિવાય ખીજું કાંઈ થતું નથી. તે લગ્નમાં “ડાફા” રીત પણ અરધી રકમની હોય છે.

જ્યારે ખાફી બદનમાં થી જીવ છુટો થાય છે ત્યારે એક કાળને બોલાવવામાં આવે છે. રવાન ને નવડાવે છે, અને એક સફેદ કપડામાં મુકી, તેની ઉપર ચટાઈ ઢાંકવામાં આવે છે. આંરબોમાં મરણ ક્રિયા. તે રવાન એક ખાટલીમાં મુકી, મરણ પામેલાં માણસ નાં સગાઓ અથવા દોસ્તો તેને સૌથી નજદીકની

મસજીદમાં લઈ જાય છે. ત્યાં બંદગી થાય છે અને મરનારને માટે દુવા ગુજારે છે. ત્યાર પછી તે રવાનને લઈ જઈ તરત દાટવામાં આવે છે. તેની આગલ થોડી સુગંધી લાવે છે અને કાઝી કુરાનમાંથી થોડાએક ધર્મના ફકરા બોલે છે. મરનારનો એક ખેશી રોટી, ખજુર અને ફળ ત્યાં હાજર રહેલાં ગરીબોને વહેંચી આપે છે અને પછી સઘળા ઘેર આવે છે. ત્રણ દિવસ સુધી સઘળા સગાંઓ અને દોસ્તો રાત્રે એક મસજીદમાં જાય છે અને બે ત્રણ કલાક કુરાન વાંચે છે, તે વખતે લાઇટનો તથા કૌશી, મીઠાઈ વિગેરેનો ખર્ચ મરનારના કુટુંબ તરફથી થાય છે. ચાહરમને દીવસે તે કુટુંબ પોતાની શક્તી પ્રમાણે એક જીયાફત આપે છે. ખીજા ચાર દિવસો સુધી શોક પાળવામાં આવે છે, જે વખત પછી સૌ પોતપોતાને કામધંધે વળગે છે. મરણ પછી ત્રણ દિવસ સુધી મરનારના સગા અને દોસ્તોની ઓરતો મરનારના કુટુંબને દિલાસો આપવા આવે છે.

પ્રકરણ ૮ મું.

યાહુદીઓ-યાહુદીઓનો પોષાક-યાહુદી ઝારતોનો પોશાક-યાહુદીઓની જન્મ ક્રીયા-યાહુદી સુનન્ત ક્રીયા-યાહુદી લગ્ન ક્રિયા-યાહુદી મરણ ક્રિયા-સોમાલી લોકોનો ખોરાક-યાહુદીઓનો ખોરાક-હીંદીઓનો ખોરાક-એડનમાં ધરમ-ત્યાંના લોકોનું ધરમ ઉપર ચકીન-યાહુદી શનીવાર-૧૮૭૩ નું ધરમ સંબંધી હુલ્લડ.

વસતી-ભાગ ૪ થો.

યાહુદીઓ-

એડનના યાહુદીઓની સંખ્યા ૩૦૦૦ ઉપર જાય છે. તેઓ મોટે યાહુદીઓ. ભાગે અર્ધસ્થાન અને હીંદુસ્થાનથી આવેલા યાહુદીઓની ઓલાદના છે.

ઘણું કરી તેઓ શાહમૂર્ગના પીછાનો ધંધો કરે છે, તથા પરચુટણ સામાનની દુકાન રાખે છે. તેમાં એકાદ બે મોટા પાયા ઉપર વેપાર કરે છે. સ્ટીમરો ખારામાં લંગર કરે છે તારે યાહુદીઓ ઉપર જાય છે અને ઉતાડ્યોમાં સારો રોજગાર કરે છે. તેઓ બેઉ બાજુ કાન ઉપર લાંબા ગુચ્છા રાખે છે જેથી યાહુદીઓ તરીકે તુરત માલમ પડી આવે છે.

શાહમૂર્ગના પીછાઓનો હુન્નર મુખ્ય કરી યાહુદીઓએ એકઠાથ કરી લીધો છે.

યમનના અંદરના મુલકોમાં સેંકડો વરસ થયાં મોટી સંખ્યામાં તેઓ વસવાટ કરે છે. લાંથી તેઓ ધંધા રોજગાર અર્થે એડન આવે છે.

યાહુદીઓ કીનારીવાળો જલો પેહરે છે, આ જલો લગભગ પગ

સુધી પોહોંચે છે, ઉપલા ભાગમાં, શરીરની અડોઅડ યાહુદીઓનો એક લાંબું ખમીસ પહેરેલું હોય છે. આ ખમીસ પોષાક. ઘુંટણ સુધી પોહોંચે છે, અને સુતરનું બનાવેલું હોય

છે. આની ઉપર એક કાણાવાળું સુતરાઉ કપડું હોય છે, જેમાંથી માથું પસાર થાય છે, અને આગળ પાછળના બન્ને છેડા તેની જાગ સુધી નીચે લટકે છે. આ કપડાંની ઉપર ઘણું કરીને રેશમનો એક સદ-રીઓ પહેરે છે, અને છેલ્લે ઘુંટણ સુધી પહેંચે એવો જલો પહેરે છે તથા પોતાના હાથોમાં અથવા ખભા ઉપર સુતરનો ખુલ્લા રંગનો રેશમનો મંદીલ રાખે છે. ખુદાની બંદગી કરતી વખતે આ મંદીલ એક ખુરખાની માફક માથા ઉપર રાખવામાં આવે છે, પણ આથી

તેઓનું મ્હોઢું ઢંકાઈ જતું નથી. જ્યારે બંદગી થતી હોય છે ત્યારે તેઓ પોતાના હાથમાં એક દોરી વડે તે મંદીલના ચાર ખુણા પકડી રાખે છે, અને બંદગીનો એક ભાગ પુરો થાય કે તરત તેને પહેલાં જમણી આંખ તરફ ફેરવે છે. ચારપછી ડાબી આંખ તરફ ફેરવે છે, અને ચાર પછી તેને ચુમી લે છે. આ પ્રમાણે ઝોઝામાં ઝોઝું આઠ વખત થાય છે. દર શુકરવારે તેઓ માથું ખેંચાવે છે અને કપાળના બન્ને ભાગ ઉપર નાના નાના બે બાલના ગુચ્છ રહેવા દે છે તથા સુરતી ટોપી માથા ઉપર પહેરે છે. જ્યારે તેઓ બહાર જાય છે, ત્યારે આરખોની માફક સુખડ વિગેરે સુગંધીઓ વાપરે છે.

ઝોરતો સુતરાઉ અથવા રેશમી સુરવાળ પહેરે છે. આ સુરવાળ ઘુંટી

આગળ મજબુત હોય છે. તેની ઉપર તેઓ બાંધ વગરના
ચાહુદી ઝોરતો ખમીસના જેવું કપડું પહેરે છે, જે જમીન સુધી પહોં-
ના પોશાક. ચે છે અને જે પટાવાળી ચીજનું બનાવેલું હોય છે.

માથાની આસપાસ રંગીન સુતરાઉ અથવા રેશમી રમાલ બાંધી લે છે, જેથી તેઓના બાલ તદ્દન ઢંકાઈ જાય છે, કારણ કે બાલ ઉઘાડા રાખવા તેઓ નામોશીલરેલું ગણે છે. આ રમાલ ઉપર આરખી ઝોરતોના જેવો એક ખુરખો નાખવામાં આવે છે. એડનમાં ચાહુદી લોકો સફાઈદાર કપડાં પહેરતાં નથી, કારણકે તેઓ પોતાના કપડાંને અઠવાડીયામાં એક વખત ભાગ્યેજ ધોતા હશે. હીંદુઓ અને ખ્રીષ્ટ જાતો તેના દેશ પ્રમાણે પોષાક પહેરે છે.

ચાહુદીઓની ધર્મક્રિયા નીચે મુજબ છે:-

જેવું એક બાળક જન્મે છે કે તરત તેની માતાના ઘોડ્યા નીચે એક

બકરાનો ભોગ આપવામાં આવે છે, અને તેનું ગોશ અને
ચાહુદીઓની ખજુર સગાં અને દોસ્તોમાં વહેંચાય છે. સાતમી રોતે
જન્મ ક્રીયા. સુતરના પચાસ આંટા વીટાળવામાં આવે છે, દરેક આંટા

સાથે, લસણનું એક ટોપકું બાંધે છે. આ આંટા દોસ્તો અને સગાંઓમાં વહેંચી દેવામાં આવે છે; આ સઘળાને બચ્ચાંના હાથ સાથે બાંધે છે. તેજ દીવસે જે ઘરમાં બચ્ચાંનો જન્મ થયો હોય તેના દરવાજા ઉપર સાત કાળી લીટીઓ દોરવામાં આવે છે, અને ત્રણ ઇંડા ભાગી નાંખી દે છે. તેઓ એમ માને છે કે આ ક્રિયા વડે, બાળક અને તેની માતાને અપસુકન થતાં અટકે છે.

જો જન્મનાર બાળક છોકરી હોય તો તેનું સાતમેજ દીવસે નામ પાડવામાં આવે છે અને તે દિવસે મેજબાની થતી નથી. પણ જો જન્મ લેનાર બચ્ચું છોકરો હોય તો તેને તેજ વખતે સાથી વડો ધર્મ ગુરુ સુનતની ક્રિયા કરે છે. આ ક્રિયા બીજા કોઈથી થતી નથી. આ વખતે એક મીજલસ ત્યાં ભેગી થાય છે, તેજ વખતે ધર્મગુરુ છોકરાનું નામ આપે છે, આ ધર્મગુરુ તેના હાથમાં દારૂનું એક ગ્લાસ રાખે છે, અને છોકરાને સુનતની ક્રિયાની અસરમાંથી સુદ્ધીમાં લાવવાને જરૂરની બંદગી કરે છે. આ ધર્મક્રિયા છોકરાને આટલી નાની અવસ્થામાં કરવાથી ઘણી વખત મોત ઉપજવનાર નીવડે છે. તેઓના ધર્મના ફરમાન પ્રમાણે આ ક્રિયા આઠમે દિવસે થવીજ જોઈએ. નામ આપવા પછી તુરત છોકરાના આપ તરફથી એક ખાણું આપવામાં આવે છે.

લગ્નક્રિયા પહેલાંની ગોઠવણો સ્ત્રીઓ વડે નક્કી કરવામાં આવે છે. સાર- પછી છોકરાનો આપ છોકરીના આપને ત્યાં લગ્નની કબુલાત મેળવવા માટે પોતાની તરફનાં બે માણસોને મોકલે છે. આ માણસોની સારી રીતે પરોણાગત થાય છે અને જો બન્ને બાળુએ સલાહસંપ રહે તો થોડા દિવસ રહીને છોકરા તરફની બે સ્ત્રીઓ છોકરીને ઘેર જાય છે અને તેને અરધી ગીની અને એક ડોલર ભેટ આપે છે. થોડા દિવસ પછી લગ્ન ક્રિયા શરૂ થાય છે તે ચૌદ દિન ચાલે છે. ત્રણ ચાર દિવસ સુધી “સમરા” અથવા સાંજની બેઠક છોકરાના ઘરમાં થાય છે, તે વખતે કોફી અને દારૂ સર્વને આપવામાં આવે છે. આ અવસરે ગીતો પણ ગવાય છે. દરેક પક્ષ પોતાના સગાં અને દોસ્તોને બે ત્રણ મેજબાનીઓ આપે છે. લગ્નને દિવસે એક છોકરો અથવા છોકરીને “ડાક્ષ” અથવા ઠરાવેલી પૈસાની રકમ પરણતી છોકરીને આપવાને તેને ઘેર મોકલવામાં આવે છે જેમાં કપડાં અને ઘરેણાં મુખ્ય હોય છે. તેજ દિવસે પરણતા છોકરાની ઉપર સુગંધીઓ છાંટવામાં આવે છે, અને સુંદર કપડાં પહેરાવવામાં આવે છે. સગાં અને દોસ્તોને બોલાવવામાં આવે છે તથા મરજી પ્રમાણે પૈસા નાંખવાને એક થાળી ફેરવે છે. આ વખતે દરેક જણ ચાર આનાથી વધુ પૈસા થાળીમાં નાંખતો નથી, અને આ પ્રમાણે એકઠા થયલા પૈસા હજમને અપાય છે. દશમે દિવસે છોકરીના

આપને ત્યાં એક મેજાની થાય છે, જે વખત પરણતો છોકરો પોતાની સાથે એક ધર્મગુરુ અને દશ વીસ દોસતો લઈને ત્યાં જાય છે, આ મીજલસમાં સરસ કપડાં અને ચાંદીના ઘરેણાંથી શણગારેલો એક વાજરડો લાવે છે. પરણતો છોકરો અવ્વલ છરીને હાથ લગાડે છે અને ત્યારપછી તેનો હાથ પકડીને તે ધર્મગુરુ તે વાજરડાને કાપે છે.

આ લગ્ન ક્રિયાના પહેલા અઠવાડીયાના સોમવારે ઘણું કરીને રાતે છોકરાને ઘેર “અકદ” અથવા લગ્નની ગોઠવણ કરવામાં આવે છે. આ વખતે પરણતો છોકરો અને ધર્મગુરુ બન્ને છોકરીના આપ અને લગ્ન નકકી કરનાર સગાંઓની સામે પાસે પાસે બેસે છે. ત્યાર પછી તે ધર્મગુરુ લગ્નનું એક લખત, જે આગળથી તૈયાર કરવામાં આવ્યું હોય છે તે કાઢે છે, અને પોતાના હાથમાં દારૂથી ભરેલું એક ગ્લાસ પકડીને, આ ખત પરણતા છોકરાને આપે છે. છોકરો તે બન્ને ચીજો લે છે અને દારૂ પી ગયા પછી તે ખત પાછું ધર્મગુરુને આપે છે. ત્યાર પછી તે મોટે સાદે વાંચે છે. આ પછી ત્યાં હાજર રહેલા સઘળા માણસો તે લખતને ચુમી લે છે અને તેમાં બે જણ સાક્ષી તરીકે સહી કરે છે. બાકીનો દિવસ ગીત ગાઈને અને કાંદી પીને પસાર કરવામાં આવે છે. સહવારના બે વાગે ધર્મગુરુ અને પરણતો છોકરો પોતાના દશ દોસતોને લઈને છોકરીના આપને ત્યાં જાય છે. ત્યાં એક પડદામાં છોકરીને રાખી હોય છે, તેની બીજી બાજુએ પરણતા છોકરાને ધર્મગુરુ લઈ જાય છે અને પોતાના હાથથી છોકરીને તે લખત આપે છે તથા તેને એક દારૂનું ગ્લાસ પાય છે. પરણતો છોકરો અને છોકરી અરસપરસ એક બીજાનાં નામ પૂછે છે. લખતમાં સહી કરનારને બોલાવવામાં આવે છે, તેમને જોવાને તેમજ પોતાને મોહડે સાક્ષી તરીકે સહી કરી છે એવું બંને કબુલ કરેલું સાંભળવાને પરણતી છોકરીને હક હોય છે. છોકરો ત્યાર પછી દારૂનું બીજું ગ્લાસ છોકરીને આપે છે, જે તે પી જાય છે. લગ્નનું આ લખત પરણતી છોકરી જ્યાં સુધી હૈયાત હોય છે ત્યાં સુધી પોતાની પાસે રાખે છે. તે માત્ર લગ્નનો એકરાર છે. **પરણતી છોકરીની રીત** ઘણું કરીને ૧૬) ડાહર હોય છે. બીજે શુકરવારે પરણેલો છોકરો ધર્મગુરુ પાસે જાય છે, અને બંદગી કરવા પછી પોતાના

થોડાએક દોસ્તોને લઈને પોતાના સસરાને ઘેર જાય છે. તેઓની સારી રીતે મેહમાનદારી થાય છે. થોડો વખત બેઠા પછી પરણતા છોકરા શિવાય સૌ રજા લે છે, અને તે છોકરો જો પોતાનો સસરો તેનું અને તેની બાઈડીનું ભરણપોષણ કરવા શક્તિવાન હોય તો તે દિવસથી હમેશાં સસરાને ઘેર રહે છે, નહીં તો ત્યાં થોડો વખત રહી પોતાની સ્ત્રીને લઈને પોતાના બાપને ઘેર તે પાછો ફરે છે.

જેવો એક ચાહુદી ગુજરી જાય છે, કે તરત તેના શરીરને નહવરાવે છે
ચાહુદી
મરણ ક્રિયા.
આદરમાં વીંટાલે છે, અને એક ઘોડ્યા ઉપર સુવાડે છે, ત્યાર પછી તેને ધર્મગુરૂ પાસે લઈ જાય છે, ત્યાં બંદગી કરવામાં આવે છે. આ પછી મરનારની લાસને કબ્રસ્તાન-

માં લઈ જાય, ત્યાં તેને દાટી છે. તેને દાટી વખતે જે ધર્મગુરૂ તેની પાયદસ્ત સાથે આવ્યો હોય છે, તે કાંઈક ધર્મના શબ્દો બોલે છે, આ પુરૂ થઈ રહ્યા પછી સૌ ઘેરે પાછા આવે છે, મરનારના કુટુંબનો વડીલ માણસ ગુજરનારના શોકની નીશાની તરીકે, તેના મરણ પછી તરત પોતાનું ઉપરનું કપડું ફાડી નાખીને, સાત દિવસ સુધી ફાટેલું કપડું પહેરે છે. ઓરતો અને એક મહિનાની અંદરની ઉંમરનાં બાળકોની લાસને ધર્મગુરૂ પાસે લઈ જતા નથી. પણ તુરંતજ કબ્રસ્તાનમાં લઈ જાય છે. મરણ પછી ત્રણ દિવસ સુધી ગુજરનારના ઘોડ્યાં નીચે, એક દીવો બાળવામાં આવે છે; આ દીવો નાનું માટીનું કાડીઉં હોય છે, તેમાં તેલ અને જોત પુરેલી હોય છે. ત્રીજે દિવસે જે માણસે આ દીવો મુક્યો હોય છે, તે દીવો લઈ લે છે. તે વલી એક પાણીનું વાસણ અને એક નાનું પ્યાલું પણ લઈ જાય છે. આ બધી ચીજો તે ગુજરનારની કબર ઉપર લઈ જાય, ત્યાં તેની ઉપર તેઓને લાંગે છે. સાત દિવસ સુધી દીલાસો આપવાને સગાંઓ, ગુજરનારને ઘેર જાય છે, અને શોકના છેલ્લા દિવસે સૌને કોશી આપવામાં આવે છે, ચાહુદી સ્ત્રીઓ પોતાનાં સગાંઓની કબર આગળ બંદગી કરવા જાય છે.

સોમાલી લોકોનો ખોરાક આરખોને મલતો આવે છે, પણ તેઓ
સોમાલી લોકો-
નો ખોરાક.
માછલી અથવા હાલ્યા ખાતા નથી. તેઓ અરધું ભુંજેલું ગોશ અને ઉકાળેલા ચાવલ પસંદ કરે છે. ઘી ઘણું હદથી બહાર વાપરે છે. જ્યારે તેઓ ઘેરે હોય છે, ત્યારે ગોશ અને દુધ તેનો માનીતો ખોરાક હોય છે, પણ એકાદમાં ગોશ

મોઘું હોય છે, તેથી તેનો આજો ઉપયોગ કરી શકતા નથી. આરખોની માફક પીણું તરીકે સોમાલી લોકો કૌશી વાપરે છે. ઘણા સોમાલીઓ તંબાકુ પીએછે, પણ તેઓ દારૂ પીતા નથી. સોમાલી મરદ જેની નીતી સારી હોય છે, તે કદી દારૂ પીતો નથી. પણ જે ઓરત નીતિ બ્રષ્ટ ધંધો ચલાવે છે તેઓને દારૂ પીવાની આદત પડી હોય છે.

યાહુદીઓ ઘણું કરીને જીવારની રોટલી, ખજુર અને માછલી ઉપર રહે છે, માછલી તેઓનો મુખ્ય ખોરાક છે. તેઓ આઝી કૌશી પીતા નથી પણ ખજુરમાંથી એક જાતનો દારૂ બનાવેછે, તે દારૂ પીવાની તેને બહુ આદત છે.

યાહુદીઓ
નો ખોરાક.

આ દારૂ તેઓ મોટા જથામાં લે છે, આ દારૂની અસરથી કેટલાક યાહુદી મરદોના ચહેરાનો દેખાવ નાપસંદગી ઉપજાવે એવો થઈ જાય છે.

હિંદીઓ પોતાના ઘેરે જેવો ખોરાક લેછે તેવો જો એકઠામાં મળે

હિંદીઓ
નો ખોરાક.

તો ઘણીજ ખુશીથી તેવો ખોરાક ખાવાનું પસંદ કરે છે. વાણીયાને તરકારી મેળવવામાં ઘણી મુશ્કેલી પડે છે.

એકઠાના રહેવાશીઓની મોટી સંખ્યાનો ધર્મ “મુસલમાની ધર્મ”

એકઠામાં
ધર્મ.

છે, આ મુસલમાનોમાં શહેરી અને ગામડાના આરખો, સોમાલી લોકો, સીદી, અને હિંદીઓ હોય છે. હિંદીઓમાં મેમણ, વોહરા, ખોન્ન, શેખ,

કોકણી અને પઠાણ લોકોનો સમાવેશ થાય છે. વોરા, ખોન્ન અને કેટલાક ખોન્ન હિંદીઓ, શીઆહ પંથના છે તેમજ તૈંજ જીવલા અને ધ્યના પરગણામાં યમનના આરખો ઝેડી અથવા શીઆહ હોય છે, અને બાકીના આરખો જેઓ એકઠાની મુલાકાત લેછે તેઓ સુની પંથ પાળે છે, સોમાલી લોકો, સીદી લોકો અને આફ્રીકાની પ્રજા પણ સુની છે. સોમાલી આરખ ખીજી આફ્રીકાની પ્રજા “શક્ષાઇ” મુસલીમ છે. હિંદી, મિશરના લોકો, અને તુર્કીઓ “હનારી” મુસલમાનો છે.

એકઠામાં વસતી સઘળી મુસલમાન કોમ પોતાના ધર્મ ઉપર બરાબર

ત્યાંના લોકો
ધર્મ ઉપર
ચકીન.

ધ્યાન આપેછે. સઘળાઓ રોજની પાંચ વખત નેમાઝ કરેછે, બંદગી કરનાર ૫૦ થી ૧૦૦ માણસો, બે હારમાં ગોઠવાઈને, કોઈ ખુલ્લી જગ્યામાં બંદગી કરવાને એકઠા

થાય છે, આ માણસોને, એક ધમામ, જે તેઓની સામે થોડે દુર ઉભો રહેછે, તે તેમની બંદગીને વખતે જુદી જુદી રીતે સેજદા કરવાને બતાવે છે; આ સઘળું જોઈને એક અંગ્રેજ જોનારને ઘણી નવાઈ લાગે છે.

કેટલીએક મસજીદોમાં, જુમાને દિવસે એક મુદ્દા “ખતબા” અથવા વાએજી આપેછે અને તેમના પવિત્ર મજલિસના ઉપરી મહમદ પેગમબરના ખલીફ તથા મુસલમાનીન કામના સરદાર તરીકે તુરકીના સુલતાનને માટે બંદગી કરવામાં આવેછે. હિંદી નોકરો, જેઓ પોતાના સ્વદેશમાં કદાચજ બંદગી કરતા હશે, તેઓ એડનમાં બંદગી ઉપર બરાબર ધ્યાન આપેછે, પણ લશકરી નોકરી કરનાર મુસલમાનો કેટલાએક અપવાદ શિવાય, ધર્મના બહારના દેખાવ ઉપર બરાબર ધ્યાન આપી શકતા નથી. શુકર-વારની બપોરથી રવિવારની સવાર સુધી કોઇ પણ યાહુદી પોતાનું કામ કરતો નથી. મોસીસના ધર્મમાં કેરી વસ્તુ પીવાની મનાઇ છે, એવું તેઓ ખુદલી રીતે માનતા નથી.

એડનના યાહુદી અને મુસલમાનો વચ્ચે ઇસવી સન ૧૮૭૩ માં કાંઇ એક ધર્મ સંબંધી મતફેરને લીધે હુલ્લડ થયું હતું; ૧૮૭૩નું ધર્મ સંબંધી હુલ્લડ. આ હુલ્લડ ઉપલી બન્ને કામોના જે શખ્સની વચ્ચે એક નજીવા કજીઆમાંથી થયું હતું, અને જે સત્તાવાલા-ઓએ યાહુદીઓને બચાવવા વચ્ચે પડી આ હુલ્લડ દબાવી દીધું નહિ હતે તો અતિષય ગંભીર રૂપ પકડતે.

ઐડનમાં પારસી વસ્તી.

૧૫૦

ગણતરી ઇસ્વી સને.

રચનાર—સી. ખ. ગાંધી.

ગણતરી ઇસ્વી સને.													
૧૮૭૨.							૧૮૮૧						
		સામટી સંખ્યા.		૦-૬		૬-૧૫		૧૫ થી વધુ		સામટા.		સામટી સંખ્યા.	
પુરૂષ.	સ્ત્રી.	બંને જાતી.	પુરૂષ.	સ્ત્રી.	પુરૂષ.	સ્ત્રી.	પુરૂષ.	સ્ત્રી.	પુરૂષ.	સ્ત્રી.	પુરૂષ.	સ્ત્રી.	બંને જાતી.
કુમારા	૧૭	૧૯	૧૫	૧૫	૨૫	...	૫૭	૩૪	૯૧		
પરણેલા	૧	૧૦૦	૩૨	૩૩	૧૩૩			
રંડાયલા	૭	૫	૫	૧૨			
સામટા...	૯૩	૨૮	૧૨૧	૧૭	૧૯	૧૫	૧૬	૧૩૨	૩૭	૧૬૪	૭૨	૨૩૬	

એડનમાં પારસી વસ્તી.

ગણતરી ઇસ્વી સને.

૧૮૯૧									૧૯૦૧								
૦-૬		૬-૧૫		૧૫ થી વધુ.		સામટા		સામટી સંખ્યા.	૦-૬		૬-૧૫		૧૫ થી વધુ.		સામટા		સામટી સંખ્યા.
પુરૂષ.	સ્ત્રી.	પુરૂષ.	સ્ત્રી.	પુરૂષ.	સ્ત્રી.	પુરૂષ.	સ્ત્રી.	બન્ને જાતી.	પુરૂષ.	સ્ત્રી.	પુરૂષ.	સ્ત્રી.	પુરૂષ.	સ્ત્રી.	પુરૂષ.	સ્ત્રી.	બન્ને જાતી.
૧૨	૧૧	૨૮	૨૨	૪૮	૪	૮૮	૩૭	૧૨૫	૧૭	૧૪	૧૯	૧૬	૬૯	૫	૧૦૫	૩૫	૧૪૦
...	૧૩૮	૪૦	૧૩૮	૪૦	૧૭૮	૧૩૭	૩૪	૧૩૭	૩૪	૧૭૧
...	૮	૭	૮	૭	૧૫	૧૨	૫	૧૨	૫	૧૭
૧૨	૧૧	૨૮	૨૨	૧૬૪	૫૧	૨૩૪	૮૪	૩૧૮	૧૭	૧૪	૧૯	૧૬	૨૧૮	૪૪	૨૫૪	૭૪	૩૨૮

“અહિવાસે જોડના.”

૧૫૧